

A kulturális identitás metamorfózisai

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

Alabán Ferenc

A kulturális identitás metamorfózisai

Komárom, 2016

© Prof. PhDr. Alabán Ferenc, CSc. / Prof. PhDr. František Alabán, CSc., 2016

Szakmai lektorok:

Dr. Zimányi Árpád, CSc., főiskolai tanár

Doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD., egyetemi docens

Nyelvi lektor:

Dr. Varga Gyula

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a PRO SELYE UNIVERZITAS
n.o. támogatásával készült.

ISBN 978-80-8122-177-4

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Identitás – kontextus – esztétika	10
Történelem – oktatás – kulturális identitás	24
Identitás – imázs – integráció	37
Meghatározottságok és az európai közeg	46
A sajátosság és a nemzeti identitás viszonya	57
Az európaiság és a nyelvi önismeret lehetőségei	67
Érték a sajátosságban	79
A hungarológia megújulása és a magyarságkép formálódása	98
Egy majdnem elfeledett ankéthoz	111
Metamorfózy kultúrnej identity	121

Előszó

Kötetünk kulcsszava az identitás, melynek nyelvvel és irodalommal, szélesebb értelemben a kultúrával való összefonódása természetes jelenségnek számít. A jelenségek összefüggését jelenti, ezért az identitás kulturális viszonyokkal és kapcsolatokkal való kutatását a primus inter páres pozíciójába helyezi. Ezzel azt is szeretnénk jelezni és egyben tudatosítani, hogy a dolgok és jelenségek elszigetelt vizsgálata nem jelenthet jelenünkben perspektívát és értelemszerű kutatómunkát. Mind a nyelvi és irodalmi kontextusban beszélhetünk nemzeti, egy szélesebb szintű értelmezésben bilaterális, ill. közép-európai, sőt egy európai szintű identitás interpretációról. Tágabb értelemben mindez a szempontrendszer összefügg a „*régiók Európája*” programmal, szűkebb értelemben pedig a magyar irodalmi, kulturális integráció megvalósításának kívánalmával. A nyelvi, a kulturális, az irodalmi értékek, jelenségek és kölcsönhatások a filológia eddig kialakult és legújabb eszközeivel és módszereinek segítségével kutathatók és interpretálhatók, hasonlóképpen az általuk kifejezett identitás változásainak, formáinak, feltételeinek és lehetőségeinek felmutatásai kaphatnak teret, melynek eredményeként új értékek és felismerések jöhetnek létre. Ezeknek nélkülözhetetlen szerepük van a magyar nyelv, a magyar irodalom és az egész magyar kultúra fejlődésének szempontjából.

Az önazonosság alakulása a korunk emberét meghatározó önismeret, magatartástudat és magatartásformák metamorfózisaival van közvetlen kapcsolatban, mondhatnánk függőségben. A témát – az identitás változásait, alakulásait – látszatra természetesen fókuszáljuk az irodalom és a nyelv területeinek sajátosságaira és jelenségeinek vizsgálatára, mivel ezek a témakörök állnak legközelebb szakunk jellegéhez. Eddigi kutatói programjainkat is szakmai érdeklődési köreink determinálták, s a hazai és a külföldi partnereinkkel szintén azokban az esetekben tudtunk sikeresen együttműködni, akiknek programjaik hasonlóak voltak ezekhez a kutatási területekhez. Igyekszünk azonban nem bezárkózni a filológia egyes szűkebb területeinek kutatásaiba, mivel sem oktatói feladataink, sem egyéb publikációink elkészítése azt a tapasztalati tanúságokat jelezték, hogy a nyelv, az irodalom, a szélesebb értelemben vett kultúra, s az azzal összefüggő szerves elméleti és módszertani (esetenként gyakorlati) megközelítések nem elszigetelten állnak egymás mellett, hanem nagyon is össze-

függnek egymással, a kutatási eredmények hasonlóságai szintén konvergálnak. A bevélogatott tanulmányok hasonló stílusa, illetve nyelvi jellege és érthetősége is ennek a kohézióknak van alárendelve.

Az említettek miatt több esetben (tényszerűen vagy éppen csupán érintőlegesen) olyan attribútumokat is használunk, amelyek túlmutatnak a nyelvi és irodalmi, kulturális kategóriákon és minőségeken, mert azok – megítélésünk szerint – kihatnak az általános emberi nembeli vonzatokra is. Ezért merjük állítani, hogy az eddigi kutatói projektjeink (akár a kulturális sajátosságok, a kontextusok, az esztétikai értékek, a nyelvi kultúra és nyelvhelyesség, a kisebbségi problematika vonzatai, az interkulturális kommunikáció, a nyelvi és kulturális integráció, a multikulturalizmus és további szakterületek) kutatása és interpretálása mindenképpen szerteágazó feladatot, nem utolsósorban interdiszciplinaritást és multikulturalitást is jelentenek – szakmai és szélesebb, tágabb közegben is. Így a nyelvhasználatban, a kultúra kérdéseiben, az alkotás folyamatában, és a társadalmi élet szinte minden vonatkozásában. Véleményünk és meggyőződésünk szerint a problémáknak ilyen megközelítésben van legnagyobb hatásértéke – akár az Európai Unió dokumentumainak egyik fontos értelmezése szerint is – hogy ezek a témák, alkalmazott megközelítésük és kezelésük a zártság feloldását segíthetik elő, kicsiben és nagyban egyértelműen a nyitottságot jelentik, amire viszonyaink között pótolhatatlan szükség van, mivel enélkül elképzelhetetlen az oktatás és a kutatás, az új filológus szakember-gárda kinevelése. A nyitottság és a szakszerűség tudatos összekapcsolása tehát önként vállalt feladatként értelmezendők (sic!), felvállalt szemléleti ügyként, amely elsősorban munkamethodikai hozzáállást és egyben alkotói attitűdöt is képvisel. Témáink ilyen értelemben természetyszerűen és programosan túlmutatnak a nyelv és az irodalom kérdésein, s többször ösztársadalmi méretekben is megtaláljuk kapcsolódásaikat és mérhető hatásukat.

Nem mond ellent a felvázoltaknak az az elvi tény és igény, amelyhez permanensen tartjuk magunkat, s amelyről nem mondhatunk le a jelen esetben sem. Nevezetesen: a nemzeti kisebbségeknek még az ún. kis nemzeteknél is jobban kell vigyázniuk arra, hogy egyidejűleg megőrizték saját nyelvüket és kultúrájukat, mint identitásuk legfőbb hordozóit. Az anyanyelv ápolásáról, kutatásáról és korszerűsítéséről, akár csak az idegen nyelvek tanulásáról szóló elemzések és meglátások egymást kiegészítve jelennek meg azokban a kutatói

programokban is, amelyek a nyelvstratégiával, a nyelvműveléssel vagy éppen a nyelvi változásokkal és nyelvpolitikával foglalkoznak. Az egyensúly megtartása – ami a multikulturalizmus alapját képezheti Közép-Európában is – ebben az esetben azért is fontos, mert a nyelvi képzettség magas szintre való emelésével korunkban különösen felértékelődik az ismeret, a tudás és a szakértelem minősége. A kommunikációnak, a közlésnek, a megértésnek ui. követnie kell az ismeretek szabad áramlását, akár oktatásról, törvények megalkotásáról, akár emberi-társadalmi érintkezésről legyen is szó. Úgy gondoljuk éppen ezért, hogy az anyanyelvi hagyományok őrzésének és korszerűsítésének valamint az idegen nyelvek tanulásának/tanításának az ügye sem csupán szűkebb szakmai, hanem szélesebb értelmű kulturális, társadalmi, politikai és gazdasági kérdés is.

Valójában a multikulturalizmus és az anyanyelv párhuzamos kutatásától jutottunk el az identitás kérdésköréig, pontosabban az identitás nyelvben és irodalomban megjelenő részletesebb felderítéséig, ami újabb tanúságok és következtetések levonását tették lehetővé. Mindezeket az eredményeket esetenként publikáltuk is különböző hazai és magyarországi fórumokon, mostani kötetünkben is vannak érezhető szemléletbeli nyomai.

Ha feltételezhető, hogy meglátásaink és felvetéseink árnyaltabbá teszik az identitás irodalmi és nyelvi közegben eddig felderített színeképét, akkor már elértük célunkat. Ha túllépik ezeket a kereteket, abban az esetben a kézzelfogható hasznuk még több lesz és hatásértékük is megnő. Ez is a nyitottság következménye lesz, ami meghatározó princípiummá vált a kutatások során.

a szerző

Identitás – kontextus – esztétika

Változó világ – változó identitás

Amikor az identitásról értekezünk az utóbbi években, főként az Európai Unióba való belépés után, leginkább a nemzeti önismerettel kapcsolatos kérdéskör merül fel. Érthető és természetes is, hiszen az integrációs folyamat, az országhatárok spiritualizálódása, az euró bevezetése, a nagyobb egységbe való tömörülés ténye szinte elfeledtetni véli velünk a „külföld” és az „idegen” fogalmakat, vagy legalábbis ezek a fogalmak fokozatosan átértékelődnek tudatunkban és a közhasználatban. (Megjegyzendő: szerencsére ez kevésbé vonatkozik az „otthon” és a „haza” fogalmunkra...). Mindez a nemzeti választóvonalak feloldódását is jelenti egy bizonyos szinten, mely magával hozta a turizmus fellendülését, az újkori munka utáni népvándorlás tényét, a jobb megélhetés keresését. Az átalakulások folyamatának felerősödése a közeledés és bizonyos keveredés előidézője lett, magával hozva egy új szabadságérzet megjelenését, amely egyértelműen a demokratizálódási átalakulások következménye. Azt vesszük azonban észre, hogy minél gyakoribb és sűrűbb a nemzeti különbségeket és szubjektív életkörülményeket összemosó együttműködés, továbbá a törvények közös betartásának igénye és gyakorlása, annál észrevehetőbben jelentkeznek egy ellenkező irányú törekvések és mozgások kontúrjai. Ezt a jelenséget még „reakciónak” is nevezhetnénk a kialakított európai közössel szemben, amely az egyénit, a sajátosat, és így a nemzetet hangsúlyozza. Ez az irány felelészti az integráció által elszürkített értékeket, sajátos vonásokat, de színeket és ízeket is, amelyekbe felismerhetővé vált az uniformizálással szemben álló egyediség, eredetiség és egyúttal szépség. Ez korunk társadalmi viszonyainak ún. „kétarcúsága”, mely az integráció és a dezintegráció jegyében, egymás kölcsönös ráhatásában zajlik.

Az identitás fogalma teoretikus és gyakorlati szinten két paralel vizsgálódási módot feltételez: a hasonlóságot (vagy azonosságot) és a különbözőséget vagy (megkülönböztetettséget). Valójában ez adja az identitás dinamikáját, ami azt jelenti, hogy ez a fogalom nem lehet egy befejezettséget jelentő definíció, vagy determináltság. Jelentheti azt is, hogy az egyén és a társadalmi csoport identitása sem befejezett tény, hanem a történetiségtől, az élményektől, a környezettől befolyásolt változó meghatározottság. Természetesen ez a tény nem

zárja ki azt, hogy az identitásnak ne lehessen ún. *essencialista* meghatározása és egyúttal ebből fakadó perspektívája. Miután az identitás magját nem lehet csupán egyetlen fogalommal, kategóriával meghatározni, a társadalom tagjai alcsoportokba tartoznak, tehát különböző típusúak lehetnek, amelyek az identitás szempontjából sajátosak. Közös identitásról szokás értekezni, ha a társadalmi csoportok típusai ugyanannak a sajátossági sornak és kategóriáknak felelnek meg (egyúttal különböznek is másoktól), amelyeket az egyénekre jellemző társadalmi reprezentáció kifejez.¹ A sajátosságok sora persze széles ívben különböző lehet, ezért lehet a nemiség, az etnicitás, a kisebbségi státusz, a különböző világnézeti és más orientáltság ... stb. mint tipikusan sajátos azonosító, és egyben megkülönböztető, tehát minősítő kategóriásor. Az utóbbi évtizedek során bebizonyosodott Közép Európában is, hogy a demokratikus társadalmi berendezkedés egy adott fejlődési fokon hogyan és miként minősít és értékeli egy-egy konkrétan adott identitásformát (pl. a roma-problematikát vagy éppen az antiszemitizmust...).

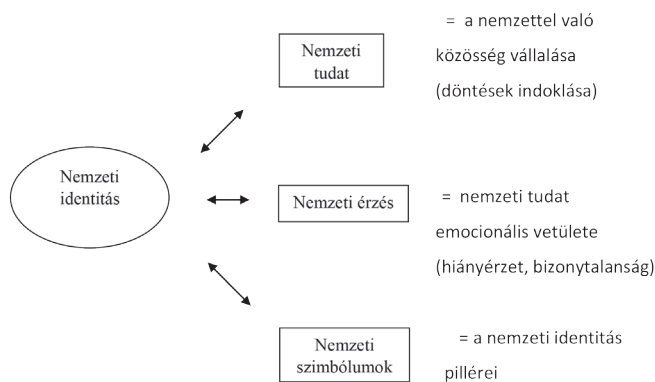
Jelenünk társadalmi helyzetében nem csupán gazdasági válságról, hanem identitás-válságról is szokás beszélni. Elsődleges kiváltó okként szociológiai jellegű tényeket szokás felsorolni, amelyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy valójában nincs társadalmi mag vagy meghatározó centrális közeg, esetleg osz-

1 Lásd részletesebben a kiválasztott idézetek tükrében: az identitás latin eredetű szó, melynek jelentése: azonosság. Csepeli György szerint: *„Történelmi, társadalmi jelenségekre, s különösképpen az emberi feltételre alkalmazva identitásról csak metaforikus értelemben beszélhetünk. Ugyanakkor az állandóság, az azonosság vélelme, a társadalmilag konstruált valóság nélkülözhetetlen alkotórésze, mely nélkül lehetetlenné válna az anticipáció és a cselekvés. Az emberi világban az identitás a legjobb esetben is csak hipotézis, de abból a válfajból, amely nagy valószínűséggel beigazolja, kényszerítő módon beteljesíti önmagát.”* (Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 78. o.) Az etnikai identitást a társadalomlélektani kutatások eredményei alapján, olyan csoport identitásnak tekinthető, amely a más etnikumokkal való összehasonlítás folyamatában jön létre, és amely a többi csoportidentitással együtt képzí a társadalmi identitás egyik alkotórészét. A nemzeti identitás, a nemzeti érzés, a nemzettel való azonosulás és a hazaszeretet alapvetően minden emberre jellemző, de nem mindenkinél egyformán van jelen. (Bővebben kifejtve: Lázár Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni Tamás (szerk.): Többség-kisebbség, *Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996). Pataki Ferenc szerint: *„A nemzeti azonosságtudat szervesen alakuló, többrétegű és a tudatosság különböző szintjein reflektált képzadmény. Tartalmában mindig egybekapcsolódnak a politikai-állampolgári és a kulturális-történelmi mozzanatok.”* (Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 419. o.) stb.

tály, ami garanciát adhatna az identitás lényegének, tartalmának megőrzésére. Ehhez hozzájárulhatnak a globalizáció hatásai és az új identitásformák kialakulása is. Megítélésünk szerint azonban ez a kérdés jóval összetettebb és az egyén számára többféle hatásértéket tartalmaz, amit mindig értelmezni szükséges a helyzet pontosabb felderítéséhez. Példának okáért a nemzeti-identitáskrízis kiváltásában azokból a nemzeti identitást érő sérelmekből kell kiindulni, amelyek a kialakult (ezért féltett és őrzött) közösségi kötelekeket, jellemvonásokat, szokásokat és értékeket mosnak össze. A gyorsléptékű társadalmi fejlődés és mobilitás sérüléseket okozhat, mivel hagyományos emberi viszonylatokat, familiáris és lokális kapcsolatokat lazíthat fel és bonthat meg. Amire azt mondjuk továbbá, hogy a régi és az új összeütközése, komoly nemzeti identitáskrízist válthat ki, mely további negatív változások forrása lehet. Az egyén számára szintén problémát jelenthet a többnyelvűség és multikulturáltság, mely esetenként kapcsolatban állhat az egyéni anyagi érdekeltséggel, a kialakult versenyszellemmel és az érvényesülni akarással, melynek következtében létrejöhethet a saját nyelv és saját kultúra feladása. Példák hosszú sorát tudnánk hozni ezekre az esetekre a határon túli kisebbségi közegekből ill. az emigráció élethelyzeteiből.

A nemzeti identitás problémáit okozhatja az iskolában folyó nevelés és oktatás egyoldalúsága, példának okáért a történelem oktatása során. A fiatalabb nemzedékben kialakult gondolkodási modell inkább a jövőbe tekint, mint a múltba. Az elhallgatás szintén a manipulálás eszköze lehet a történelem oktatásában, a múlt befeketítése illetve a nemzeti jelképek lerombolása még ellenhatásokat is kiválthat a felkészületlen és tapasztalatlan fiatal nemzedékből. Az emberi jogok betartása a bátorítás erejével hathat a nemzeti és kulturális identitás keresőire, de az emberi jogok be nem tartása pedig egyesekben az alacsonyabb rendűség érzését szülheti. Hosszú évtizedek elhallgatása és tiltása után azt is észrevehetjük, hogy a vallásnak (a vallás újbóli szabad gyakorlásának következtében) újra szerep jut a nemzeti érzés ápolásában, mert a nemzeti érzés új változatai is többször vallási alapon bontakoznak ki. Talán nem túlzás, ha bizonyos megfigyelések eredményeként megállapítjuk, hogy talán nincs az Európai Uniónak olyan országa, nemzete, amelyet a nemzeti és kulturális identitás problémaköre olyan behatóan és kitartóan foglalkoztatna, mint a magyart. Mindez azért is van, mert a határon túli kisebbségi magyarság helyzete eddig nem rendeződött megnyugtató módon, s a magyar kisebbségek kulturális,

nyelvi identitásuk ápolásának lehetőségei is különbözőek. A nemzeti identitás fogalmának belső tartalmi vonatkozásai mellett meg kell említenünk, hogy a nemzeti tudat és nemzeti érzés is szerves része a nemzeti identitás aktuális kérdéskörének, mivel ezek a fogalmak egy bizonyos szinten összekapcsolódnak és kölcsönösen kiegészítik egymást. Az összefüggésrend sémában szemlélve így értelmezhető:

A továbbiakban hivatkozhatnánk még tényezőkre, amelyek erősíthetik vagy éppen gyengíthetik az egyén és a közösség önazonosságát. Ez is azt bizonyítaná, hogy témánk nemcsak időszerű, de rendkívül összetett jelenség és értelmezhető valóság is, mely része a hivatásunknak, mivel az oktatás alkalmával a nyelv és az irodalom tanulmányozása és kutatása során is az egyik központi és továbbgondolandó kérdéskört jelenti, mellyel mindennap találkozunk, szembesülünk és adekvát megoldások keresésére kényszerít bennünket.

Identitás és integráció

A felerősödő integrációs folyamatok következményeként egyre gyakrabban bukkan fel és különböző szempontok alapján értelmeződik és értékelődik a kulturális identitás fogalma és az identifikáció terminológiája. Nem teljesen új jelenségről van szó, de a szemlélet és esetleges vizsgálódás szempontjai és módzatai eltérnek egymástól. Néhány évtizeddel ezelőtt a vizsgálódások elsősorban azokra a jelenségekre irányultak, amelyek a népek, népcsoportok közötti el-

téréseket, jellegzetességeket és különbözőségeket tekintették meghatározónak. Erre az attitűdre a kívülről való szemlélet felerősödése volt a jellemző. Jelenünkben viszont a dimenzionált, a belülről való látás és láttatás vizsgálatának és módszerének ideje jött el, s elsősorban az a kérdés foglalkoztatja a téma iránt érdeklődőket, hogy hogyan módosul, változik az egyén, egy csoport a saját közösségével, kultúrájával és minden meghatározójával. Ennélfogva az identitás kategóriájának előfordulása és alkalmazása rendkívül szerteágazó és a társadalmi valamint politikai élet frazeológiájában a legkülönbélebb összefüggésben szerepel. Az is igaz azonban, hogy a mindennapi szóhasználatban legtöbbször a nemzeti öntudat kifejezésekként alkalmazzák.

A *nyelv* (anyanyelv), a *kultúra* és a *származás* az ún. etnikai identitás három fontos kérdésköre. Az eddigi kutatások tapasztalatai szerint ezek az összetevők – mint objektív meghatározó tényezők – az identitás megnyilvánulásának valós és konkrét elemei. A nyelv (anyanyelv) és a kultúra megnyilvánulásai értékrendbe állíthatók és az önazonosságra vonatkozó formai jellemző jegyei megállapíthatók. A származás vagy eredettudat vizsgálata során rendkívül fontos szerephez jut a szubjektív elemek sora, s ez befolyásolhatja az etnikai identitás értelmezését. Jellegénél fogva az etnikai identitáson belül leginkább megfogalmazható és felismerhető a kulturális identitás.

Az egyén azonosulása csoportjával elsősorban a kulturális hagyomány elfogadásán és közvetítésén alapszik. Egy etnikai csoport, különösképpen pedig egy kisebbségi (nemzetiségi) közösség, elsősorban a hagyományaiban fejezi ki önazonosságát. Amit fontosnak tartunk külön hangsúlyozni (!) – azok számára is, akik kétségbe vonják, ill. tagadják a szlovákiai magyar irodalom és kultúra létét –, ebben az esetben nem a kultúra szintje, illetve milyensége értékhatározó és fontos, hanem az ahhoz való viszonyulás és az azzal való azonosulás, amely ezáltal az egyénnek a csoportjával, a közösség tagjaival való kulturális identitását nyilvánítja ki.

E kiválasztott néhány szempont is kellően kifejezésre juttatja, hogy az identitással összefüggő kérdések és tisztázandó problémák összetettek. Ahhoz, hogy igazságosak legyünk, csak nagy vonásokban lehet általánosabb érvényű megállapításokat tenni. Szinte mindig külön-külön, saját meghatározó jellegzetességük közegeiben szükséges megvizsgálni és értelmezni az egyes etnikumokat, kisebbségi csoportokat, vagy éppen a legkisebb közösségeket. Más és más

problémák vetődhetnek fel az anyaországhoz tartozó néprajzi csoportokkal és ismét más kérdések és megállapítások kaphatnak hangsúlyt az idegen államban nemzetiségként élő csoportokkal kapcsolatban. A csoportidentitásban jelentős szerepet kapnak a szokások, különösen a társadalmi élet szokásai, amelyekben az egyén és a közösség egymáshoz való viszonya is kifejeződik. Ebben a kontextusban szükséges megemlíteni a vallást, mely a hagyományok szintjén is nagy hatóerővel bír. A vallásos hagyományok a kisebbségi lét megőrzésének alapjait képezik, mivel a kisebbségi identitás a vallási élet ritmusában újból és újból megerősödik és megújul.

A hagyományos magyar nemzeti stratégiának – a téma szakértői szerint – a kisebbségi helyzetben élő magyarság miatt kell kiegészülnie. A közép-európai régió és benne a magyarság európai uniós integrációja, amelynek az adott történelmi keretekben kell közvetetten elősegítenie a Kárpát-medencében kisebbségi sorsban élő magyarok nemzeti integrációját, fontos részét képezi ennek a stratégiának. Pomogáts Béla nem véletlenül utal az önazonosság meghatározó szerepére és funkciójára: *„A közép-európai térséget valójában a regionális identitásoknak az újjáalakítása és intézményesítése által lelehtne új keretek közé fogni. Elsősorban a Kárpát-medencére, Romániára és az egykori Jugoszlávia utódállama-ira gondolok...”* Amikor Pomogáts Béla geopolitikai pozíciókra utal, akkor is a nemzetek és országok identitásának sajátosságaival támasztja alá gondolatát: *„Lengyelország identitását tulajdonképpen egy Németország és Oroszország közötti zóna sajátos helyzete szabja meg, Csehország pedig igazából hátat fordított a közép-európai régióknak, és nem érdeklődik egy közép-európai regionális stratégia felépítése iránt.”*² Ez a megállapítás is azt sejteti, hogy fokozatosan átrajzolódik Közép-Európa térképe. A történelmi keretek széthullottak, a regionalitásnak azzal a szellemiségével és identitásával, amelynek formát az első világháború végéig tartó államalakulat adott, nem lehet számítani. Az európai integrációs lehetőségekkel – ebben a kontextusban – a régió országai nem a szűkebb közép-európai térségben, hanem a több perspektívát jelentő, tágasabb európai térben próbálják megtalálni a saját helyüket. Mindennek ellenére – éppen az önazonosság természetes igényének tisztázásával – a közeli és távolabbi jövőben is reálisak lesznek a közép-európai stratégiai integrációs feladatok, különösképp-

² A két idézethez lásd részletesebben Pomogáts Béla: *Kisebbségben és magyarságban*, Nap, Dunaszerdahely, 1997, 47. old.

pen a kisebbségi magyar közösségek magyar nemzeti integrációjának megvalósítása érdekében.

A nemzeti identitás zavarai

A másság folyamatos és erősödő jelenléte a kisebbségi és idegen közegben jelentősen befolyásol(hat)ja az emberi és alkotói magatartást, mégpedig a tapasztalatok szerint két ellentétes irányban. Az egyik szélsőséges esetben a kisebbségbe került alkotó – a halmazódó problémákat felszámolandó igyekezetében – megpróbál minél gyorsabban asszimilálódni. Másik esetben, éppen ellenkezőleg, meg akarja őrizni azokat a sajátos vonásokat, amelyek megkülönböztetik a nagy átlagtól, s ezzel biztosítja veszélybe került nemzeti identitását. Persze ez utóbbi – nemzeti öntudattal is rendelkező – alkotó sincs csak ezáltal védve a nemzeti/nemzetiségi identitását zavaró tényezőktől, amelyek egyrészt a külső, a társadalmi-természeti változásokat és az időtávlatokat érintő kontextust jelentik, másrészt a belső, a nemzeti érzületet, az anyanyelv használatának és (további példának okáért) a vallás gyakorlásának szabadságát befolyásolják. A két csoportba szorított lehetőség, azonban egyszerre, ugyanabban az időben és körülmények között is hathat a kisebbségi és idegen környezetben élő alkotóra.

Egy 1986-ban megfogalmazott nyugaton élő emigráns politológus véleményéből idézek: *„A mai nemzetiségeknek három fő veszéllyel kell számolniuk: a kétnyelvűséggel, a társadalmi mobilitással és – a múlt egyik maradványával, a többségi nemzet nacionalista túlkapásaival. A nemzetiségek nehezen boldogulnak az államnyelv ismerete nélkül, ugyanúgy, ahogy a kis nemzetek se jutnak messzire egy világnyelv nélkül. De a nemzetiségeknek még a kis nemzeteknél is jobban kell vigyázniuk, hogy egyidejűleg megőrizzék saját nyelvüket és kultúrájukat, identitásuk legfőbb hordozóit is.”*³

Megítélésünk szerint az első két tényezőnek – a többnyelvűségnek és a fokozódó társadalmi mobilitásnak – a változó feltételek között meglehetnek a pozitív hatásai is, a harmadikként említett többségi nemzeti nacionalizmus azonban, mint mindig, jelenünkben is csak negatív hatásértékkel bír. Európai világunk jelenében két ellenáramlat érvényesülése figyelhető meg, amely befolyásolja az

3 András Károly: Nemzeti identitás. In: *Nyugati magyar esszéírók antológiája*. Válogatta és szerkesztette Borbándi Gyula, EPMSZ, Bern, 1986, 18. o.

emberek és az országok közti kapcsolat perspektívájának alakulását: egyrészt az európai integráció hatására a nemzeti választóvonalak, az országhatárok légiesülnek, melynek következtében az emberek és csoportok egymáshoz közelednek. Másrészt azonban, minél erősebb az országhatárokat és a nemzeti különbségeket összemósó együttműködés, Európában határozottabban jelentkeznek egy ellenkező irányú mozgás konkrét körvonalai is, amelyek az egyénit, a sajátosat és a nemzetit hangsúlyozzák. Ez utóbbi szinten, ha nem is minden esetben nemzetek, nemzeti kisebbségek és néptörédek, de legalábbis vidékek és régiók kezdeményezik különállásuk elismerését, fennmaradásuk biztosítása érdekében. Jellemző rájuk, hogy általában nem a meglévő állami keretből szeretnék kitörni és nem területek elcsatolásában keresik a megoldást (bár az aktuális politikában ilyen vélemények is elhangzanak), hanem a nyelv, a kultúra, a történelem és a hagyományok ápolásának szabadságában, a nemzeti szimbólumok tiszteletében, az emberi alapjogok és igények hivatalos elismerésében és támogatásában. E nemzeti kisebbségek és népcsoportok véleményeiben és érveléseiben visszatérő elem a nemzeti és kulturális identitás megőrzésére való hivatkozás, s minden olyan dologért való küzdelem, ami az önazonosság útjában álló akadályok lebontását segíti elő.

A nemzeti identitás zavarait előidéző tényezők közül itt és most csupán a legfontosabbakat emeljük ki, azzal a céllal, hogy rámutassunk az utóbbi időben lezajló társadalmi és politikai változások okozta hangsúly-eltolódásokra:

A nemzeti identitást zavaró tényezők

- **az életforma változása** (a hagyományos emberi viszonyok és kapcsolatok megbontása, munkanélküliség, utazás a munkalehetőség után)
- **a (megszokott) múlt fizikai és szellemi felszámolása** (a táj, a természet, az épületek, a szellemi hagyományok nem kímélése, melyek a továbbélés alapját jelentik, üzleti vállalkozások előtérbe kerülése)
- **az új technológiák erőszakolt alkalmazása** (a régi és az új érdekeinek összeütközése, komputerezáció)
- **a művelődés új kontextusainak felerősödése** (a többnyelvűség előtérbe kerülése, a nemzetközi kapcsolatok bővülése, az egyéni érdekek önző érvényesítése)

- **a nemzeti történelem elhanyagolása** (elhallgatása, elferdítése, manipulálása, a jelképek megsemmisítése, hamis propagandák gyártása)
- **az emberi alapjogok megsértése** (az anyanyelv, a vallás szabad használatának, a személyiség teljes kibontakozásának közvetett akadályozása, alacsonyabb-rendűség kialakítása)

A nemzeti identitás természetes helyzetét, állapotát befolyásoló tényezők a vázolt kereten túl még kibővíthetők, hangsúlyok megváltoztatásával értelmezhetők, de szinte minden esetben a társadalmi és politikai változások eredményeként jönnek létre és terjed ki hatásuk. Ezeknek a változásoknak a szintjén generálódnak, illetve telítődnek pozitív vagy éppen negatív tartalommal a különböző egyének és népcsoportok közti viszonyok és kapcsolatok. A határon túli magyar irodalom egyik legjelentősebb írója, Cs. Szabó László, aki közel fél évszázadot élt és alkotott Angliában, írta le meggyőződéssel: „*A nyugaton élő magyar író szemérmesen tartózkodva ábrázolja a mai magyar életet, amelyből kiszakadt, és inkább azt igyekszik megragadni, amit maga körül lát, hiszen ezzel szélesíti a magyar irodalmat. Az én figuráim már rég nem Magyarországon élnek, halnak, szeretnek, szenvednek, hanem kint, de magyarok, mert nemcsak a nyelv, de a hátsó gondolat, végeredményképpen a végső vetület mindig magyar.*“⁴ Szinte tipizálható a jelenség és több más nemzet emigráns íróinak motívumaira is fel lehet benne ismerni. Azt is jelentheti mindez, hogy a külföldön élő és alkotó magyar íróknak is „*kapaszkodóra*” van szüksége, a légtüres tér elkerülésére a gyökerekhez való ragaszkodást is az irodalmi hőseinek kiválasztásával hívja életre, s védi nemzeti identitásának kiválasztott formáját.

* * *

A téma kiegészítéseként kérdés formájában reagálhatunk a kisebbségi magyar irodalmak létét kétségbevonó megjegyzésekre: vajon nemzeti/nemzetiségi identitásavarnak tekinthető-e az a fajta vélemény, amely elismeri, hogy léteznek ugyan kisebbségi magyar kiadók, szerkesztőségek, irodalmi intézmények és a körjük csoportosuló alkotók (melyeket elismer kisebbségi nemzeti – erdélyi magyar, szlovákiai magyar... – alkotóknak!), de a kisebbségi magyar nemzeti

⁴ Miért él a magyar író külföldön fantomok között? Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval, In: *Jelen, múlt, jövő. Műhelybeszélgetések*. Szerk.: Horváth Lilla, Győr, 1988, 194. o.

irodalmakról azt állítja, hogy nem léteznek. Az irodalmi fórumok, az alkotók és az irodalom ilyen mechanikusan merev kettéválasztása azontúl, hogy logikai bukfencként hat, nem respektálja az alkotó, a mű, az irodalmi élet és az irodalmi tudat összetevőinek funkcióit és természetes hatásait sem. Az ilyen és hasonló vélekedések, a múltat figyelembe nem vevő egyoldalúságok és ignorációk forrásaként egyértelműen és bizonyítottan a kisebbségi problematika iránti érzéketlenség (vagy egyéb kimondatlan szándék) húzódik meg, amely a műalkotás genezisének alkotói- és (esetleg) helyfüggőségét, az intézményesítetttség fórumainak jelentőségét, valamint a történetiség és a hagyomány természetes elveit is tagadja.

Kisebbségi irodalom – nemzeti irodalom

A kisebbségi irodalmak és a hozzájuk tartozó nemzeti irodalom közti kapcsolat meghatározó abban a rendszerben, amelyben a kisebbségi irodalmak léteznek és működnek. A határon túli magyar irodalmak és a magyarországi magyar irodalom közti viszony is – a nyelvazonosság alapján – a legerősebb és legtermékenyebb a saját viszonyrendszerén belül. Vonatkozik ez az erélyi, a szlovákiai, a délvidéki és a kárpát-ukrajnai kisebbségi magyar irodalmakra, de ugyanúgy érvényes a nyugati országokban működő és a tengerentúli magyar irodalmakra egyaránt. Ezért is van az, hogy a kisebbségi magyar irodalmak fejlődési jellegzetességei, és szakaszai, stílusirányzatokban, irodalmi áramlatokban, műfaji aktualitásokban és más kísérletezésekben sokszor (ha némi késéssel és fáziseltolódással is) megegyeznek a magyarországi magyar irodalom tendenciáival, vagy hozzá jelentős hasonlóságokat mutatnak. A hatás azonban nem csupán egyirányú, mivel a kisebbségi magyar irodalmak is hatnak az anyaországi irodalomra. Ez a hatás kisebb, pontosabban fokozatosan erősödő, mert az új társadalmi és politikai feltételeknek megfelelően egyre határozottabbá válik a magyar kultúra és irodalom integrációs törekvéseinek megvalósulása, ami mindenképpen kétirányú építést igényel. Ahogy a határon túli magyar irodalmak fejlődése határozottabbá válik az anyaországbeli magyar irodalom impulzusaitól, úgy a magyarországi nemzeti irodalom is gazdagabb lesz a határon túli magyar irodalmak sajátosságaival, az ábrázolt kisebbségi sors és világ élményeivel, pszichikájának művészi kifejezésével. Az összetartozás tudatát a közös nyelven túl a történelmi múlt és események determinálják, néhány eset-

ben az adott környezet és földrajziség egyediségével teremtve meg a helyi színek eredetiségét, genius loci szellemiségét.

A történelem folyamán már volt rá példa, hogy kisebbségi magyar irodalom – különböző okoknál fogva – különbözni kívánt a magyarországi nemzeti irodalomtól, anélkül, hogy minden általános jegyet az egyeshez és a különlegeshez idomított volna. Az ilyen törekvéseknek okai általában társadalmi-politikai különbségekre vezethetők vissza, melyekre az írók, költők mindig érzékenyen reagáltak. Az irodalmi-esztétikai törekvésekből eredeztethető különállás, ill. különbözni akarás perspektíváját mindig az határozta meg, hogy a szándék milyen mértékben akarta túllépni az „*elviselhetőség*” határát és hogy az irodalmi emancipáció fejlődésének fokozatai és pólusai milyen egyensúlyban voltak egymással.

* * *

A szlovák szakirodalomban is találunk fejtegetéseket a nemzetiségi, kisebbségi, regionális irodalom és a hozzátartozó nemzeti irodalom problematikájáról.

Ján Bakoš volt az, aki a hatvanas években azt a nézetet hangsúlyozta, hogy a kisebbségi és a regionális irodalmakat sosem szabad elszigetelten, csak önmaga paraméterei között szemlélni, kezelni és kutatni.⁵ Szorgalmazta, hogy ha igazak és szakszerűek akarunk maradni, ezeket az irodalmakat mindig a nagyobb irodalmak rendszerében szükséges lokalizálni és vizsgálni. Egyértelműen elutasította az ún. „*centrisztikusan abszolutizáló*” továbbá az ún. „*regionalisztikusan szeparáló*” koncepciókat, melyek értelmezése szerint a regionális és kisebbségi irodalmak lényegének meghatározó és jellemző vonásainak szerepköre ok nélkül beszűkül. Oskár Čepan esszéiben és elméleti fejtegetéseiben⁶ tovább jutott Bakoš tételeinél és két fontos momentumot emelt ki. Az addig jórészt „*belyrajzi*” kérdésként kezelt problémakört érték meghatározó jellemző sajátosságokkal ruházta fel, s ezáltal a „*centrum-periféria*” ellentétre épülő beállítás és

5 Ján Bakoš válogatott írásai *Intelektuál & pamiatka* címen jelentek meg (Kalligram, Bratislava, 2004). Ez a kötet tartalmazza a korábbi tanulmányait is.

6 Čepan, Oskár: *Literatúra medzi centrom a perifériou*. In: *Literárne bagately*, Archa, Bratislava, 1992. Ez a monográfia közvetlen megjelenése után be lett zúzva.

problémakezelés átalakult. Oskár Čepan elsősorban mennyiségi tényezőket, s bizonyos szinten alárendeltséget figyelembe vevő és jelző összetevőket tart fontosnak a viszony kifejezésében, s ennek a szellemében hozza létre a „*rész-egész*” által fémjelzett elképzelést. Ennek értelmében a kisebbségi és regionális irodalom minden vonatkozásban „*résznek*” számít az „*egész*” megtestesítő nemzeti irodalommal szemben, s ennek megfelelően alakul egymáshoz való viszonyuk is.

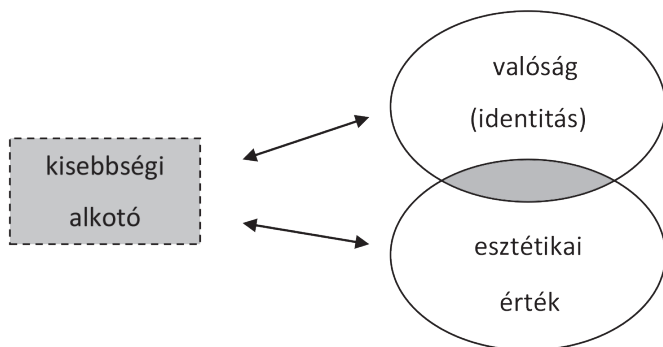
Egy további szlovák irodalmár, Peter Zajac rendszert kialakítva az irodalmi régiók meghatározó jellegzetességeiről és sajátosságairól a centrális és perifériális vonatkozásokat átalakítja a „*lokális és globális*” közti viszonyrendszerre. Zajac szerint a lokális – mint regionális – az egész rendszer alkotói közegében az un. „energetikai forrást” jelenti, s ennek megfelelően az egész rendszer globalitását az egyes lokális alkotói források kölcsönös egymásra való hatásával tartja mérhetőnek. Idézzük gondolatát: „*A globális csak a lokális által létezhet ... A lokális, a helyi, a regionális, a szinguláris az alkotói rendszerekről való elmélkedések koncepció-ja, mivel a rendszerek mozgásának és alkotóképességének energetikai forrását képezi. A problémakör központjává ily módon a lokális (helyi, szinguláris) koncepciójának kérdése válik.*”⁷

A tömören vázolt elképzelések és fejtegetések lényegéhez tesszük hozzá: ennek a problémakörnek nemcsak külső, hanem belső paraméterei és minőségei is vannak. A kisebbségi nemzeti irodalmak művészeti, esztétikai „*normalizáció-ja*” szoros összefüggésben van az alkotói individualitás változásaival és a művészeti alkotás minőségével. Általános szinten megállapítható, hogy a kisebbségi írók és költők alkotói életművében a fejlődés útja a valóság felfedezésétől, a morál és az identitás keresésétől fokozatokon át az esztétikum megtalálásáig vezet. Közben tudatosíthatjuk, hogy az esztétikai érték (mint a műalkotás belső, meghatározó értéke) nem „*keresi*” identitását, vagy annak megokolását, mivel nincs rá szüksége. Az esztétikai élménynek objektív alapja és jellege van abban az értelemben, hogy ugyanaz a műalkotás hasonló (vagy ugyanolyan) élményeket vált ki az olvasók mint befogadók nagyrésztében.

Az identitást (mely konkrét alkotóhoz, műhöz és annak körülményeihez kapcsolódik) elsősorban az irodalmi mű további értékei, értékszférái (morális,

⁷ Zajac, Peter: Tvorivosť regiónu. In: *Pulzovanie literatúry* (Tvorivosť literatúry II.), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993, 16. o.

történelmi, társadalmi, intellektuális és más értékek) formálják meg és bontkoztatják ki a műben. A nemzeti kisebbségek, s általuk a kisebbségi alkotók – hasonlóan a társadalom más csoportjaihoz – fejlődésük bizonyos szintjén szükségét érzik annak, hogy irodalmi művekben (művészi kifejező eszközökkel) fogalmazzák meg identitásukat. A kulturális önazonosság tisztázása lehetővé teszi a múlt megismerését (genézis), a történelemhez, az anyanyelvhez, a kultúrához, a művészetekhez stb. való viszony tisztázását, a meghatározó specifikus jegyek felismerését és azonosítását. A kisebbségi író valóságához, identitásához és művészi elképzeléseinek megvalósításához való viszonyát így szemléltethetjük:

Részleges felismerés eredményeként megállapíthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális identitása és az esztétikai (művészi) érték közötti viszony közvetlen, a kisebbségek részéről joggal feltételezett és bizonyított. Mivel a nemzeti kisebbségeknek létfontosságú szükségük van a kulturális önazonosság felmutatására, a kulturális önazonosság irodalmi (művészi) kifejezéséhez szükség van esztétikumra. Ily módon az esztétikai (művészi) kifejezési forma (és érték!) hatékonyan elősegítheti a kisebbségek kulturális identitásának meghatározását és felmutatását. A kapcsolódások és viszonyok így módon kauzálisan és funkcionálisan „normalizálódnak”, a kör részlegesen bezárul és nyilvánvalóvá válik a kérdés (és a kérdésre adott válasz) hitele: miért vezet a kisebbségi alkotók fejlődési útja a valóság, az erkölcs, az identitás és további irodalmi értékek keresésétől az esztétikum (művészi kísérletezés és kifejezőmód) megtalálásáig? Ez a fejlődési vonal általában nem csak az egyes alkotói pályák ívét jelzi, hanem a kisebbségi magyar irodalmak történetének fejlődését is tükrözi a kezdetektől

napjainkig. A fejlődési vonal ugyan nem lineáris, de mindenképpen evidens, részlegesen csupán az alkotói személyiség sajátosságai és pozíciója, másrészt a kisebbségi magyar irodalmakban esetlegesen bekövetkező nagyobb (tehát társadalmi szintű) változások befolyásolhatják.

Válogatott szakirodalom

- Čepan, Oskár: Literatúra medzi centrom a perifériou. In.: Literárne bagately, Archa, Bratislava, 1992
- Käfer István: A szlovako-hungarológia és a hungaro-szlovakológia a Pázmány-hagyományú egyetemeken. Mint előadás elhangzott Nagyszombatban a Trnavská univerzita által rendezett tudományos tanácskozáson 1955 novemberében. In: Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég, különszám, Budapest, 1989
- Kiš, Danilo: Kételyek kora, Fórum-Kalligram, Újvidék-Pozsony, 1994
- Konrád György: Európa köldökén, Magvető, Budapest, 1990
- Közép Európa a kapuk előtt, Savaria Univ. Pr., Szombathely, 2001
- Módos Péter: Az Unió és Magyarország, Beszélgetés Schöpflin György politológussal, Európai utas, 16. évf. 2005/1
- Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban, Nap, Dunaszerdahely, 1997
- Újvári Zoltán: Gondolatok az identitás vizsgálatáról, Debreceni Szemle, 14. évf. 2006/1
- Zajac, Peter: Tvorivosť regiónu. In.: Pulzovanie literatúry (Tvorivosť literatúry II.), Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1993

2005

Történelem – oktatás – kulturális identitás

(A magyar nyelvi és irodalmi önazonosság hatásaihoz)

„Az európai identitás alapvetően

kulturális kategória.”

(R. Zs. nyomán)

A kisebbségek jövőjének színei Közép-Európában *(A történelmi és geopolitikai értelmezéshez)*

Közép-Európa és a kisebbségek fogalma a régió specifikus történelmi fejlődése miatt feltételezi egymást, amely belátható időn belül nem fog megváltozni, megszűnni. A kisebbségek sajátos közép-európai probléma hordozói, melyeknek sorsa leginkább azáltal van befolyásolva, hogy a közép-európai kis nemzetek, mint ún. utódállamok egyértelműen nemzeti államokként határozzák meg magukat. Így a kisebbségi kérdés problémája, ill. annak megoldása már az identitás kérdéskörének szintjén kezdődik és mélyül el. A kisebbségi lét másodrangúságát egy bizonyos fokon a demokratizálódás eliminálja, pontosabban enyhíti (perspektivikusan ideális körülmények között szüntetheti meg), amely megfelelő intézményes és adminisztratív változtatásokat jelent az utódállamok toleráns kisebbségi politikájával karöltve. Az intézményesített és legiszlatív megoldás viszont a gyakorlatban csak akkor lesz elfogadható, ha a többségi nemzetben felülkerekedik az eseményeket előítélet-mentesen látó, „*demokratikus közvélemény*”. Fejlett civilizációkban még az is elképzelhető, hogy e feltételezettséget az adott állam kormánya kezdeményezi és teljesíti a kisebbségek jogos követeléseit.

A történelem tanúságaira hivatkozva hangsúlyozzuk, hogy Közép-Európa kis nemzetei a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva „*nemzeti*” államoknak nyilvánították magukat, holott ezen államok egyike sem volt szoros értelemben vett nemzeti állam. Közép-Európa területén a történelmi változások folytán a huszadik században olyan helyzet alakult ki, amely lehetetlenné tette az etnikai határok kijelölését, így valójában minden állam soknemzetiségűvé vált. Ez azt is jelentette, hogy a régióban egyidejűleg (bizonyos értelemben drámai) kisebbségi helyzet és probléma keletkezett, amelynek különböző hangsúlyú megoldá-

si lehetőségei ismétlődő ördögi körhöz voltak hasonlatosak, s valójában semmi sem változott.

A közép-európai régió jövőjének érdekében a kialakult új társadalmi és politikai helyzetben a nemzetállamoknak le kellene mondaniuk azon hegemon törekvésekről, melyeknek következtében meg lehetne erősíteni, pontosabban új alapokra lehetne helyezni a közép-európai népek együttműködésének kérdését, amely időnként a fel-feltörő nacionalista kezdeményezések miatt háttérbe szorul, de időszerűségét eddig még soha nem vesztette el.

Hogy hogyan alakul Közép-Európa és a kisebbségek helyzete, sorsa és jövője az elkövetkező időkben, a kialakult rendszerben jórészt a politika és a politikusok befolyásolják. Bibó István, aki jelentős érdemeket szerzett a magyar történelem európai kontextusainak felfedésében, így látta a közép-európai politikustípust: *„Közép és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé: a hamis realista típus. E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviselői, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghaladásának a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai átkonstruciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.*”⁸ Ilyen – vagy ehhez hasonló – vezető politikusokat jelenünkben szép számban találunk a közép-európai régióban, beleértve Szlovákiát is.

Közép-Európa alapvető és központi kérdése marad az elkövetkező időben is, hogyan tudja kezelni az etnikai sokszínűséget az egyes államokon belül, valamint a térség több állama közt. Az eddigi eredmények ezen a téren ui. elsősorban ellentmondásos jellegükkel hívják fel magukra a figyelmet, s egyfajta tehetetlenséget árul el az a tény, hogy a kis közép-európai államok az etnikai heterogenitás helyzetében nem képesek saját erejükből biztosítani az állam belső stabilitását és szuverenitását. Az ilyen jellegű kísérletek kudarcba fulladásáról árulkodik a régió huszadik századi politika-története is. A kérdések és viták e témában mindig is szertéagazóak: voltak, akik Közép-Európát *„közös értékrendű”* térségnek nevezték (Milan Kundera), akik Közép-Európa sajátos *„szellemi dimenzióját”* fedezték fel és hangsúlyozták (Konrád György), s olyanok is, akik geopolitikai szempontú magyarázatát adták a régió európaiságának és egyedisé-

8 Bibó István: *Válogatott tanulmányok* II. kötet, Magvető, Budapest, 1986, 221. o.

gének. Kevésbé lehet igaza azoknak, akik alternatív kérdés formájában próbálják megközelíteni a problémát: a választás ebben az esetben vagy Európa, vagy Közép-Európa? irreális és provokáló kérdésének kontextusában jelenik meg.

A nemzetiségileg nem egységes Közép-Európa mostani kulcsproblémája az eddigi jelek alapján bizonyára az a feltevés, hogy csak a közép-európai államok haladásának párhuzamossága biztosíthatja a térség belső stabilizálását és a békés megoldásokat az összeurópai keretben. Az egyenletes és párhuzamos fejlődés előzheti meg azt a veszélyt, hogy az országok közötti különbözőség gazdasági instabilitást idézzen elő, ami negatívan befolyásolhatja az egész térséget. Másrészt: csak a politikai kiegyensúlyozottság biztosíthatja azt az értelmiségiek által kezdeményezett intellektuális együttműködési lehetőséget, amely az európai civilizációs keretben sajátos és hatékony közép-európai kulturális, szellemi és lelki térség kialakulását és megerősödését jelentheti. Ehhez azonban az szükséges, hogy az érdekeltek számára az Európai Unióhoz való csatlakozás ne csupán a technikai feladvány megoldásában merüljön ki, hanem lelki-mentális-politikai azonosulást is jelentsen. Megfontolandó ebből a szempontból Kende Péter meglátása: „...*meg kell tanulni, hogy saját kisebb közösségünkön belül hogyan férjünk meg a más vallásúakkal, más nyelvűekkel, más fajúakkal, más elvek szerint élőkkel. Amikor ez megtörtént, már könnyebb lesz a jelenlegi határokon túlmenő kapcsolatokhoz is felőni.*”⁹ Megfigyeléseink alapján néhány tanulságszerűséget is meg lehet állapítani az eddig felvetett kérdésekkel kapcsolatban:

– A mostani nagy mértékű integrációs folyamat lélektani és egyben érzelmi ellenhatásokat és ellentmondásokat vált ki, s az ezzel járó elidegenedés újabb meglepetésekkel is szolgál. Az európai szintéren is megfigyelhető, hogy a szélsőséges nacionalista és partikuláris megnyilvánulások az integrációval párhuzamosan terjednek, még olyan régiókban is, ahol már megszűntnek voltak tekinthetők.

– Feltételezhetően az integrációban létrejövő embertípus sem lesz valamilyen jellegtelen és nemzetellen „szabványtermék”, hanem a világra való nyitottsága mellett egy kisebb-nagyobb közösséghez szervesen tartozó ember, aki képes lesz a fokozatosan kialakuló „kétpólusú világ” lényegét magáénak vallani, egyben harmonikusan élni és alkotni. Ez azt is jelenti, hogy a különbségek

⁹ Kende Péter: A kelet-európai kis nemzetek három lehetséges útja. In: *Kis nemzetek és országok Közép-Európában*, Dialógus Könyvek, Bratislava, 1998, 17. o.

és a sajátosságok fennmaradása – amelyek kisebb közösségek kultúrájának, művészetének is jellemzői – nemcsak valószínűen valóságosak, hanem kívánatosak is lesznek, minek következtében a „különbség” és a „sajátosság” fogalmának egyetemes jelentése egyre nagyobb hangsúlyt kap, s így idővel átértékelődik/átértékelődhet.

– Az integrációs folyamat beindulásával és fokozatos felerősödésével elkezdődött a közép-európai kisebbségek jövőjének újabb szakasza. Bár – tegyük hozzá – természetes módon tovább él a múlt és hogy szívósan tartja bástyáit. Egyre határozottabb felismeréssé válik azonban az is, hogy nemzeti érzület és nemzeti tudat nem iktatható ki a huszonegyedik század történelemformáló erői közül sem, s hogy alaphelyzetéhez tartozik a nacionalizmus és az ebből fakadó konfliktusok permanens kockázata. A másság észrevétele és tudatosítása is elég egy nemzeti előítélet létrejöttéhez, melynek tulajdonsága az, hogy önműködően hatályba lép, ha az alapját képező különbségekről tudomást szerzünk.

– Utaltunk rá, hogy a közép-európai nemzetek és nemzeti kisebbségek együttélésének problémás mozzanatai történelmileg meghatározható hiedelmekre, előítéletekre épülnek, tehát tudatilag identifikálhatók. Ezeket szívhatja magába a nemzeti kultúra és terjesztheti, hordozhatja a nyelv is. A nemzeti érzület felhasználója, terjesztője pedig jelenünkben is, viszonyaink közt is – mint az előző időkben a politikai érdekeltégű, a politikához közel álló, vagy politikával foglalkozó „értelmiség”. (Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése azonban most nem lehet célunk.)

Az önismeret és a kulturális identitástudat alakulása *(A szemléletrendszer változásai)*

A kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak fejlődésének folyamata és mai helyzete két fontos összetevőből és feltételből alakult ki: az idők során meghatározta sajátos nemzetiségi (kisebbségi) jegyeit és folyamatosan létrehozta ennek a kultúrának és irodalomnak az értékeit. Az egyik körülmény szerint szembe kellett néznie a kisebbség valóságos helyzetével és történelmi tapasztalataival, a másik igény szerint olyan kulturális, irodalmi és esztétikai értékeket kellett létrehoznia, amelyek segítségével felzárkózhatott az egyetemes magyar kultúra és irodalom törekvéseihez és eredményeihez. Pomogáts Béla megfogalmazásában: „*A nemzetiségi irodalom ott talált igazán magára, s ott érte el az*

*egyetemes magyar irodalom színvonalát, ahol... a nemzetiségi önismeret, illetve a művészi egyetemesség igénye találkozott, s teremtő kölcsönösségben hozta létre az irodalmi alkotást.*¹⁰ Sajnos, olykor előfordulnak más vélekedések is, amelyeket a hiteltelen – kutatómunka hiányán alapuló – magabiztosság jellemez, s amelyek a magyar kisebbségi sajtóosságok meg- vagy kikerülését hangoztatják, szorgalmazzák. Az ilyen vélemények leginkább elméletieskedő síkon próbálják felállítani erőltetett tételeiket, és nagyvonalú tudatlansággal elnéznek a valóság felett. A kulturális identitás hiánya – amit az ilyen vélemények jeleznek – az emlékezésre való képesség elvesztését jelenti, kisebbség esetében különösen problematikussá válhat, mivel a kisebbségi identitás a kulturális identitással fémjelezhető leginkább. Az esztétikumhoz vezető út is – szinte minden esetben – a hitelt érdemlő identitás lépcsőfokaival, köveivel van kirakva...

A fokozatos társadalmi demokratizálódás, átrendeződés következtében a kulturális és irodalmi szemléletrendszerben beállt változások is figyelmet érdemelnek. A régebbi, eredendően szintézisteremtésre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelené válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet. A nyelv „*mint anonim igazságtörténet*” (Martin Heidegger kifejezése) tételezése az én „*maszkja*” alatt minden identitást lehetetlenné tehet. A választható szubjektivitások szétszórnak a nyelvben és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.

Az előző irodalmi eszmények „*itt és mást*” (Bretter György fogalompárja) megfogalmazásából is merítettek egy bizonyos társadalmi-kisebbségi elkötelezettség kinyilatkoztatásával – összhangban az alkotók saját esztétikai felfogásával, amely sokszor az irodalomnak a szociális világ gyakorlatában betöltött sajátos szerepéből indult ki – merítettek erőt. Ezekben az esetekben a társadalmi praxisban gyökerező esztétikum szükségszerűen kapcsolódott össze morális megfontolásokkal, mivel az irodalom (mint olyan kommunikatív cselekvés, amely az „*életvilágban*” funkcionál...) nem volt függetleníthető a nyelvi aktivitás és tett körülményeitől, környezetétől és hatásaitól. Meggyőző példa erre például a határon kívüli „*egyetemesség méltóságának*” a gondolata, amely az er-

10 Pomogáts Béla: Az összefogás jegyében. In: *Kisebbségben és magyarságban*, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997, 114. o.

délyi irodalomban a transzszilván eszmeiség individualitását és kollektivitását szintetizálni igyekvő célkitűzésének a megfogalmazása volt. A koncepció maga egyértelműen a nemzeti identitás és az egyéni identitás-tudat összekapcsolásának szándékát fejezte ki.

Hasonló formák szintjén, különböző mértékű igénnyel, minden határon túli magyar irodalomban megfigyelhető az említett sajátos ismérv. A fiatalabb alkotók egy része – külön generációnak tudva magát – a teória irányából közelít az esztétikum fogalmához, az irodalmon sokszor elméleti előfeltevéseket kér számon, az „*absztrakt nyelviség gondolati modelljét*“ helyezi előtérbe. Ebből az aspektusból az etikai és esztétikai szempontok társítása jórészt elhallgatásra, rosszabb esetben elutasításra talál, ugyanis a moralitás kérdése elhanyagolódik, vagy teljesen alárendelődik egy elvont nyelviség, játék vagy kísérlet totalitásának. Így – ezekben az esetekben – az erkölcs fogalma relativizálódik, adott diskurzusok függvényévé válik, amelyeket nincs is mivel összemérni. Esetenként a „*provinciálizmus*” elítélő jelszavával ezek a véleményezők az „*itt*” elvét teljesen figyelmen kívül hagyják és csak a „*másság*” elvét tudatosítják és deklarálják.

Nyelv – oktatás – identitás (*Magyarok nemcsak Magyarországon élnek*)

Az egyéni és közösségi identitás formálódása szempontjából fontos összetevőnek számít az iskolák különböző szintjein történő oktatási anyag összetétele, ezen belül az anyanyelv és az idegen nyelv oktatása, a valóságértelmezés differenciáltsága és a belőlük származó következmények sora. Egy magyarországi elemzés konkrét megállapítása egyrészt meglepő, másrészt joggal elgondolkodtató: „... az oktatás tartalma, a tananyag szemlélete sem határon innen, sem határon túl nem veszi figyelembe a kisebbségben lévő társadalmi csoportok valóságértelmezését, ezzel általánosságban véve rontja az oktatás minőségét. A hiba, megítélésem szerint, az oktatási folyamat szerkezetében van, hiszen a tudás átadása kizárja a kisebbségek tapasztalatát.”¹¹ Ha ez így van, az oktatási rendszer az amúgy is hozott hátrányokat és problémákat tovább növeli és kevésbé (vagy egyáltalán)

11 Sütő Erika: Valóságértelmezés és identitásformálás magyarórán, In: *Az identitás szemiotikája*, Tanulmányok. Szerk.: Szirmai Éva és Újvári Edit, Szeged, 2011, 56. o.

nem veszi figyelembe a másságot, a világ- és valóságtapasztalat különbségét, s így az iskolarendszer fontos dolgokat ignorál, rosszabb esetben diszkriminál.

Hasonlóképpen a magyar irodalmi különbségekben meglévő nemzeti kisebbségek iránti érzéketlenséghez – amelyeket az utóbbi évtizedben többször tapasztalhatunk – a nyelvi különbségekre is érzéketlen tankönyvek és pedagógiai attitűdök vannak. Úgy véljük, hogy több szempontból is káros lehet, hogy a magyarországi tankönyvekben nincs szó „*határon túli magyar kultúráról*”, pedig egyértelmű, hogy nem beszélhetünk egységes masszáról. Sem a magyar irodalmat, sem a magyar nyelvet nem lehet így, ennyire leegyszerűsítve bemutatni. Köztudott, hogy a határon túli magyar nemzeti kisebbségek a saját, ottani sztenderdet beszélik, egy másik részük a nyelvjárást, legtöbbször persze mindkettőt, és a különbségek is nyilvánvalóak. Arról sem szabad elfeledkeznünk – amint azt Sütő Enikő megállapítja –, hogy a tankönyvekben kétnyelvűségről és a kontaktusváltozatról nem található egy megjegyzés sem, pedig ez az egyik leglényegesebb jelenség, ami az összes határon túli magyar nyelvváltozatra jellemző.

Általánosan igaz, hogy a magyarországi magyar nyelvi tankönyvek azt sugallják, hogy a határon túliak nyelve nem nyelvváltozat és csupán tájszavak szintjén tér el a magyarországitól. Mindez azt a sztereotípiát hangsúlyozza és egyben erősíti, hogy a határon túl még az „*ősi*”, archaikus nyelvet beszélik.

A bilingvizmus problémája (*A másság és az érték felismerése*)

Különböző vélemények alakultak ki a kétnyelvűségről, amely kisebbségi helyzetben nem egyedül a problémák forrását jelenti. Azok a magyar szakos tanárok, akik kisebbségben magyar nyelvet tanítanak, több esetben negatívan viszonyulnak az ún. „*kontaktusjelenséghez*”, meghatározóan kétnyelvű környezetben sem tartják természetesnek a „*kontaktusváltozatot*”,¹² esetenként még

12 A *kontaktusnyelvészet* az egyes nyelvek, nyelvközösségek, a többségi és a kisebbségben levő nyelvek egymásra hatását figyeli és interpretálja. Ez érvényes a magyar-magyar nyelvi kontextusra is. A határon túli, az anyaországtól elszakadt magyarok a magyar nyelv kontaktusváltozatait beszélik, amely bizonyos mértékben eltér a magyarországi nyelvhasználatától, mivel érvényesülnek benne a többnyelvű környezet hatásai. Egyes nyelvészek (pl. Lanstyák István) határon túli magyar nyelvváltozatokról beszélnek, miszerint a magyar nyelv többközpontú nyelvnek tekintendő, attól függően, hogy a részleges központ erdélyi, szlovákiai, vajdasági stb. területeiről legyen szó. Lanstyák István nevéhez kapcsolódik annak a kategória rendszernek a kidolgozása is, amely a nyelvi változókra vonatkozik, azokra a

bizonyos kultúrfölnényt is jeleznek, amikor a magyar nyelv gazdagságáról értekeznek. Hangsúlyozni nem szükséges, hogy az ilyen differenciálatlan tanári attitűd nem nagyon érdemel elnézést. Általában a bilingvizmus keretében az adott konkrét két nyelvkülönböző szintű ismerete figyelhető meg, leginkább az anyanyelv alaposabb és jobb ismerete a domináns, legritkább a két nyelv azonos szintű ismerete, amit a nyelvművelők „*kettős egynyelvűség*”-nek is neveznek.

Pszicholingvisztikai kutatások szerint a kétnyelvűség felgyorsíthatja az elvont gondolkodás fejlődését, mert csökkenti a nyelvi kizárólagosság hatásait. Nyelvművelők és bizonyos nyelvművelő könyvek szerzői nézete ezzel szemben ellentétes, mondván, hogy a két nyelvi rendszer keveredhet, egymásba fonódhat, ami előidézheti az anyanyelvi nyelvi rendszer fellazulását, ami akadályozza az alkotói gondolkodást.

A kétnyelvűség persze természetes állapot is lehet, melynek számos pozitív hatása van. Mivel az egyén kommunikációs hatóköre nemcsak kitágul, de a nyelvtudás növeli az egyén nyelvi, kulturális és etnikai toleranciáját is, elősegíti az egyén kognitív fejlődését. A bilingvizmussal kapcsolatban a legnagyobb problémát Közép-Európában abban látjuk, hogy az egyik nyelv (ez általában a többség nyelve) kiszorítja a használatból a másik (kisebbségi) nyelvet. Ez az egyoldalú bilingvizmus, az ún. *szubtraktív kétnyelvűség*, mivel az állami szervek csak a kisebbségek kétnyelvűségét szorgalmazzák, s a hivatalos oktatáspolitikai nem törekszik arra, hogy példának okáért a vegyes lakosságú területeken élő államalkotó nemzet kisebbségi nyelvi tanulását elősegítse. Európa több régiójában – a közép-európai kivül – ehhez képest előfordul a kétoldalú vagy az ún. *additív bilingvizmus* is, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a többségi nemzetalkotó társadalom tagjai már az iskolában a nemzeti kisebbség nyelvét is elsajátítják (jó példa lehet erre az északi országok, a svédek és a finnek gyakorlata, ahol a gyerekek már kisiskolás koruk óta hivatalosan tanulják egymás nyelvét). Az ilyen iskolák már nem az állami asszimiláció tervezett eszközeiként hatnak, mert nem számít emocionális teherteretnek, hogy a diákok a kétnyelvű iskolákban elsajátítanak egy második nyelvet is. Sajnos, a határon kívüli magyar nemzeti kisebbség a gyakorlatban csak az ún. *egyoldalú bilingvizmust*, tehát az asszimiláló, a többségi nyelvhez igazodó, kétnyelvű oktatási gyakorlatot ismeri, ezért is tartózkodó a bilingvizmus egész kérdésköréhez

nyelvi jelenségekre, amelyek ugyan formailag eltérnek egymástól, de a jelentésük megegyezik.

való hozzáállása.¹³ Hangsúlyozandó tény, hogy a másság elismerése fontos identitásformáló tényező, abban az esetben is, hogy a határon kívüli magyarok elfogadják-e saját kulturális másságukat, az anyaországi magyarokétól eltérő történetüket, tapasztalataikat, nyelvhasználatukat, egész sorsukat. A kisebbségi magyar nyelvvaltozatokkal szemben kialakított pozitív magatartás befolyásolja a határon túli magyarok lehetőségeit, s ennek érdekében sokat tehetnek a sokszor talán akadémikusnak és (egyúttal) merevnek mondható nyelv művelők és nyelvkultúra- központú intézmények, amelyek a *kulturális másság* sokrétű, de legalábbis többféle aspektust elismerve, fogékonyságot mutatva, alkalmazkodnak a változó világhoz és a változó identitáshoz.

Az irodalom nemzettudat-alakító funkciója (*A kulturális önismeret és az integrálódás rokonsága*)

Az identitás-interpretációk egyik fontos gondolata az irodalom és a kultúra szerepének fontosságára utal a nemzeti identitás megőrzésében, mindannak ellenére, hogy az irodalom közösségformáló szerepvállalása leértékelődött az utóbbi évtizedekben. A nemzeti önismeret nem egy változatlan állapotot jelent, nemcsak a közösségnek tudatosítását és megőrzését jelenti, hanem egyfajta állandó alakítást, formálást és bővítést igényel. Az identitást azonosságunk tudatosítása és változásunk feszültsége ugyanúgy formálja, mint az egyes kultúrák találkozásának, feszültségének tapasztalata, s mivel az anyanyelv nem csupán egyszerűen kommunikációs eszköz, hanem sajátos szemlélet- és gondolkodásmód, a modern nemzeteszme legfontosabb alapkritériuma is az anyanyelv marad, melynek segítségével az egyén egy közösségi történelmi tapasztalatnak, szemléletformának és egyúttal közösségi „*titkainak*” birtokába jut. Ezért van az, hogy az írók többször is veszélyben érezték a magyar nyelvet, a magyar identitás legfontosabb hordozóját, és sokszor mondtak véleményt a magyar nyelv védelmében. Görömbei András megállapítása értelmében: „*A magyarság anyanyelvvédő és az anyanyelv értékeit tanúsító irodalma az emberi szabadságigény és otthonigény egyetemes érvényű megnyilatkozása is.*”¹⁴

13 A felvetett problémakört különböző szempontok alapján tárgyalja a magyar nyelvhelyességgel és nyelvkultúrával foglalkozó szakirodalom. Itt és most kiemeljük Kontra Miklós *Egy s más a kétnyelvűségről* c. tanulmányát, In: Sándor Klára (red.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGyF Kiadó, Szeged, 2001, 69-83. old.

14 Görömbei András: Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában. In.: *Kultúra és*

Görömbei meggyőzően Czeslav Miłoszra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a közép-európai irodalmak „legszembeütőbb sajátossága” a történelem, a történelmi tények és kisugárzásuk különböző formában létező, de egyben állandó jelenléte és hatása, s hogy ez a konstatálás a magyarságra nézve különösen igaz. Éppen ezért, mivel a magyar történelem az, hogy „*Mohács óta az országot irányító politikai hatalom és a nemzet szellemiségét kifejező irodalom csak egy-egy kivételes pillanatban találkozott, általában azonban szemben áll egymással.*”¹⁵

Valójában az irodalom tette nyilvánvalóvá, hogy a modern korban a nemzettudat átértékelése, kitágítása és humanizálása, értékekkel való telítése létfeltétele a magyar nemzetnek. Ezt a példázatot teszik meggyőzővé Ady Endre, Nagy László, Csoóri Sándor, Németh László, Illyés Gyula és további kiváló magyar írók és költők művei és gondolatai, s tették lehetővé, hogy a kommunista diktatúra ne űzhesse ki a nemzeti érzést és gondolatot a magyarság szellemi életéből, s hogy a személyiség autonómiájának védelme megállhasson az erkölcsi normákat semmibe vevő politikával szemben. A huszadik század legnagyobb történelmi változása az a tény, hogy Trianon óta a magyarság egyharmada az ország határain kívülre szorult, s ez meghatározóvá tette, hogy az irodalom gyakran vált a nemzeti identitás mértékévé és hogy a magyar regények és költemények gyakran telítődtek a nemzeti sorskérdésekkel.

Az integráció szerves része a szétszórt magyarság szellemi összetartozás-tudatának újbóli helyreállítása és megerősítése. A határon túli magyarság évtizedekig tartó kirekesztése a magyar nemzetismeretből „*önszemléleti korlátoltságot*” jelentett, de ami még ennél is rosszabb volt, hogy ez az attitűd a kisebbségi magyarságot kiszolgáltatta a többségi államok asszimilációs törekvéseinek. Ezt a helyzetet bonyolította az a tény, hogy a szocialista berendezkedés a nyugatra emigrált magyarságot egyszerűen osztály- és nemzetellenségnek tekintette.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmaknak vitathatatlanul fontos szerepe volt abban, hogy a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveitől esztétikailag magas szinten örökítette meg a kisebbségi magyarság sorsának és sajátosságainak vonásait, védve ezzel is a nemzeti identitásukat. Mindezzel a magyarság természetes szellemi integrálódása teljesebbé és egyben összetettebbé változtatta a

identitás, A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22-26.) plenáris előadásai, Szerk.: Jankovics József, Nyerges Judit, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest, 2011, 44. o.

15 Uo. 45–46. o.

magyar irodalom nemzeti önismereti ábrázolását és kialakított képét. A szépirodalomnak e metamorfózisban is nagy szerepe volt azon téren, hogy a történelmi amnézia feloldódjon és a magyarság világháborús szerepéről kialakított torz tudat módosulhasson és a történelmi tudat korrekciója megvalósulhasson. A háború után nyugati magyar írók jogosan védték az 1956-os forradalom eszméit és egész történetét tárgyilagosan értékelték. Műveik, tanulmányaik – annak ellenére, hogy hivatalosan a politikai rendszerváltásig nem kerülhettek a magyarsághoz – fontos szerepet játszottak, mert eljutottak a magyar értelmiség legjobbjaihoz. A reális történelmi tudat fokozatos kialakítását elősegítette továbbá az a tény, hogy az 1956-os események tabuként való kezelése felszámolódott, melyben fontos szerepet játszottak azok a tanulmányok és értékelések, amelyek az irodalomtörténészek interpretációit jelentették.

A jövőkép imaginárius kontúrjai *(A sajátosságok felismerése és megbecsülése)*

A hozzáférhető forrásokban a kisebbségi képviseletnek az Európai Unióban alapvetően két fontos szintje rajzolódik ki az utóbbi időben: a szélesebb, az európai kisebbségi védelem és a szűkebb – de minket közvetlen érintő – a határon túli kisebbségi magyarok védelme. Feltételezhetően azoknak van igaza, akik azt állítják, hogy az egész magyar kisebbségvédelmet európai kontextusba kell helyezni, s azon belül szükséges a feltételek és lehetőségek megvizsgálása. Ennél azonban – úgy gondoljuk – tovább lehet és kell lépni, s ez kell hogy éreztesse magát az eddigi kisebbségi politikai szemlélet változásában is. Ebben az esetben – a lehetőségekhez igazodva – a politikai szemléletváltozás igényének csupán egyetlen példáját emeljük ki. Gál Kinga, az Európai Néppárt európai parlamenti képviselője, fogalmazta meg világosan: *„Ahhoz, hogy érthetővé és értelmezhetővé tegyük mások számára is a Trianon óta megoldatlan problémákat, paradigmaváltásra van szükség. Úgy gondolom, hogy most valóban nem egy általános határon túli politikával vagy nemzetpolitikával tudunk előrelépni, hanem elsősorban szakpolitikával. De azokon belül is lokális programokkal, mindig számba véve az adott erdélyi, vajdasági vagy felvidéki közösségnek az adott területen tapasztalható sajátos problémáit. Így látom felvezethetőnek az autonómia kérdését is... Hiába akarunk mi valamit elérni, ha mások nem akarnak róla tárgyalni. Ezért fontos elfogadtatni, megértetni Európával a mi helyzetünk sajátosságait. Így*

*egyszerűbb is tárgyalni, és könnyebb érthetővé és értelmezhetővé tenni a problémákat.*¹⁶ A sajátosságok jelentőségének felismerése és alkalmazása a kisebbségek helyzetének felismerésében pótolhatatlan szereppel és funkcióval bír. Annál érdemlegesebb, ha a politika minden szinten ezt a felismerést minél hamarabb tudatosítja. Nem véletlen, hogy bármilyen kérdésről, elérendő célról is legyen szó, maguk a kisebbségek tudják a leginkább meghatározni ezeket a sajátosságokat, s emelhetik arra a szintre, hogy ne jelenthessen megkérdőjelezhető ügyet, vagy éppen komoly legitimitási problémát mások számára. Másképp mondva: saját érdekükben a nemzeti kisebbségek tudnak közvetlenül és leghitelesebben megszólalni.

Az elmúlt évek társadalmi és politikai történései következtében a Közép-Európáról való gondolkodás nem veszítette érvényét, mivel egyre inkább bebizonyosodni látszik, hogy csak a nemzeti kultúrákban, vagy csupán a világkultúrákban való gondolkodás nem jelenthet megoldást és perspektívát. A közép-európaiság hozzátartozik a magyarság önismeretéhez és perspektivikus természetes orientációjához, mivel a másságok méltánylását és tudomásulvételét jelentheti. A még jócskán előforduló, a régió népeinek fel-felcsapó egymás iránti intoleranciája, rosszabb esetben gyűlölete egyrészt a politikai megtevesztésből, továbbá az ön- és helyzetismeret hiányából fakad. Közép-Európa szellemi jelentőségének fel nem ismerése, netán tagadása, a nemzeti önismeret hiányát, a nemzeti és a kisebbségi önmeghatározás problémáit is jelzi. Számos kérdés tisztázása azonban időszerű marad, mivel nincs meggyőzően bizonyítva, hogy például egy kisebbségi nemzetrész milyen mértékben rendelkezik nemzeti önismerettel, vagy hogy lehet-e egyáltalán kisebbségi sorban élő embereknek külön nemzettudata? stb. Már néhányszor bebizonyosodott, hogy Közép-Európa – mint politikai fogalom – nem létezik, s a jövőben is inkább a kultúra, a szellemiség szótárába tartozik majd, mint „*imaginárius térség*”. Ennél fogva a politikától elvárni, hogy oldja meg a régió problémáit, hiú és irreális elképzelés marad a jövőben is, mivel a politika sem elfogadható kisebbségi programot,

16 Paradigmaváltás a kisebbségi politizálás terén. In: *Ezredforduló*. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, 2008. 2.sz. 20. o.

sem elfogadható jövőképet – különböző okoknál fogva – nem tud/tudott létrehozni, megvalósítani.

A közép-európai kis népek, kisebbségek múlt és jelenbeli sorsközössége, örökös veszélyeztetettsége, ide-oda csapódása, örök átmenetisége, formátlansága, marginalitása jelenti létének legfelismerhetőbb jellegzetességeit. Ez a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak sui generis egyik értéksajátossága és hangsúlytöbblete, elemi mélyszerkezeti metaforizmusának felismerhető lényege. Ez a nemzeti kisebbségi sorsot dokumentáló irodalomtípus is – történeti, morális, helyzet- és lelkiismereti hitele, megalapozottsága révén – úgy emelkedhetett egyfajta közösségi kulturális öntudat vezérszólamának alapjává, hogy valóságosan is többféle kommunikációs forma és beszédmód részévé integrálódott. Az, hogy az új társadalmi körülmények között korszerű nemzetiségi/kisebbségi nemzeti tudat kialakulhasson, szükséges figyelembe venni az érintett körülményeket, feltételeket -- egyben meghatározottságokat. Hogy ez sikerülhessen, következményeként elkerülhetővé válik, hogy az integráció dömpingjében ne vesszenek el az ún. „*kisnyelvek*“ és a „*kiskultúrák*“.

2009

Identitás – imázs – integráció

(Jegyzetek a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak identitásáról)

Fogalomhasználat – nincs egységes mérce

A nemzetiségi magyar, kisebbségi magyar irodalmak megnevezésének különböző és eléggé következetlen használatával találkozhatunk az összefoglaló jellegű irodalomtörténeti kötetekben, bibliográfiákban, lexikonokban és enciklopédiákban. Ezek közül most csupán a legismertebb kiadványoknak számító néhány kézikönyvre hivatkozunk példaként. Sajátos és műfaji megkülönböztető jegyeket visel ebből a szempontból a *Kortárs magyar írók 1945-1997*. Bibliográfia és fotótár (szerk.: F. Almási Éva) két kötete, mely rendszerezi, összegyűjti a lexikonok, szakkönyvek már közzétett adatait, és azokat szűkítve (az életrajzi részt elhagyva), teljes műjegyzékre törekedve, rendszerezett képet ad a kortárs magyar irodalmi könyvkiadásról. Az első kötet 1998-ban jelent meg (Enciklopédia Kiadó), tehát majd egy teljes évtizeddel a politikai rendszerváltás után, s nem befolyásolták az ideológiai és kultúrpolitikai irányzatosságok és előírások. A Magyarország határain kívül élő kisebbségi magyar irodalmak képviselői nincsenek külön feltüntetve benne, csupán az jelzi földrajzi hovatartozásukat, hogy a külföldön élő alkotók jelenlegi (vagy utolsó tartózkodási helye) szögletes zárójelben van ismertetve. Így például Gál Sándor esetében [Szlovákia] van feltüntetve, Holti Mária esetében [Horváto.], Jordáky Lajos esetében [ROM], Gömöri György esetében [Anglia], Gulyás József esetében [JU], Indig Ottó esetében [1938-tól FRO, 1951-től NO, Olaszo., Svájc], Horváth Sándor esetében [Kárpátalja], Hargitai Péter esetében [1956-tól Ausztria, USA], Hajnal László Gábor esetében [NO/MO], Faludy György esetében [Kanada/MO] stb. van feltüntetve. E néhány kiemelt példa is láttatja, hogy az alkotók tartózkodási/működési helyét a szerzők nem következetesen jelölték, bár (tudatosan) nem tettek különbséget kisebbségi, határon túli, nyugati országban vagy a tengeren túl élő alkotók között. Csupán megjegyezzük, hogy a „teljes műjegyzékre” való törekvés csupán részben valósulhatott meg, mivel kissé furcsa összegzésnek számít, hogy az egyetemeken oktatók tankönyvei, jegyzetei nincsenek megemlítve, addig például Dobos László ötvenes években írt főiskolai jegyzetei helyet kaptak a felsorolásokban... stb.

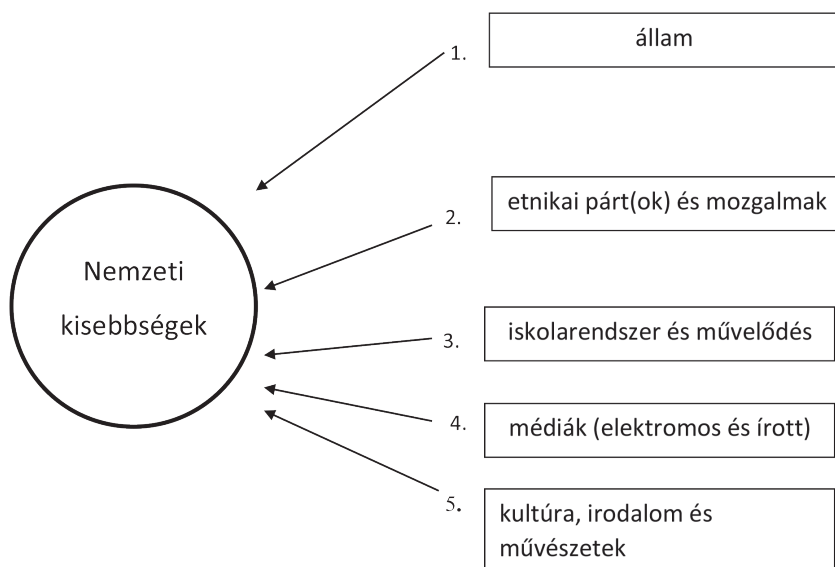
Ennek a bibliográfiai kézikönyvnek a megnevezéseihez részben hasonlóak az *Új magyar irodalmi lexikon* (főszerk.: Péter László) három kötetében alkalmazott szócikkek minősítései, bár itt az írók tágabb regionális hovatartozása nincs konkretizálva, csupán a születési és a működési hely magyar megnevezései tartalmazzák az erdélyiségre, felvidékiségre... stb. való „*útmutatást*”. Ennek a lexikonnak az első kiadása 1994-ben jelent meg, a második, javított és egyben bővített kiadás 2000-ben látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában. Lényegében tehát annak az időszaknak a terméke, mint az előbbieken érintett bibliográfia, s mindkét kézikönyvet az egyetemes magyar irodalomban való gondolkodás és látásmód hatja át, nyilvánvalóan a sajátos célkitűzés jegyében és keretében. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* – amely az Előszó tanúsága szerint a jövőben körülbelül ötvenként fölfrissítve, naprakészen, újra és újra ki lesz adva – a címszavakra vonatkozóan, „*másodlagos bibliográfiát*”, szakirodalmat is tartalmaz. Ebben a bibliográfiában a legfrissebb és legjelentősebb írások, tanulmányok, könyvek kaptak helyet, mivel azokban – a jogos feltételezések szerint – megtalálhatók a legfontosabb információk, amelyekből az érdeklődő vagy a kutató hitelesen felderítheti az előzményeket. A szóban forgó lexikon szlovákiai magyar alkotóinak címszavai Görömbei András (G.A.) tollából származnak, aki az ún. „*másodlagos bibliográfiában*” is szakmai hitelességgel és objektivitással érvényesíti megbízható tájékozottságát és ismereteit. (NB.: ha mindez érvényesült volna példának okáért a hosszú ideig készülő *A Csehl-Szlovákiai Magyar Irodalom lexikona 1918-1995* című 1997-ben Pozsonyban megjelent kézikönyv írásakor, akkor a jogos elvárásoknak megfelelő összegző mű született volna. E lexikon ún. korszakszerkesztőinek többek között kevésbé kellett volna támaszkodniuk csak a saját értékeléseikre ill. „*másodlagos bibliográfiájukra*”. Ezek az írások ui. – különösen Szeberényi Zoltán szerzősége esetében – nem tartoznak az adott korszak sem a legfrissebb, sem a legjelentősebb megnyilvánulásai közé. Mindez teljes mértékben elmondható a szerzőnek a közelmúltban megjelent szlovákiai magyar irodalom alkotóiról készült „*portrésszéi*” jellegről és értékeiről...)

Harmadikként egy „*mindenkihez szóló*” kézikönyvet, *A Magyar Nyelv és Irodalom Enciklopédiája* (főszerk.: Sipos Lajos) című, közel száz szerző által írt terjedelmes könyvet említünk. Ennek első változata 1995-ben készült, majd második, javított kiadása 2000-ben, majd 2002-ben jelent meg a Magyar

Könyvklub kiadásában. Nem véletlen tehát, hogy széles körben ismert és népszerű összegzés. A nyelvi rész feldolgozásában nincs külön említve a határon túli, kisebbségi nyelvhasználat kérdésköre, s egy rövid, eléggé megtévesztő című alfejezet (A magyar nyelv oktatása külföldön) foglalkozik a magyar mint idegen nyelv oktatásával. Annál sokszínűbb a kisebbségi magyar irodalmakról szóló fejezetek megnevezése, melyek három nagyobb részben találhatók. A két világháború között és az Irodalmunk a második világháború után nagyobb részekben *Kisebbségi magyar irodalmak* címen Czine Mihály (a szerző) a romániai magyar irodalomról, a csehszlovákiai magyar irodalomról, a jugoszláviai magyar irodalomról értekezik, s a második részben mindezt kiegészíti a szlovéniai magyar irodalommal. Rónay László tollából ebben a nagyobb fejezetben külön összefoglalást olvashatunk a nyugati magyar irodalmakról. A kötetnek *Az ezredvég irodalma* című nagyobb részében azonban a szóban forgó kisebbségi magyar irodalmak eredményei már *Határon túli magyar irodalmak az ezredvégen* címen vannak röviden összefoglalva, melynek alfejezetei pusztán Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék és Nyugat címen jelennek meg. Ennek a résznek a szerzője Bertha Zoltán. A régiókra való utalások relatív önállóságot is jeleznek az irodalomban, melyek már maguk mögött tudják és tudatosítják a politikai rendszerváltást és az Európai Unióba való csatlakozás szándékának konkrét tényét, a demokratizmus közép-európai kibontakozását. A szerzők értékrendjének stílusának és hangsúlyainak említett különbözősége mellett szembeötlő az eltérő fogalomhasználat is, mely elsősorban a tágabb régió társadalmi-politikai és kulturális változásainak is közvetlen eredménye.

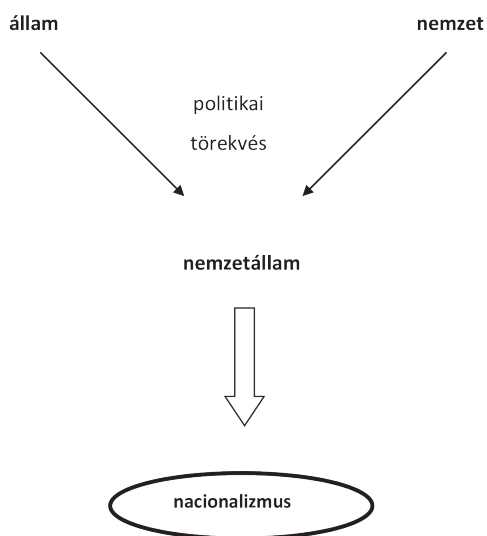
Identitás és nacionalizmus

A nemzeti kisebbségek esetében a legfontosabb identitást alakító intézmények a következő formális rendszerbe foglalhatók:

Ezek az intézményesített területek infrastrukturális eszközeikre és befolyásukra (hatalmukra) támaszkodva formálják a nemzeti és kulturális identitást. A kisebbségi magyarság esetében az adott „befogadó” állam teremti és biztosítja azokat a kereteket, amelyekben a kisebbségi politikai pártok és más további kisebbségi magyar intézmények megszervezhetik az adott kisebbségi magyar társadalmat. Az állam a gyakorlatban emellett egyszerre erősítheti a többségi nemzeti identitást és gyengítheti a nemzeti kisebbségek intézményrendszerét, ami által egyúttal gátolhatja is a kisebbségek nemzeti identitását alakító és befolyásoló intézményeit s azok kibontakozását.

A kisebbségi magyarok és az állam, még inkább az állam és a többségi nemzet viszonya meghatározó a nacionalizmus (és formáinak) interpretációjában. A nacionalizmus valójában nem más, mint olyan politikai törekvés, szándék, elv,

amely azt akarja elérni, hogy a nemzet és az állam határai teljes mértékben egybeessenek.

A kissé leegyszerűsített összefüggésrend számos olyan terv és cél megvalósulásának lényegét láttatja, amely Közép-Európában nemzeteterősítő (nacionalista) ideológiák tartalmi vonalát jelentette/jelenti.¹⁷ Feltárássra vár az a sorrendi meghatározás, amely kideríti és megindokolja, hogy mely esetekben alakult ki az állam, majd ezt követően a nemzetépítés eredményeként a

nemzet, vagy éppen fordítva, mely konkrét esetben az etnokulturális értelemben vett nemzet teremtette meg magának az államot. A prioritás különbségei befolyásolja a későbbi önállósodási folyamat ütemét, jellegét és sajátosságait is. A kisebbségi csoportok számára az etnikailag homogén nemzetállam kialakulására való törekvés lehet a legveszélyesebb, mivel a többségi nemzet az államapparátust, az intézményrendszert, az infrastruktúrát is felhasználhatja célja eléréséhez, s esetenként programosan hiúsíthatja meg a nemzeti kisebbségek fejlődését és önállósulási kezdeményezéseit.

A többségi nemzet és a nemzeti kisebbség egy állam keretén belül elkülönül, pontosabban elkülöníti magát. Az etnokulturális értelemben meghatározott többségi nemzet nem érzi sajátjának a teljes államot és így nyelvi, kulturális politikával, demográfiai managementtel, gazdasági motivációval igyekszik elérni hegemoniáját. Ehhez felhasználhatja a múltbeli sérelmeket és diszkriminációt, melyet ellensúlyozni kíván, mellyel saját politikáját támasztja alá, s melynek végrehajtásához többször felhasználhatja az államapparátust is. E működő me-

¹⁷ Az utóbbi időszak nacionalizmus-elméleteinek egyik ismert darabja Rogers Brubaker műve, mely *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* címen jelent meg (Cambridge University Press, 1996). A témával kapcsolatos mostani megállapításaink egyik fontos motiválója.

chanizmus analógiájára a nemzeti kisebbségek részéről szintén létezik egy aktív magatartásforma, mely ellensúlyozni kívánja az állami befolyást és a kisebbség érdekeit képviseli. Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti kisebbség is megkülönbözteti magát egy adott állam polgárainak összességétől, mivel jogfosztottnak és – rosszabb esetben – helyzetéből adódó másodrendűnek érzi magát a nemzetállamban. Hogy mindezt kompenzálja, ill. ellensúlyozza, kulturális és iskolai autonómiát követel, az adekvátan önálló intézményrendszerrel együtt. Mivel igénye jogos, ehhez kapcsolódnak az adott kisebbséghez tartozók és megszerzik etnikai/nemzeti kisebbségi szervezeteiket és intézményeiket.¹⁸

Igaznak tűnik az axióma: a nemzeti kisebbség határai addig tartanak, ameddig az intézményrendszere él. A kisebbségi magyar intézmények létrehozása és megerősítése társadalomszervezési feladat, mely elsősorban a kisebbségi politikai pártok és mozgalmak kompetenciája. Ennélfogva a magyar kisebbségi politikai pártok – természetüknél és sajátságaiknál fogva – kettős funkciót töltenek be: egyfelől részt vesznek és politikai feladatokat teljesítenek az adott állam politikai életében, másfelől társadalomszervezői munkát is végeznek az adott magyar nemzeti kisebbség vonatkozásában és érdekében. A kisebbségi magyar intézményrendszer létrehozásában mindenképpen kulcszerepet játszanak és egyben a legfontosabb identitást alakító intézménynek számítanak. Általában elmondható az is, hogy a kisebbségi magyar pártok és mozgalmak tartják számon, patronálják és tematizálják a magyar kisebbségek számára fontos kérdéseket, s helyezik központi helyre a kiválasztott és aktualizált megoldandó problémákat. A közelmúlt és jelenünk központba helyezett egy-egy témája a kormánykoalíciós részvétel ügyeit, a státustörvény problematikáját és a magyar egyetem létrehozásának és akkreditációjának kérdését helyezte. Ezek a központi témák minden kisebbségi magyar politikai párt és társadalmi mozgalom érdeklődésének, munkájának középpontjában voltak és vannak jelenünkben is.

18 E kérdéskörrel részletesebben foglalkozik Kántor Zoltán *A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek* című tanulmányában. Az identitás problematikájának elemzése mellett empirikus kérdésfelvetéseit elsősorban a romániai viszonylatban teszi fel. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 177–188. o.

Imázs az integrációban

Az európai integráció remélhetőleg nem a nemzeti identitás és kultúra gyengülését, hanem éppen erősödését hozhatja. Ennek számos fejlett európai nemzet (finnek, hollandok, írek...) példája útmutató lehet a közép-európai kisebb népek számára is. Az integrációs eredményekről szóló szakirodalom is azt tanúsítja, hogy az európai nemzetközösséghez csatlakozott (további) országokban a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás nem gyengült meg. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az integrálódás az ún. euro-atlanti övezet és annak intézményrendszerébe, rendjébe való betagozódást is jelenti, amit nem minden integrálódó ország lakossága fogadott lelkesen. Az ún. euro-szkeptikus közéleti emberek és politikusok elsősorban aggályaikra hivatkozva óvják a közép-európai nemzeteket a betagozódás veszélyétől, mivel (véleményük szerint) az többek között a nemzeti szuverenitást veszélyezteti és előre látható gazdasági problémákat is okoz. Az is objektív tényként van elkönnyelve, hogy az ún. „közepes” nyugat- és észak-európai országok (Belgium, Hollandia, Svédország, Finnország...) kitűnő példái a gazdasági modernizáció és az európai integráció kölcsönös pozitív hatásának, valamint a nemzeti kultúrák teljesebb kibontakozásának. Az eddig integrálódó nemzetek nem panaszkodtak/panaszkodnak a nacionalizmus veszélyére, mivel az európai integráció sehol sem lépett fel a nemzeti szuverenitás ellen, nem igyekezett lehetetlenné tenni a nemzeti nyelveket (az ún. kevésbé ismert vagy „*kisebb*” nyelveket sem). Az angol, mint az Európai Unió belül elfogadott közvetítő nyelv használata mellett, nem szorította ki a „*kisebb*” nemzeti nyelveket. Az említett országokban az angol nyelv széleskörű ismeretét, elsajátítását és használatát a nemzeti nyelv (anyanyelv) megbecsülése és ápolása egészíti ki, s így nincsenek veszélyeztetve és szorongatott helyzetben a kisebb létszámú nemzetek nyelvei és kultúrái.

* * *

Az európai integráció az utóbbi évtizedekben felerősítette és gyorsabbá, hatékonyabbá tette a szellemi kapcsolatokat és szellemi értékek átadását. A magyar irodalom és kultúra a közép-európai régióban ebbe a szellemi áramlatba fog bekapcsolódni a szomszédos országokkal, annak függvényében, hogy a térséget alkotó egyes államokban milyen mértékben szilárdul meg a demokratikus

intézményrendszer. Mivel az európai nemzetek közösségében eddig nemcsak államok, hanem nemzetek, sőt régiók és kultúrák is helyet és szerepet kaptak, az említett demokratikus intézményrendszernek szerves részét képezik a nemzeti kisebbségek és a kisebbségi kultúrák is. Ezek szabad fejlődése is biztosítva látszik az Európai Unióban. Külön kérdést jelent az, hogy ki a felelős, kinek a gondja a teljes magyar kultúra európai jelenlétének és az eddigtől nagyobb térnyerésének a biztosítása. Bizonyára a magyarországi intézményrendszernek és a mindenkori kormányzatnak szükséges elősegítenie, hogy a magyarországi irodalmon túl az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági és a kárpátaljai kisebbségi magyar irodalom is megjelenhessen és szerepet kaphasson az uniós nemzetek irodalmának és kultúrájának kontextusában. Ehhez kell kapcsolódnia (felzárkóznia) a határon túli kisebbségi magyar irodalmaknak és kultúráknak, hogy előrelépési szándékuk – szuverenitásuk jegyében – az összmagyar irodalom és kultúra részeként megvalósulhasson. A regionális szellemiség és politika is támogatója a kisebbségi irodalmi és kulturális értékek megőrzésének és továbbadásának. A kultúra ágazatainak, így a szépirodalomnak mindig fontos szerepe volt a kisebbségi magyarság arculatának alakításában. Ennek a „*kisebbségimázs-nak*” a megrajzolásában szinte mindig nagy szerepet kapott még a kísérletező és formabontó irodalom is. Múltja és hagyománya, de a perspektívája is megvan ennek a szerepkörnek, mivel olyan kis népcsoportok esetében, mint amilyenek a közép-európai régió népei és nemzeti kisebbségei sosem a gazdasági és politikai eredményeknek és sikereknek volt ilyen aktívan működő szerepük, hanem a kulturális, irodalmi és szellemi értékeknek. Ha a kisebbségi magyar irodalmak a közép-európai nemzetek irodalmához képest eddig nem kaptak jelentékeny szerepet egy szélesebb kontextusban (az európai irodalmak piacán) és hogy a róluk kialakult kép és képzetek nem felelnek meg annak az „*önképnek*”, amelyet magukról kialakítottak az évtizedek során, az a „*kisebbségimázs*” nem adekvát kialakításának is köszönhető. A magyar irodalom európai jelenlétét és perspektíváját vizsgálva Pomogáts Béla fogalmazza meg: „... *hiszek abban, hogy a magyar irodalomnak is igen jó lehetőségei lesznek európai uniós elhelyezkedésünk esetén, és európai integrálódásunk előbb-utóbb orvosolni fogja azokat a lelki sérelmeket is, amelyeket a magyar irodalmi életnek kellett folyamatosan elszenvednie*”

*amiatt, hogy nemzeti irodalmunk mindmáig nem igazán a saját rangján van jelen az európai köztudatban, az európai irodalmak között.*¹⁹

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak imázsteremtő kialakított képéből hiányzik az irodalmi „*alapviszony*”, az író-műolvasó viszonyának feltárása és az ebből kikövetkeztethető tanulságok sora. Mindez fontos része a kisebbségi irodalom társadalmon belüli létezésének, alakulásának és fejlődésének. Amellett, hogy tudatosítandó, az irodalmi hitelesség nem a tudományosan helytálló, szociológiailag, statisztikailag bizonyított megállapításokon múlik (hanem a műesztétikai értéken, eredetiségén és a befogadó által elismert művészi igazságán), szükséges azt is ismerni, hogy az irodalom hatása hogyan, milyen keretek is feltételek között érvényesül. Az is lényeges sajátosságokat tartalmaz, hogy a művek fogadtatása milyen módon hat vissza az alkotóra (és a közvetítőkre). Az irodalomszociológiai kutatások és eredmények hiánya idézi elő, hogy nem látható egyben az irodalom, az irodalmi élet mint folyamatok összessége, s nincsenek megbízható információk e folyamatok résztvevőiről sem (alkotó, kiadó, könyvkereskedő, közvetítő, kritikus, tanár, olvasó ...). Kisebbségi irodalmak esetében azért is fontosak az irodalomszociológiai vizsgálódások, mert az irodalomszociológiának tiszteletben kell tartania (tiszteletben is tartja) az irodalmi jelenségek sajátos vonásait, ugyanakkor segíti a hagyományos – történeti vagy kritikai – irodalomtudományt a maga sajátos feladatai teljesítésében.

2009

19 Pomogáts Béla: *Irodalmunk és az európai integráció*, Debreceni Szemle, 2003, 2. sz., 226. o.

Meghatározottságok és az európai közeg (A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak európai kontextusa)

Hármaskötődésű meghatározottság és európaiság

Többször szóba kerül az utóbbi években a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak és az anyaországi irodalom viszonyának kérdése. A tisztázandók lényegének nagyban van köze az egység és a különbözőség tartalmi vonatkozásaihoz: az egység az irodalom nyelvi, etnikai, történelmi és kulturális sajátosságaiban, a különbözőség a társadalmi feltételekben és egyéb kapcsolatrendszerben van. A kapcsolatok rendszere összetett alakulat és különböző hangsúlyokkal telített, így például a „kettős kötődés” elvét érvényesítő álláspont a státus megítélésében sokkal közelebb állónak érzi magát a valósághoz, mint amelyek a kisebbségek irodalmát a többségi nemzet irodalmához tartozónak tekinti. Van azonban olyan nézet is, amely azt vallja; azok a minősítések, melyek a kisebbségi nemzeti irodalommal kapcsolatban, annak sajátossá tevőiként gyakran megfogalmazódnak – kettős kötődés, hídszerep, kultúráközvetítés stb. – nem többek üres általánosságoknál. Nemcsak az egyéni vélekedések különbözőek tehát, hanem a konkrét politikai és társadalmi tendenciák felerősödései és időszerűségei is nyomatékossá teszik az említett viszonyrendszer egyes részeit és annak hangsúlyait.

A magyar nemzeti kisebbségek kötődéseit az említett meghatározottságon túl szükséges kiegészítenünk egy harmadik összetevővel. Minden nemzeti kisebbség ui. egyrészt a többségi társadalomhoz, másrészt az anyanemzet kultúrájához kötődik, harmadrészt azonban a saját kisebbségi életének szellemiségéhez, lényegi meghatározó jegyéhez is kapcsolódik, ui. azt képviseli. E hármaskötődés érvényesülő meghatározottsága hűen tükröződik vissza Kányádi Sándor²⁰ egyik közismert jellemzésében: „*Íme költészetünk leírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége-nyelve, hagyományai: magyar... szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőoszárnyai alatt eddig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdemé-*

20 A mai magyar költészet egyik legnagyobb alakja. A magyar irodalom közösségi elvű hagyományának folytatója. Az anyanyelv megtartó ereje, az erdélyi kisebbségi sors mint alaptémák határozzák meg költészetét, mely a közösségi létproblémákat egyetemes érvényességgel szólaltatja meg.

nyezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.” Fontos hangsúlyoznunk, hogy a magyar szellemiség általában mindig kifejezésre juttatta az emberi egyetemesség igényét, és tudatában volt annak, hogy az európaiságot a nemzeti kisebbségi önvédelem programjába is szervesen be kell építenie. Erdély magyar írói a kisebbségi létben hagyományosan egy magasabb rendű erkölcsiség – a „kisebbségi humanizmus” – kialakításának lehetőségét látták meg, mindezt azonban európai igényességgel kötötték össze: a szűkösebb erdélyi láthatárt egyetemes horizontok felé kívánták tágítani. A szlovákiai magyar Fábry Zoltán életművének alaptétele a „vox humana” volt. Ebből ágazik a háborúellenesség, a forradalmiság, az antifaszizmus és erkölcsi mérték, de ebből vezethető le a hagyományteremtő szándék, a valóságlátás és az európaiság igénye is. A kishitűség leküzdésére és veszélyérzetének megszüntetésére Fábry Zoltán a szlovákiai magyar kisebbség elé állította axiómáját: „*Hazánk, Európa!*” A hazátlanságot tudatosítva nagyobb összefüggéseket, egyetemes morált keresve jutott el Fábry Zoltán az európaiság gondolatához, mely kulturális és alkotói programot, az emberség vágyát és a szépség eszményét is jelentette, a magasabb szintet és nyitottságot, az önmegvalósítás szándékát és a közösségért tett, egyetemes célkitűzéseket.

Itt és most a sajátos transzszilván gondolat és Fábry Zoltán szellemiségének aktualitását és nyitottságát érintettük. Mindkét jelenség jó példája annak, hogy Kelet-Közép-Európa magyar nemzetiségei az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez is megtalálták az utat. A sort folytathatnánk nemcsak erdélyi és felvidéki példával, mivel a téma vitákat és eszmecsereket váltott ki már a két világháború között és 1945 után is a kisebbségi magyar körökben. Csupán megemlíjtük, hogy a vajdasági magyar szellemi életben lefolyt ezirányú vita tanulságai a húszas, harmincas években Szenteleky Kornél²¹ és Szirmai Károly²² tanulmányaihoz fűződtek. A „*helyi színek elmélete*” problémakör, mely a

21 Szenteleky Kornél az 1920-as évektől a jugoszláviai magyar irodalom szervezőjévé vált. A legfontosabb jugoszláviai irodalmi lapok az ő szerkesztésében jelentek meg (Vajdasági Írás, A Mi Irodalmunk, Kalangya). Sokat tett a szerb költők magyarság körében való népszerűsítéséért és ő volt az első magyar nyelvű vajdasági novellaantológia (*Akácok alatt* címen) kiadója 1933-ban. Intézményes magyar könyvkiadást sürgetett Jugoszláviában.

22 Szirmai Károly 1941-ig szerkesztette a Kalangyát. Legsajátosabb műfaja, a vízió született meg ezeknek az élményeknek ebben a körében, mindig a látomás marad a legsubjektívebb, leginkább az Én-t kifejező eszköze. Gyökerei az expresszionizmusba kapaszkodnak, életérzése ebből nőtt ki, szimbólumai is expresszionistákká váltak.

vita központjában állt, annak a tisztázására is jó volt, hogy a létrejött vajdasági irodalom a regionális hagyományokat képviselje-e, vagy egyetemes feladatokat vállaljon magára. E kérdéskör valójában e kisebbségi irodalom fejlődési fokozatait és szinte egész történetét befolyásolta és áthatotta. Csak az Új Symposion fórum alkotói generációjának a fellépése jelentette egyértelműen és meghatározó módon ennek az irodalomnak az egyetemes tájékozódáshoz való fordulását.

* * *

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmakban a regionális programok megszűlése – mint azt az erdélyi, a felvidéki és a vajdasági példák bizonyítják és tanúsítják – a történelmi kényszerhelyzet eredménye volt. A kialakuló kisebbségi irodalmak a megfelelő országrész (régió) kulturális hagyományaira alapoztak és támaszkodtak, ugyanakkor kapcsolatban maradtak a magyar irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. Nemcsak a deklarációk szintjén érvényes mindez, hanem az irodalom eszmei és poétikatörténeti alakulásának vonalán is. A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak mozgalmainak és irányzatainak (realista törekvések és avantgárd áramlatok, valóságirodalmi és szociográfiai elemek, szövegalkotó és műfaji kísérletek...), továbbá költészeti és prózai kísérletező magatartás-változatainak megvannak a párhuzamai az anyaországbeli irodalomban. Irodalomtörténeti tény az is, hogy a kisebbségi magyar nemzeti irodalmakat meghatározóan több szál fűzte a magyar nemzeti irodalom fejlődéséhez, mint a velük egy államban fejlődő „*többségi nemzet*” irodalmához, mivel ez utóbbiakhoz elsősorban művelődéspolitikai szálak fűzték a kisebbségi magyarságot. A kisebbségi magyar irodalmak kapcsolatainak, irányainak és poétikai-műfaji kontextusainak vonala beilleszthető egy általánosabb és szélesebb kelet-közép-európai irodalmi fejlődéstörténeti hasonlóságok és feltételek keretébe.

A kulturális régiók esélyei

A magyar irodalom decentralizációját az első világháborús vereséget követő ország-feldarabolás kényszerítette ki. A trianoni békeszerződés (1920) a magyarság lélekszámának egyharmadát (közel három és fél millió magyart, s vele együtt számos magyar nemzeti irodalom hétévszázados egysége is megtört, s ki-

alakult a magyar irodalom ún. „*policentrikus*” modellje. A kényszer hatására kialakult kisebbségi irodalmak az anyaországtól elcsatolt részek (Erdély, Felvidék, Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, mindamellett szellemi és nyelvi egységben maradtak a magyarországi irodalom áramlataival és törekvéseivel. Hangsúlyoznunk kell, hogy az országhatárok által egymástól elszakított magyar kisebbségeket nemcsak a nyelvközösség jellemzi és fogja össze, hanem a nemzeti identitásuk is megegyezik egymással. A magyarországi, a szlovákiai, a romániai és a vajdasági magyar irodalmat a közös történelmi hagyomány és tudat, a közös értékrend is összeköti, tudva azt, hogy az egyes kisebbségekhez tartozók állampolgársága eltér egymástól. Az egyes magyar nemzeti kisebbségek nemzeti identitásuk és kulturális önazonosságuk fenntartása érdekében létrehozták saját kultúrájukat és irodalmukat, a kisebbségi (nemzetiségi) kultúra és tudat ápolása mellett azonban idővel is megőrizték a magyar nemzeti kultúra egységének tudatát. Ezt alapozta meg a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak szerveződési folyamata és a homogén magyar nemzethez való tartozás aktív érzése is.

A közép-európai régió integrációs folyamata fokozatosan valósul meg a kontinens nyugati részének mintájára. Ennek következtében olyan fejlemények mennek végbe, amelyek az államhatárok megváltoztatása nélkül elősegítik a hagyományos (közös nyelven és közös történelmen alapuló) regionális összeköttetések megújulását, illetve egységesülését. A hagyományos európai (közép-európai) regionális struktúrák a történelem során nemzeti államok keretébe kerültek, melyek a társadalmi-politikai erők hatására többször is megváltoztak, nem véve figyelembe a régiók érdekeit. Ennek ellenére ezek az egységek mégis fennmaradtak, esetenként újraszerveződtek, illetve újraértelmeződtek.

Az előző politikai rendszerben a kisebbségi magyar irodalmak viszonyrendszerén belül a társadalmi rend ideológiájának következtében favorizálva és szorgalmazva volt a többségi nemzet kultúrájához, irodalmához fűződő kapcsolat, addig a 89-es rendszerváltás után szabadabban érvényesül a történelmi, nyelvi és kulturális alapon működő, az országhatárokat kevésbé figyelembe vevő regionális szellemiség és azonosságtudat. Utalunk rá, hogy a magyar kulturális-irodalmi regionalitás a „*trianoni kényszer*”, illetve a második világháború és az 1956 utáni emigrációs hullám révén született meg. Ez Erdélyben (az ismert történelmi múlt miatt is) egyszerűbben, Csehszlovákiában és Jugoszláviában

nehezebben és bonyolultabban ment végbe. A regionális szolgálat nemcsak a kisebbségi magyar írókban és költőkben tudatosult (a transzszilvanizmus gondolata, a Fábry-féle európaiság, a „*helyi színek elmélete*”...) hanem a magyarországi alkotók műveiben is megjelentek és mind fontosabb szerepet kaptak a történeti tájak (Dunántúl, Alföld...). A kulturális regionalizmus támogatása a szélesebb értelmezhetősége miatt sem közömbös, mert vannak magyar-szlovák, magyar-román stb. régiók, amelyek összekötik a határ két oldalán lévő magyarságot és az adott régiókban élő minden népet. Hangsúlyozzuk újból: annál is inkább fontos ez a tény, mert a kulturális, szellemi régiók nem írhatók körül állami és közigazgatási határokkal. Tovább fejlesztve a gondolatot: nemcsak a magyar kultúra, nemcsak a Kárpát-medence integrációjánál, hanem a közép-európai térség integrációs törekvéseiben is érvényesülhet a kulturális régiók szerepe, mivel feltételezhetően a szellem, a kultúra és a hagyomány alkotja ma is a nagyobb területi egységeknek szellemét és lelki tartalmát. A tradicionális kulturális régiók az egész európai kontinens határáig is kiterjedhetnek, történeti jellegük nemcsak a múltból táplálkozik, hanem egyértelműen a jövőképet is jelentik. Nem véletlenül kap helyet és fontos szerepet a „*régiók Európája*” fogalom és egyben program az integrációs folyamatban, mert egyfelől az ún. „*harmadik európai szint*” (a régiók) figyelembevételét fogadja el a folyamat során, illetve az ehhez kapcsolódó döntéseknél az európai politika egy új vezérmotívumát jelöli meg.

A közép-európai irodalmi integrációs törekvések alapja

A közép-európai régió integrációjának, illetve a vele járó egész térség regionalizációjának egyik legfontosabb hatóereje a kultúra, amely a nemzeti identitás meghatározó eleme és a rendszeres érintkezés és együttműködés területe, hordozója. A kultúra szerteágazó és sokszínű lehetőségein belül elsősorban az irodalomnak van a legnagyobb kisugárzó szerepe a nemzeti önazonosság és a művészi, nyelvi érték közvetítés színterén. Ebből adódóan egy szélesebb körben a régió nemzeti irodalmainak, egy szűkebb körben pedig (a nemzeti irodalmak keretén és szintjén belül) a kisebbségi irodalmaknak szükséges egy olyan stratégiai értékű programot választaniuk és létrehozniuk, amely hatékonyan és egyben hitelesen segíti elő az integrációs szintek megvalósítását.

A közép-európai régió fogalma az irodalomban és a történelemben, pontosabban az összehasonlító irodalomtudományban, a nemzeti irodalmak és a világirodalom között található irodalomközi együtteseinek a megnevezése. A történelemtudományban az azonos vagy hasonló fejlődési típusba sorolható népek és nemzetek gyűjtőfogalma, egy nagyvonalakban geográfiailag is meghatározható területen. A közép-európai idea és a hozzátapadó gondolati-emosztó töltet (Zentral-Europa, Mittel-Europa...) elsősorban tehát irodalmi és szellemi fogantatású volt és nem politikai kezdeményezésre jött létre, bár áttételekkel a napi politikában is megjelent. A politika valójában – az említett szellemi genesznél fogva – sohasem tudott a maga számára elfogadható indokokat és érveket kovácsolni a kultúra által felszínre hozott mozzanatokból és motívumokból, holott e régió művelődési és szellemi kapcsolatainak következetes kiépítése mindenekelőtt politikai rendezést igényelt volna. Ezáltal teremthetett volna meg a szellemi környezet intézményesített hálózata, amelyben a közép-európai térség hat és működik. A politikai realitások e vonatkozásban, beleértve az állami és kormánykezdeményezéseket, mindig elmaradtak a szellemtől, s ennél fogva a közép-európaiság sose kapta meg a politika támogatását. Így szinte tünetszerűvé vált, hogy a Közép-Európa-problémát ismételten a kultúra, a tudomány és a szépirodalom különböző műfajai vetették fel és időszerűsítették.

Nyelviség és moralitás viszonya

Az egyetemes magyar irodalom részeinek egyik fontos létmódja az egymással folytatott dialógus. A kisebbségi magyar irodalmakban lényegében a hetvenes években történt meg az a kettőződés, amely – az individuális szabadság jegyében – az „önálló nyelvteremtés” igényével paradigmátikus változást indított el. A nyelvviség gondolati alaphelyzetéből kiinduló esztétikai felfogás néhány évtized alatt (de az ezredvégre mindenképp) az alkotói szándékot és megvalósulást alaposan ártelmezte. Ezzel megváltozott az alkotásban megnyilvánuló szabadságeszmény felfogása is. A szabadság morális értéként való értelmezhetősége feltételezi, hogy a pluralista értékfelfogás nem jelentheti a szabadság hártartalanságát. Másrészt: ameddig a társadalmiság interakciós terében funkciót kap az irodalom, addig a művészi (esztétikai) szándékú nyelvi cselekvés mindig etikai kategória is lesz. Példának okáért: ha a költészetet a világban funkcionáló művészi formájú emberi kommunikációs rendszerként értelmezzük, akkor

mint ilyet, nem kizárólag csak a „szépség” szempontjából fogjuk értékelni, hanem ezen túlmenően történetileg, gondolatilag és erkölcsileg meghatározott nyelvi (és egyéb perцепciós) megnyilvánulásként is interpretáljuk. A kisebbségi magyar alkotóknál mindez hangsúlyos evidenciaként jelenik meg, mely érték képviselő fenomén. Ez az alkotói attitűd nem alakít ki külön értelmezhető hierarchikus viszonyt esztétikum és morális magatartás között, hanem éppen ellenkezőleg: az etikai vetületet az esztétikai minőség nélkülözhetetlen összetevőjének tartja.

A kommunikációs mozgást – az egyes kisebbségi magyar nemzeti irodalmakon belül is – a szellemi és esztétikai kibontakozás elősegítőjeként értékelhetjük, az esetleg szembenálló „beszédmódok” egymásnak való feszülésének szintjén. A kisebbségi nyelvközpontúság és szövegelvűség eszméiben – a modern és posztmodern irodalomkoncepciókban – a nyelviség önmagára utaló értelme egzisztenciális önértékké emelkedhet, s a nyelv meghaladott eszköz-szerepének helyét a lét-szerep töltheti ki maradéktalanul. Így jöhet létre az, hogy a kisebbségi nyelvben-lét virtuális teljessége a kisebbségi lét valóságát képezi le. Ez pedig nem hogy nem áll ellentétben a nemzeti nyelv sorsáért aggódó erkölcsiség irodalmi vetületeivel, hanem – akaratlanul is – megtámogatja az etnikai – nyelvi leépülésből következő felismeréseket. Egyes példák arról győzhetnek meg, hogy hiteltelenül hangzik minden nemzetféltő ethosz lekicsinylése és lebecsülése: a legkülönbözőbb irányultságokat követő kisebbségi irodalmi művek – ha művésziek, árnyaltak és jelentékenyek –, a nyelvi játékok újfajta kísérletező formái, az irónia és a groteszk közegeből sem iktathatják ki a közösségi léttapasztalat és a sorskérdések jelentésrétegeit. Mindez értéktöbbletet jelent, mely gazdagítja az egyetemes magyar irodalmat is.

Új irodalomtörténeti korszak

1990 után – a jelek és tények alapján – új irodalomtörténeti korszak kezdődik a határon túli magyar irodalmak életében. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy egy-egy új irodalmi korszak kijelölésével (NB: az irodalomtörténeti periodizációval) meggondoltan kell bánni, mivel lényegének meghatározásakor figyelembe kell venni az alkotás folyamatának öntörvényű sajátosságait, és meg kell különböztetni az alkotás folyamatában a művekben jelentkező változásokat, valamint magának az intézményrendszernek a változásait is szük-

séges feltérképezni. A szlovákiai magyar irodalmi és szellemi életnek ezeken a területeken is törlesztendő adósságai vannak. Szükséges újraértelmezni azt a kérdést, hogy a (kisebbségi) közösség és szabadság esztétikája között miért van feszültség, tudatosítva azt, hogy ebben a kisebbségi nemzeti irodalomban is folyamatosan és hagyományosan valójában két alapvető irányzat jelenléte, olykor (elhallgatott, esetenként felszínre kerülő) konfrontációja észlelhető. Egyfelől egy olyan irányzaté, amelynek értékrendje központjában a nemzeti kisebbség, a közösség sorsa a meghatározó, másfelől egy olyan irányzaté, amely a személyiséget helyezi a centrumba. Nyilvánvalóan az óhajtott irodalmi harmónia csak akkor lehet igazi, ha az esztétikai többszólamúság maradéktalanul bontakozhat ki az egyes műfajokban, s tisztázódhat több nyitott kérdés, többek között az: vajon mindaz, ami újjólág kezdődik jelenünkben – az összetartozás tudatának felerősödése –, milyen helyet kaphat a kisebbségi magyar irodalmakban és magában az egyetemes magyar irodalomban. Vita alakulhat ki arról a feltevésről is, hogy a kisebbségi nemzeti irodalom az anyaországihoz képest jóval egyeneműbb, hiányzik belőle az értékek többszólamúsága és színessége. Külön – még az előző észrevételhez kapcsolódó – elemzés és értelmezés tárgya lehet, hogy a kisebbségi, regionális eszmények (felvidékiesség, kisebbségi messianizmus, transzszilvanizmus...) pozitív, a megmaradást szolgáló morális hatásuk mellett, hogyan kerültek szembe olykor a kollektív érdek, az irányzatosság „kötelező” érvényét el nem ismerő esztétikai szempontokkal, az ún. szabadelvű és személyiségközpontú irodalmi törekvésekkel. Másfelől: vajon a szabadságesztétika valóban kizárta és kizárja-e azt, amit nemzeti kisebbségi etikának szoktak mondani, vagyis bizonyos kötöttségeket?

Hiányát érezzük, hogy nem íródnak a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak és szellemiség jelenlegi létállapotát és viszonyrendszerét fejtegető és jellemző tanulmányok. Alig akadnak szakmai szemlék az utóbbi évtized kisebbségi magyar nemzeti irodalmak eredményes íróiról, kezdeményezéseiről és legjobb műveiről. Hiába a jó könyvek, az új költők, prózaírók jelentkezése, ha mindez túlzottan nagy csöndben történik. Mire figyelnek a szerkesztők, miért nincs több recenzió, esszé és kritika a kisebbségi magyar irodalmak terméséről? Miért hiányzik a rendszeres önzetlen szervezői kezdeményezés és motiválás? Vajon igazuk lehet azoknak, akik azt állítják: ebből a szempontból bizonyíthatóan kedvezőbb volt a helyzet az elmúlt évtizedek során, mivel az irodalmi rovatok

szerkesztői nagyobb odaadással figyeltek a kisebbségi magyar irodalmakra és ügyeltek arra, hogy minél több kiadványról jelenjen meg ismertető írás és vélemény.

Szükségét érezzük egy nemzetközi szintű szakmai tanácskozás megrendezésének, melyen magyarországi és határon túli magyar szakemberek átgondolnák, tisztáznák a kisebbségi magyar nemzeti magyar irodalmak történetére és sajátos értékeire vonatkozó premisszákat, helytálló és komplex képet alkotnának az utóbbi évtizedek jelenségeiről és legfontosabb törekvéseiről, eredményeiről. Egy ilyen alkalom adna lehetőséget arra is, hogy a határon túli magyar költők, írók és kritikusok szemléletének elvi alapjai ugyancsak értelmezést nyerjenek. Bizonyára minden kisebbségi magyar nemzeti irodalom esetében hasznos lehetne ilyen kezdeményezés.

A legutóbbi közel két évtized szlovákiai magyar irodalmának – s hasonlóképpen a további kisebbségi magyar nemzeti irodalmak – történeti és kritikai áttekintésére, megítélésére a jelenleg zajló magyar irodalmi és kulturális integrációs törekvések miatt is szükség van. Az egyetemes magyar (tévesen az „*egység*” magyar) irodalomról szólva, jelenünkben már mindinkább kétségessé válik az „*egység*” szorgalmazása, egy kisebbségi magyar nemzeti irodalomnak ui. nem az alá-fölrendelés szabja meg az anyaországhoz való viszonyát. Ennek szellemében újból mérlegelni kell a magyarországi és a határon túli magyar irodalmak, illetve ezen belül az összmagyar és a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak kapcsolatának jellemző és egyben meghatározó értékviszonyát. Minden irodalom (műalkotás) újraértelmezi a saját hagyományait, s ezek az újraértelmezések jelentik azokat az érték-többleteket, amelyeket eo ipso a magyarországi irodalmi (és nemzet-) tudat a nemzeti magyar kisebbségektől kaphat. Természetesen ez fordítva is érvényes, mivel a magyarországi hagyományértelmezések is reveláló erejűek lehetnek a határon túli magyar írók és írói csoportosulások számára.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak kialakult összefüggésrendje, alapjai és kapcsolatai a legáltalánosabb szinten is bizonyítják, hogy ezek az irodalmak sokrétű, de nem másodrendű (irodalom)-történeti képződmények. Meghatározó lényegükben nem is függnék más irodalmi formációktól, nincsenek azoknak (sem belsőleg, sem formálisan) alárendelve, hanem relatívan *önálló történelmi jelenségek*, melyeknek lehetnek/vannak programjaik, kísérleteik, sajátos (létükből eredő) funkcióik és jellegzetes megnyilvánulásaik. Ezeknek a jegyeknek a

felismerése és adekvát értelmezése fejlődésüknek a záloga és feltétele, egyben integrációs törekvéseiknek az alapja.

Válogatott szakirodalom

- Fábry Zoltán: Európa elrablása, Tatra Könyvkiadó, Bratislava, 1966
- Fábry Zoltán: Hazánk, Európa. Válogatott tanulmányok (Szerk.: Simon István), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai 1. kötet (1920-1925), Madách, Bratislava, 1980
- Dobos László: Gondok könyve, Madách, Bratislava, 1983
- A magyar irodalom története 1945-1975 IV. kötet. A határon túli magyar irodalom. (Szerk.: Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- Ďurišín, Dionýz: A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység. In.: Kontextus. Madách-műhely 1985, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985
- Fónod Zoltán: Megmozdult világban. Fábry Zoltán élete és munkássága. Madách, Bratislava, 1987
- Duba Gyula: Európai magány. Novellák, esszék, Madách, Bratislava, 1987
- Für Lajos: Kisebbség és tudomány, Magvető Kiadó, Budapest, 1989
- Pomogáts Béla: Negyedik Európa, Gondolat, Budapest, 1992
- Pomogáts Béla tanulmányai:
- Integráció, regionalizmus, kisebbségi kultúra. Nyelvünk és Kultúránk, 1999. október-december 108. sz., 24-32. o.
- Három évtized. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. április-június, 110. sz., 4-10. o.
- Nemzet és irodalom. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. október-december, 112. sz., 28-35. o.
- Az erdélyi gondolat az ezredfordulón. Debreceni Szemle, 2001, 4. sz., 552-562. o.
- Közép-európai változatok. Álmodások és realitások. Disputa a Tiszatájban (Szerk.: Olasz Sándor), JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1993
- Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997

- Mályusz Elemér (szerk.): Erdély és népei, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Az európai integráció. Tények és adatok. A könyv az Europa Union Verlag (Bonn) kiadásában megjelent Europa von A-Z: Taschenbuch der europäischen Integration (Szerk.: Werner Weidenfeld és Wolfgang Wessels) című kötet 5. és 6. kiadása alapján készült, Europa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000

2009

A sajátosság és nemzeti identitás viszonya (Néhány vonás a határon túli magyar irodalomról)

Előtérben a kisebbségi kérdés és az identitás

Az 1989-es társadalmi és politikai változások hatására a szakemberek és az illetékes szervek felülvizsgálták a hungarológia távlati lehetőségeit, s részben megfogalmazták a követendő célokat is, amelyek a magyarságtudomány továbbfejlesztését irányozták elő. A magyar kultúra nemzetközi megismertetésének határozottabb szándéka az előző időkhöz képest még inkább előtérbe került mind az oktatás, mind a kutatás területén. Ami azonban még további újat jelentett a korábbiakhoz képest, az a magyar kisebbségi kérdés határozottabb beemelése a hungarológia értelmezésébe.²³ Ebből a szempontból irányadó volt a már idézett, 2000-ben a hungarológia aktualizált helyzetéről és lehetőségeiről tartott Köpeczi-előadás egyik központi tételének megfogalmazása, miszerint: „A hungarológiát eddig is úgy fogtuk fel, mint amely az egész magyarság – tehát nemcsak a magyarországi magyarság – megismerését szolgálja. Most azonban még tudatosabban kell arra törekednünk, hogy az egységes kultúrnemzet fogalmát érvényesítsük, nemcsak a nyelv és irodalom vagy a történelem, hanem a külföldi magyarság jelenlegi helyzetének, eredményeinek és problémáinak feltárása szempontjából is.”²⁴ A kialakult helyzet és a változás kezdte megmutatni azt a további lehetőséget a hungarológiát illetően, ami addig csak részben volt kihasználva, és ami feltételezhetően a politikai rendszer megváltozásának volt köszönhető.

A politikai rendszerváltás után kedvezőbbek lettek a körülmények a valószínű magyarsággép megismertetésére, az oktatásban és a kutatásban még határozottabban érvényesülhettek a szakszerűség aspektusai. Ennek fontos részévé vált – mint az európai integráció – törekvésének egyik alapvető feltétele is – a kisebbségi kérdéssel való részletes foglalkozás, a kisebbségi kultúrák újraértelmezésének ténye, a sokoldalú kapcsolatok általános és speciális értelmének keresése. A szakszerűség azóta is jó ellenszernek bizonyult a nacionalizmus

23 Megjegyzendő, hogy a Kárpát-medence lakosságának közel a felét a magyarság teszi ki közel tizenhárommilliós lélekszámmal. Ebből tíz millió Magyarországon, másfél millió Romániában, több mint fél millió Szlovákiában, száznyolcvanezer Kárpátalján, majdnem háromszázezer a Vajdaságban, s ezen kívül kisebb létszámban Ausztriában, Horvátországban és Szlovéniában élnek magyarok.

24 Köpeczi Béla: i. m. 11. o.

ellenében, amelynek forrása sokszor az előítélet és a hamis, valótlan nemzeti sztereotípiák éltetése. Az európai integráció fokozatos megvalósulásának és lényegének feltétele pedig ennek az ellentéte, a nacionalizmus leküzdése, vagyis a nemzetek és országok kölcsönös együttműködése, elismerése, ami – jó esetben – az egyes népek helyzetének minél hitelesebb megismerését is jelenti.

2006 tavaszán a magyar köztársasági elnök, Sólyom László indította újtárra azt a konferencia-sorozatot, amelynek célja a határon túli magyarok helyzetének és problémáinak az említett pontosabb megismerése; egy megújult szemlélet lerakása, elindítása, elsősorban a magyarországi közvélemény és közélet számára. A tanulmánykötet – *Határon túli magyarság a 21. században* –, melyet a budapesti Köztársasági Elnöki Hivatal jelentetett meg²⁵ egyrészt a konferencia-sorozat tanulságait összegzi, másrészt igyekszik figyelembe venni a kisebbségi magyarságot érintő legfrissebb kutatásokat és egyben támpontokat igyekszik adni a magyarországi magyarság- és identitáspolitika fejlesztéséhez. A tanulmánykötet tartalmaz egy CD mellékletet is, amelyen megtalálhatók a magyar államfő határon túli magyarsággal kapcsolatos beszédei és interjúi, valamint azok az információk, amelyek a szomszédos országokban, a kisebbségi magyar közösségek körében tett látogatásait dokumentálják. Akár a státusztvörvényről, a kettős állampolgárságról legyen is szó, akár a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumán elmondott beszédét vagy éppen a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen (ahol nyilvános beszélgetés keretében párbeszédet folytatott a szlovák köztársasági elnökkel és az egyetemistákkal) hangoztatott véleményét értelmezzük, annak a következetes álláspontnak a hangsúlya érezhető ki, amit tömören a tanulmánykötet előszavában Sólyom László összegezett: „Szükség van a tárgyilagos szembenézésre az összmagyarság helyzetével és jövőjével... a határon túli magyarok kérdésében tudás nélkül a pusztá érzelmi hozzáállás könnyen tévútra vezet. Nem elég a kisebbségi jogokért harcolni, hanem ismerni kell a szomszéd államokba élő magyarságot, és empátiával kell fordulni a szomszéd népek felé is.”²⁶ A legmagasabb szintű magyar állami képviselő ezzel a kitételrel továbblépett a megkezdett folyamat kiszélesítésében, a határon túli kisebbségi magyarság felé fordított figyelmet ui. kiegészíti a szomszédos országok nemzeti

25 Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006-2008 (Ed.: Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 269. o.

26 Sólyom László: Előszó. In: *Határon túli magyarság a 21. században*, i. m. 8. o.

kultúrájának megismerési szándékával. Ez az ideológiai alapvetésnek is számító gesztus lehetőséget ad a hungarológia „*térfelének*” és bázisának a kibővítésére, azzal a meggondolással, hogy a metafizikus elképzelések nem jelenthetnek megoldásokat, a szellemi teljesítmények pedig a kulturális környezettől és a térbeli távolságoktól függetlenül összecehngelhetnek és elősegíthetik, elmélyíthetik az önmegismerést a hasonló (vagy azonos) történelemmel és sorssal rendelkező szomszédos népekkel való összehasonlítás során.

Újabb feladatok, lehetőségek kirajzolódása figyelhető meg a közép-európai régió értelmezésének időszerű meghatározásában is:

- mivel a megfelelő, elsősorban hungarológiai információs és intézményi bázisok (kutatóintézetek, tanszékek) funkcióinak és programjainak újbóli átgondolásáról, felújításáról ill. kibővítéséről van szó, melyeknek szerepük van a térség szellemi arculatának formálásában;
- a Magyarországgal szomszédos országok többségi nemzeteinek értelmiségével való kétoldali kapcsolatok megerősítése is fontos feladatnak számít (a hungarológiával elsősorban ennek a társadalmi rétegnek a tagjai foglalkozhatnak érdemlegesen, akik – jogosan – erkölcsi és anyagi megbecsülést is várnak, illetve igényelnek);
- a nemzeti önazonosság, ill. azonosságtudat általában térhez kötődik, amely a helyi kultúrához kapcsolódik és a „*kulturális örökséget*” jelenti. Ehhez tehetjük azt az elfogadott vélekedést, amelynek értelmében napjaink kultúrája a globalizáció kultúrája is, tehát ún. „*keverék-kultúra*”. E fogalom az értelmezések során természetesen differenciálódik és átértékelődik, az Európai Unió pedig egyfajta választ is fogalmaz a globalizációra, minek értelmében Európát a „*keresztény kultúrán alapuló sokszínűség*” jellemzi. Ebben a közegben a nemzeti kisebbségeknek (különösen Közép-Európában) – így a határon túli kisebbségi magyaroknak is – sajátos helyük és szerepük van, melynek előnyei érvényesíthetők a hungarológia oktatásában és népszerűsítésében, s melynek a közép-európai régióban konkrét identitás erősítő szerepe és funkciója van.

* * *

A hungarológia kiterjesztése, a határon túli magyar kisebbségek iránti fokozott érdeklődés, továbbá a szomszédos országok közötti kölcsönös szorosabb kapcsolatteremtés igénye (mindkét kezdeményezést hangsúlyozni érdemes!) az eddigieknél jobban lehetővé teszi az „összmagyarság” hiteles megismerését. Ennek szerves részét képezi a helyi kultúrák kiemelése, akár Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és a Kárpátalján. A hungarológiának ez a szintetizálónak tekinthető és nevezhető megközelítési módja és értelmezése – mint a gyakorlatban már kiderült – funkcionális és célszerű, mivel a határon túli magyar tudományosságának feltérképezése és fejlesztése nemcsak az adott magyar kisebbség szempontjából fontos, hanem a sokszor hangoztatott összehasonlítás elérése és érvényesítése miatt is lényeges. A komparatív szemlélet és értelmezés mutathat rá, hogy a „szétszaggatottságból” nemcsak mindig hátrány, hanem előny is származhat. Éppen azért, mert a hungarológia komplex értelmezése érdekében a határon túli szakemberek olyan kutatásokat is végezhetnek, amelyek segíthetik az egyetemes magyar tudományosság kiteljesedését, mind a regionális feladatok optimális ellátásában, mind pedig a másokkal való összehasonlítás szempontjainak reálissá tételében. Mindez, mint szakosított tevékenység hozzájárul a magyarságról kialakított kép pozitív előjelű formálásához és népszerűsítéséhez.

Megállapítható, hogy az európai diktatórikus társadalmi rendszerek több évtizede összeomlottak ugyan, a kisebbségi helyzet azonban – a maga valóságában – továbbra is fennmaradt a Kárpát-medencében. Az európai egységesülés távlatából, továbbá a hungarológia stratégiája szempontjából is relevánsnak számít, hogy a kisebbségi magyar nemzetrészek önszemlélete és önszerveződése hogyan alakul a jövőben. Az elemzések és felismerések nem elégedhetnek meg azzal, hogy csupán megállapítsák, miként jutott kisebbségi helyzetbe a magyarság egy része, mivel a cél – szintén a valós helyzetből kiindulva – a kisebbségek reális önismeretre való buzdításának és nevelésének elérése, továbbá az önrendelkezésen alapuló kisebbségi életstratégia megteremtése lehet. Ehhez pedig az kell, hogy:

- a kisebbségi magyarság a kultúrák egymás mellett élésének és kölcsönhatásának „*megtartó példái*” kutassa és tanulmányozza intenzíven, annak érdekében, hogy – az eredményeket felhasználva – az analóg helyzetet túlélt európai kis népek (nemzetrészek) önszerveződési működő modelljeit elsajátíthassa. Azzal a meggyőződéssel és céllal, hogy

a magyar kisebbségi szellemi élet korszerű formáit perspektivikusan ki lehessen dolgozni a Kárpát-medencében, hogy az európai megújulás „*korparancsának*” ne vethessenek gátat a trianoni döntés eredményeként létrejött korlátok;

- a közéleti tettekben az eddigieknél tágabb összefüggésrendszerben szükséges gondolkodni és az európai integráció biztosította lehetőségei között új, komplex viszonyulási rendszert kell kialakítani az élet minden területén, így a társadalom- és gazdaság-szervezésben, a tudományban, az irodalmi életben és a művelődésben ebbségi magyarságoknak minden nehézség ellenére tudatosítaniuk szükséges a korszak-
lem megváltozásának egyik legfontosabb stratégiai célját, miszerint az új kialakult helyzetben a követendő távlati eszmény a nyelvileg, a kulturális hagyományok szintjén és történelmileg értelmezett kulturális nemzet összehangolása és fokozatos „*újjáteremtése*” lehet.

A másság mint közös tulajdonság a kisebbségi és emigrációs közegben

Irodalmi lexikonok, irodalomtörténetek és kritikák, de különböző szervezetek és kiadók tanúsága szerint van „*kisebbségi magyar nemzeti irodalom*”, hasonlóképpen, mint ahogy „*nyugati magyar irodalom*”-ról is szokás volt (főként a politikai rendszerváltásig!) beszélni, s e két különböző sorsú határon túli magyar irodalom főbb jellemvonásairól értekezni különböző műfajokban és alkotói attitűdökben, ugyanúgy lényegi közös és eltérő sajátosságaikat értelmezni. Igaz lehet ez abban az esetben, ha mégoly különbözőek is a kisebbségi és nyugati magyar emigráns alkotók stílus, szóhasználat, téma, életfelfogás és világlátás tekintetében. Mi számíthat „*közös tulajdonságnak*” például egy válogatott antológia versei közegeben, mi lehet közösen „*más*” egy prózai gyűjtemény megörökített világában, vagy éppen az irodalmi értékeket minősítő tanulmányok és esszék sorában? Többször idézett és (talán) köztudott az a tény, hogy nemzeti irodalmak több jelentős, sőt forradalmi alkotója és újítója került ki, kényszerült Nyugat Európa valamelyik országába, az emigrációba. Haraszi Miklós írja a ezekről az alkotói sajátosságokról: „... *Termékeny félreértések útján hatnak ránk. Témáik felbukkannak a sorok között. Kinyomozhatatlan szüleivé válnak egy-egy törvényes formadivatnak. Érzékenyebbé teszik a kultúrpolitikusokat okosítják a kritikusokat, megtrágyázzák az integrációt. Így tehetik a legtöbbet*

*a Haladásért, amely az ő sorvadásukban méri magát.*²⁷ Itt persze kibővíthet a kör több nemzet emigráns íróira, bár – tegyük hozzá gyorsan – nem volt ez másképp a magyar irodalom emigránsainak esetében sem. Ha végigtekintünk például a magyar líra történetén, észrevehetjük, hogy a nyugaton élő magyar költők között számos jelentős nyelvi- és formai újítót találunk, sőt olyanokat is, akik (emigrációba kerülve) igen gyakran felhagytak a hagyományos versépítéssel, konvencionális nyelvhasználattal és nyúltak nem egyszer eredeti módon a nyelvhez, mint alakítható és változtatható versképző anyaghoz.

Az emigrációban élő költők és a határon kívülre szorult kisebbségi magyar alkotók egyik jellemző közös vonása tehát, hogy fokozott tudatossággal és érzékenységgel kezelték / kezelik anyanyelvüket, amely a más nyelvű környezetben esetenként kizárólag az alkotás (avagy még a házastársi és baráti érintkezés) nyelve lehet. Az anyanyelv ilyen esetekben mint írói alapanyag kap „új szerepet”, elsősorban tehát „művészeti médium”-ként funkcionál, amelyet megmunkálnak és amelyhez az alkotó úgy nyúl hozzá, hogy képzeletével, ihletével és alkotóerejével újat hoz létre.

Amíg az említett kontextus – gondolatmenetünk szerint – hasonlóságokat mutat a szomszédos országokban élő kisebbségi alkotók és az emigrációban élő magyar alkotók művészi magatartásában, addig nem lehet közösnek mondani ezeknek a költőknek a sajátos viszonyát a kulturális, pontosabban magyar irodalmi hagyományainkhoz való kapcsolódását. A nyugati magyar irodalom esetében a magyar irodalmi múlt a legtöbb szerzőnél ui. ártértékelődött, különböző okoknál fogva, de talán legfőképpen azért, mert ezeket az alkotókat egyáltalán nem befolyásolta a magyarországi hivatalos (jórészt tekintélytisztelaten alapuló) értékszemlélet. A kisebbségi magyar irodalmi körök és alkotók viszont jórészt alkalmazkodtak és alkalmazkodnak ma is a magyarországi intézményesített értékrendhez, sőt – szintén különböző okok miatt – másolandónak és követendőnek tartják azt. Nem egy esetben (az „újráfelfedezés izgalma” mellett) a vélt vagy valódi kisebbségi érzést akarva piedesztálra emelni. Nyilvánvalóan a magyarországi intézményesített értékrend kánonja mellé való felsorakozás igénye – a másolás és az utánzás mellett jelentheti a különböző ösztöndíjak, díjak és elismerések megszerzésének nem is hiú reményét. (Megjegyzendő: az utóbbi időben az írók, költők, kritikusok előszeretettel és hangsúllyal mondják

27 Haraszi Miklós: *A cenzúra esztétikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991, 141. o.

és írják le magukról, hogy milyen érdemrendek, elismerések és ösztöndíjak nyertesei, nem tudatosítva – ahogy, mondani szokás – hogy valójában nem is kapják, hanem inkább adják ezeket a díjakat. Így főként és általában az aktuális irodalompolitikai célok elérésének eszközeiről van szó, a személyi kapcsolatokról, s csak további szempontként az alkotói teljesítményekről. Nota bene: itt is kitüntetett értelmet kap a *tisztelet a kivételnek* feloldó megállapítás.)

A *másság* mint közös tulajdonság vizsgálatában szükséges még – többek között – érintőlegesen kiemelnünk a nemzeti irodalmi tradíció részbeni átrendeződésének kérdése mellett azt a tényt, hogy az alkotókra közvetlenül nagy hatással volt/van az ún. „befogadó” állam kultúrájának és irodalmának közelsége és szellemisége. Akár a nyugati magyar irodalom, akár a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak és alkotóik viszonya a befogadó állam kultúrájához természetszerűen más, mint a magyarországi költőké, íróké, hiszen a kisebbségi alkotók a többségiek nyelvét legtöbb esetben probléma nélkül elsajátították és az adott többségi nemzeti irodalmat is eredetiben olvassák, esetenként sikeresen fordítják. Nem tűnik túlzásnak még az sem, ha megállapítjuk, hogy idővel szellemi örökségük részét is képezik a lefordított irodalmi művek: a tengerentúli és a nyugati magyar irodalomban az amerikai, angol, francia, német stb. kortárs irodalom közvetlen módon jelent/jelenik meg hatásértékként, mivel ezek az emigráns alkotók – helyzetüknél fogva – gyorsan és közvetlenül jutnak hozzá a külföldi művészet, a filozófia és minden humán tudomány legújabb eredményeihez. Másrészt: a határon túli kisebbségi nemzeti irodalmakban a többségi nemzeti kultúra és irodalom legújabb hatásai érezhetőek közvetlenül, úgy is, mint közvetítendő forma és érték, s úgy is, mint megtermékenyítő kontextus. Ezáltal mindkét esetben (a magyar emigráns írók és a határon túli kisebbségi magyar szerzők műveiben is) óhatatlanul érződik valami többlet „idegenszerűség”, ami nem is kell, hogy élesen különbözzék az alapvetően magyarországi közegtől – hanem, esetenként, egybe is olvadhat azzal – létrehozva egy újabb, különös és egyben eredeti színárnyalatot, amely mint sajátosság gazdagíthatja az egyetemes magyar irodalom teljes spektrumát. Ehhez azonban az kell, hogy az a „sajátosság”, mint színárnyalat, evidálva, kimutatva és értékelve legyen az irodalmi közvélemény és főként a kritika, irodalomtörténet által. Ennek a ténynek a tudomásul vétele nem volt mindig, és sok esetben ma sem magától értetődő, s így nem is szerepelhetett, nem működhetett ennek

következtében nem is hathatott mint motiváló tényező, sem úgy mint eredeti irodalmi, esztétikai érték.

Egy nyugati magyar reprezentáns antológia válogatója és szerkesztője Ferdinandy György írta annak idején kiadványa előszavában: „... *ha poétáinkról szólva helyes is a megállapítás, hogy embertelenül nehéz körülmények között vállalták a magyar költő hivatását, hogy az írásért, az anyanyelvi önkifejezésért, a nyelvi hűségért pedig nap mint nap újra meg kell küzdeniük, prózaíróink jelentős részére mindez, így, nem áll.*”²⁸ A Ferdinandy György által szerkesztett „*antológiában szereplő prózaírók kétharmada ui. sikerrel illeszkedett be egy-egy nyugati irodalom vérkeringésébe, könyveik megtalálhatók az angol, a francia, a német, a svéd könyvesboltok kirakataiban. Nehézségeik más természetűek: a nyelvváltással, a kétnyelvűséggel kapcsolatosak.*”²⁹ Elgondolkodtató ez az összevetés, s annak a különbségnek a megállapítása, ahogy Ferdinandy György – a megváltozott körülmények között – a költők és prózaírók anyanyelvhez való viszonyát jellemzi és értékeli. Tapasztalatai szerint a „*prózai indítékok*” nyelvi kifejezései jobban megtalálják helyüket az új külföldi élethelyzetben, és fogékonyabbá válnak az idegen nyelvi kontextus befogadására és alkalmazására (mint a költői ihletből születő irodalmi termékek esetében tapasztalható), s ezáltal a prózaírók leggyakrabban nem is ragaszkodnak feltétlenül a nyelvi hűséghez. (A kivétel itt erősíti a szabályt.) Azokban az esetekben is hasonló a helyzet, ha a prózaírók magyarnak (is) vallják magukat. Ferdinandy György válogatásának előszavában „*elsősorban magyar nyelvű*” írókról beszél, azok műveiből válogat, s kihagyja azokat az alkotókat, akik ugyan írtak magyarul is – mint például Mikes Györgyöt, Koestner Artúrt, Hans Habet, Arnóthy Krisztát, Kishont Ferencet és másokat – akiket az antológia összeállítója elsősorban angol, német, francia vagy éppen izraeli írónak tartott és nem magyarnak.

* * *

²⁸ *Nyugati magyar széppróza antológiája*. Válogatta és szerkesztette Ferdinandy György, EPMSZ, Bern, 1983, 6. o.

²⁹ Uo.

A közép-európai társadalmi és politikai változások következtében az utóbbi évtizedekben megváltozott az irodalom helyzete, szereptudata és identitása is. Megállapítható, hogy az irodalom, tágabb értelemben a kultúra, a politikai rendszerváltás után visszaszerezte a hosszú évtizedeken nélkülözött autonómiáját, ugyanakkor nagyrészt elveszítette azt a közvetlen társadalmi, közéleti befolyását, amelyet függetlenségre törekvő és egyben kritikusi szerepet és funkciót vállaló intézményként korábban magára vállalt. Az irodalom politikai szerepvállalása tulajdonképpen fokozatosan feleslegessé vált, mivel ezt a szerepet átvállalták a politikai pártok és intézményeik, s az irodalmi élet szereplőinek is általános meggyőződésévé vált, hogy – a politikai pluralizmus garanciái mellett – az irodalom visszavonulhat az alkotói lét közegébe, s a közügyeket átengedheti az arra hivatottaknak. Az évek teltevel azonban az is bebizonyosodik, hogy a válságokkal szembenező irodalom léte újabb közéleti szerepvállalásra kényszerül, mivel a közélet jelenünkben olyan eseményeket produkál, amelyeket maguk az írók sem hagyhatnak figyelmen kívül. A mindent elárasztó politika, az eluralkodó politikai ellenségeskedés, akárcsak a társadalmat irányító amatőrizmus és a közvélemény rendszeres manipulálása állásfoglalásra kell hogy készítse az írókat is, hogy számot vessenek ezekkel a negatív jelenségekkel, elítéljék azokat és szembeforduljanak velük.

Az irodalom, a szellem emberei, mint a független értelmiség fontos alkotóeleme Közép-Európában is része kell hogy legyen a közélet intellektuális stratégiájának és helytállásának. Az értelmiségieket éppen a kiküzdött és elért autonómia kötelezi arra (mint a médiavilág hatékony szereplőit), hogy fellépjenek minden olyan törekvések ellen, amely a kultúra értékeinek széleskörű nyilvánosságát és tisztaságát, a haladást veszélyeztetik és károsítják. Külön szükséges kiemelni azokat a veszélyeket, amelyek a nacionalizmus, a gyűlölködés, az erőszak jegyében és felhasználásával a kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségekre nézve jelentenek vissza-visszatérő fenyegetést. Ennek a szerepnek a felvállalásával lehetnek az írók a nemzeti és az európai kultúra értékeinek a védelmezői, az írástudók felelősségével pedig egy virtuális erkölcsi kódex létrehozói, melynek segítségével az irodalomnak a morális jellegű közösségi szerepvállalását biztosítják. S tehetik ezt úgy, hogy távol maradnak a konkrét politikai küzdelmektől, a pártok és mozgalmak belső problémáitól és életétől, mert az

irodalom akkor is az új (társadalmi és emberi) kultúrát építi és a társadalom demokratizmusát szolgálja, ha megmarad a saját művészeti és szakmai keretei között, s ha különböző műfajokban csak szükség esetén (!) emeli fel hangját az emberi és általános értékek védelmében.

2009

Az európaiság és a nyelvi önismeret lehetőségei (Gondolatok kulturális identitásunk néhány összetevőjéről)

Nyelvoktatási feladatok

Amikor az Európai Unió elkötelezte magát a tudásalapú társadalom felépítése mellett, több célt is megfogalmazott, többek között azt, hogy minden tagországban két idegen nyelvet tanuljanak/tanítsanak a legfiatalabb kortól. Az idegen nyelvek ismerete megkönnyíti a politikai, gazdasági és más egyéb célok megvalósítását, pozitív hatásai megkönnyítik a nyelvi sokszínűségekre való tartós berendezkedést. Két- vagy többnyelvű helyzetben általában a politikai akarat határozza meg, hogy fenntartják-e vagy inkább megszüntetik az adott állapotot, hogy biztosítják-e a nyelvi jogokat vagy nem, és ha igen, milyen mértékben. A gyakorlat azt mutatja, hogy mindkét végletnek vannak nyílt és burkolt formái, de létezhetnek köztük átmenetek is. Tényként kezelendő, hogy az Európai Unióban számos alkalommal jutott kifejezésre az a politikai akarat, hogy a társadalmi többnyelvűséget pedig fejleszteni szükséges. A szakma és a szakszerűség erre az alapra építhet és dolgozhatja ki az idegen nyelvoktatásra vonatkozó elveit, módszereit és eszközeit, melyeknek jelenünkben is különböző formáit és lehetőségeit ismerhetjük fel a hazai iskolai gyakorlatban. Az oktatási modellek a szerint is minősíthetők, hogy mik a céljaik, s milyen mértékben érvényesítik az Európai Unió által fontosnak tartott és perspektivikus igényeket. Az elmúlt időszak egyik átmeneti programjának számított Szlovákiában az a „*párbuzamos*” bilingvális oktatási modell, amely a politikai rendszerváltás előtt egyértelműen többségnyelvi dominanciájú volt, a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák számára volt tervezve, azzal a hátsó céllal, hogy az oktatás két nyelven történjen, de valójában azért, hogy a diákok anyanyelvét idővel a többségi nyelv váltsa fel. Ez a modell – a tantárgyak egy részének szlovák oktatásával – burkoltan ugyan, de asszimilációra törekedett. Következménye lehetett volna, hogy néhány évig tartó, anyanyelven történő oktatás után, át lehetett volna térni a többségi nyelven folyó oktatásra, melyben az anyanyelv csupán már csak tantárgyként szerepelt volna.

A jelenlegi helyzet – köszönhetően a társadalom fokozatos demokratizálódásának és a határozott érdekképviselőnek – elvben egyidejűleg garantálja a szlovákiai magyar kisebbség anyanyelvének és a többségi nyelv elsajátításának

lehetőségét, melyben biztosítva van további idegen nyelvek fokozatos elsajátítása is. Ez a fajta modell – eltekintve a politikai és más egyéb nacionalista színtérről jelentkező szélsőséges, ill. csak az államnyelvet preferáló nézeteket és belső rendeleteket érvényesíteni szándékozó kezdeményezésektől – jórészt biztosítani képes, hogy Szlovákiában az oktatásban résztvevők bizonyos szintű két- és többnyelvűséget érzjenek el, függetlenül attól, hogy a többséget vagy a kisebbséget képviselik-e.

A jövőbe nézve a többnyelvűséget biztosító modell „*legeurópaibb*” változata az ún. Európai Unió Iskola, amely a leghatékonyabbnak mondott plurális többnyelvű modell, s amely leginkább kifejezi a jórészt formálódó európai nyelvpolitika sajátosságait. A modellhez készített program célja, hogy a diákok többnyelvűvé váljanak, és az iskola elvégzése után Európai Érettségit (European Baccalaureat) szerezzenek. Ez az iskolai program tizenkét évig tart, s arra törekszik, hogy biztosítsa a diákok anyanyelvi és kulturális identitásának fejlődését és támogassa az európai identitástudat kialakulását. Minden diákot képessé tesz két nyelven való tanulásra, de tantárgyként elsajátít egy harmadik nyelvet, miközben a program szerint lehetőség van egy további, negyedik nyelvet is megtanulni. A több nyelven való tanuláson kívül a kitűzött célok közé tartozik az előítélet-mentesség kialakítása, a nemzetiségi ellentétek kiküszöbölése és a kiegyensúlyozott etnolingvisztikai kapcsolatok megteremtése (Lásd bővebben: *Közé-Európa: Egység és sokszínűség A nyelvek Európai Éve 2001* zárókonferenciájának előadásai, Szombathely, 2002). A program figyelemre méltó sajátossága, hogy az anyanyelv oktatása egészen az iskola befejezéséig tart. A felsőbb évfolyamokban egyre nagyobb teret kap a második nyelven oktatott tárgyak száma és a harmadik nyelvet is a tanulás végéig tanulják. Második nyelvnek az angolt, a franciát vagy a németet lehet a diákoknak választaniuk, a harmadik nyelvet az iskolában létező összes nyelv közül szabadon választhatják. Idegen nyelveken elsősorban az ún. „*kognitívan kevésbé megerőltető*” tantárgyakat tanulják, s a pedagógusok – akik legrosszabb esetben kétnyelvűek – többnyelvű szótárakkal és szöszedetekkel biztosítják a megértést minden irányban.

Az ideálisnak tűnő modell eddigi eredményei, dokumentumok alapján, önmagukért beszélnek: a tanulók legalább két nyelvet receptíven és produktívan anyanyelvi szinten sajátítanak el szóban és írásban egyaránt. Sok tanuló magas színvonalon sajátítja el a harmadik, néhányan a negyedik nyelvet is. A felméré-

sek alapján képesek első és második nyelven vizsgázni, a statisztikák szerint az érettségi vizsga eredményei pedig átlagon felüliek.

* * *

A magyar nyelv az ún. kevésbé elterjedt nyelvek közé tartozik, s ennek tudatában szükséges alakítani a vele kapcsolatos nyelvpolitikát is. Ahhoz, hogy a magyar bekerüljön az európai nyelvek működőképes rendszerébe, többféle iskolai programba kell bekapcsolódnia, dokumentációját és tananyagát szükséges megfelelően elkészíteni, akár a szomszédos, akár más további országgal. Kisebbségi kontextusban többletfeladatok hárulnak a programba kapcsolódókra, s többirányú orientáltságot követel a munkálatok felvállalása. Mindez számtalan problémát is felvet, mint például a tanárképzés ügyét, presztízaveszteséges helyzetének kimozdítását, továbbá a fordító- és tolmácsképzés új alapokra való helyezését, új szakember-gárda kinevelését. Ehhez azonban a közép-európai országokban még nincsenek meg sem az anyagi, sem a szellemi feltételek, az új körülményekre és perspektivikus feladatokra való készülés stádiuma azonban belső aktivitást is megkövetel. Lehet, hogy generációváltásra lesz szükség ahhoz, hogy a rendszerváltás után önálló államokká vált közép-európai nemzetek elfogadják és támogassák a nyelvtanulás/nyelvtanítás legújabb európai rangú koncepcióit. Ezekben az országokban – köztük Szlovákiában is – a lakosság nemzetiségi összetétele miatt a nemzeti nyelvek állami státust kaptak, tehát csak néhány évvel ezelőtt kezdődött el az a nyelvi állapotokat és nyelvi státust meghatározó folyamat, amely más európai országokban már az első világháború után, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával elkezdődött. Az újonnan keletkezett nemzetállamoknak az a sajátsága egyértelműen felerősödött, hogy a bizonyos százalékot kitevő kisebbségi állampolgároktól határozottan elvárják az államnyelv megfelelő ismeretét. Ez a tendencia csak akkor válhat elfogadhatóvá és követhetővé, ha az idevonatkozó rendelkezések nem korlátozzák a kisebbségek anyanyelvének használatát, s nincsenek a szakszerűség kárára. Szlovákiában sajnos mindkét tényező megfigyelhető: az is, hogy a közigazgatásban és a jogi területen a magyar nyelv használata nehézségekbe ütközik, s az is, hogy az iskolákban a tankönyvek kiválasztásában és használatában is az illetékes hatóság alaptalan direktívákat és célzatos tiltásokat alkalmaz. Még az egyetemi szinten is érvényt szereznek legújabban annak a gyakorlatnak, hogy idegen nyelven írt minősítő szakmunkáról csakis szlovák nyelven lehet szakbírálatot, opponen-

véleményt írni. Az ilyen rendelkezések szakmai szempontból érvénytelenek, nem kompetens voltukhoz nem szükséges külön véleményt fűzni... Ha nem lenne kellő tiltakozás és érvelés az ilyen durva beavatkozások ellen, következő lépésként megtörténhetne, hogy bárminemű szakmunkát (záródolgozatot, szakdolgozatot, doktori és disszertációs munkát) csakis államnyelven lehessen írni és beadni. Mindez ellentétben áll az európai többnyelvűség és többkultúráltság kívánatos irányával, s reakciós jellegével hátráltatja a szakmai fejlődést és kibontakozást. Az államnyelv egyoldalú monopolhelyzetbe való állítása nem motiválja az európai integráció gondolatát, nem mozdítja előre az európai polgárság szellemiségét, s nem járul hozzá a különböző kultúrák közötti párbeszédhez, illetve annak harmonikus együttműködéséhez.

A fordítás és tolmácsolás jövője

Korunk igényeinek megfelelően az emberek gyakrabban tanulnak idegen nyelveket, mint az előző időszakban. Ez annak is a következménye, hogy többet utaznak külföldre, és sokkal gyakrabban érintkeznek külföldiekkel. A más nyelvek és kultúrák iránti nyitottság és a tolerancia mellett a nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása az Európai Unió alapvető értékei közé tartozik, amit már a szervezet 2000-ben elfogadott alapjogi chartájának cikkke is kimond, és egyben megtiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést. Ennek az elvnek köszönhetően az Unió nem a különbségeket elmosó „*olvasztótégely*”, nem is az „*Európai Egyesült Államok*” szerveződése, hanem olyan közösség, amelyben a sokféleség igazi érték. A 2007-ben aláírt Lisszaboni Szerződés értelmében is az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja a kulturális örökség megőrzését, további gyarapítását.

Azzal, hogy többen tanulnak idegen nyelveket – és az új stratégiai szintű megoldás értelmében a nyelvtanulás élethosszig tartó folyamattá válik, mely nem érhet véget az iskolai tanulmányok befejeztével – a fordítás és a tolmácsolás iránti igény nem szűnt meg, sőt egyre fontosabbá válik és egyre nagyobb teret kap. Umberto Eco, a neves olasz író és gondolkodó állította: „*Európa közös nyelve a fordítás*”. A globalizáció és az Európai Unió fokozatos további tagországokkal való bővülése egyre több fordítást tesz szükségessé minden téren.

A jó fordítás igényes szellemi munka, amely nemcsak nyelvi, hanem – szakszövegek esetében – elmélyült szakmai ismereteket is feltételez. Legújabbban gépi fordításról is beszélhetünk, bár ennek használhatósága korlátozott, mivel a fordításszoftverek segítségével csupán hozzávetőlegesen alkothatunk képet egy idegen nyelven írt szöveg tartalmáról. Ezért a fordítás különböző szintű szakoktatása során nem is alkalmazzák, és későbbi gyakorlati felhasználhatósága is korlátozott. A képzés általános idevonatkozó tanulsága is azt bizonyítja, hogy a fordító és a szöveg egyedi és specifikus kapcsolatát nem helyettesítheti más eszköz, a minőségi fordítás ui. figyelembe veszi a kontextust, a nyelvtani szabályokat, a szöveg szerkezeti felépítését, a stílust, a nyelvi és szójátékok valamint szóképek, szinonímák és más alakzatok eltérő értelmezési lehetőségeit. A fordítónak szakszövegek fordítása esetében szaktudását, jártasságát kell mozgósítania, a szépirodalmi szövegek (versek, regények, novellák, drámák) átültetésekor viszont elsősorban kulturális háttérismeretre, stílusérzésekre és egyéni tehetségre van szüksége. Éppen ezért a különböző szintű gépi fordításokban és nyelvi technológiákban nem a fordító helyettesítésének, hanem a fordítás egyfajta megkönnyítésének bizonyos eszközét kell látnunk. Erre példának hozható fel az EU intézményeiben dolgozó fordítók munkája, amely mind formai, mind tartalmi szempontból összetett és kötött. A jogi, szakpolitikai és adminisztratív szövegek fordításánál különösen fontos a formátumokra vonatkozó szabályok szigorú betartása és az adekvát hivatali stílus használata. Ezekre és hasonló célokra alkalmazhatók leghatékonyabban a fordítók munkáját segítő ún. „*elektronikus fordítástámogató*” eszközök. A szakfordítás így válik intézményesített „*nyelvi szolgálattá*”, mert az Európai Unió – mint különböző nyelveket használó nemzetek közössége – csak professzionális fordítók és tolmácsok segítségével képes elfogadhatóan működni.

A fordítást és a tolmácsolást a köztudatban gyakran összetévesztik egymással. A tolmács élő beszédben elhangzó szövegeket tolmácsol másik nyelvre, a fordító viszont mindig írott szöveggel dolgozik. Tolmácsok kellenek a különböző rendezvényeken: parlamentek, szimpóziumok, tudományos rendezvények alkalmával, jogszabályok, bizottsági javaslatok, szakmai ismeretek és további más információk más nyelven történő verbális kommunikációs közvetítésére. Az uniós intézmények leginkább az ún. konferencia-tolmácsokat alkalmazzák, akiket a tolmácsképzés során külön felkészítenek a feladatok elvégzésére,

és tesztek segítségével állapítják meg alkalmasságukat a specializált munkára. Külön tanulmányi programok biztosítják, hogy a tolmácsok feladatuk elvégzése során megtanulják az elhangzottak természetes és folyékony más nyelven történő visszaadását, megőrizve a beszéd hangvételét, hűen visszaadva a beszélő által kifejezett érzelmeket és meggyőződést. Saját tapasztalatunkra hivatkozva állíthatjuk, hogy a fordítók, a tolmácsok és a filológiai szakemberek képzése során derül ki, hogy egy diák mely szakterületen tudja leginkább kibontakoztatni tehetségét. A fordítás egyéni elmélyültséget, szövegekkel való következetes szakmunkát kíván, a tolmács ettől eltérő idegrendszeri és mentális pozíciókban érvényesíti tudását, befogadja és verbális szinten több irányban is közvetíti az információkat. Magas fokú, tudatos nyelvi és mentális kódváltásokról beszélünk, akár konszekutív (szakaszosan történő), akár szimultán (folyamatos, egy időben történő) tolmácsolási módszer alkalmazásáról is legyen szó.

* * *

A szlovákiai egyetemi karok közül a besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem keretében működő Filológiai Kar volt az, amely komplex és rendszeres tantervi programok keretében a fordítók, műfordítók, tolmácsok és filológiai szakemberek képzését látta el. E szakemberek önálló képzését – beleértve a Hungarisztika Tanszék munkáját és a magyar szakos hallgatók felkészítését – a mindennapi kommunikáció, a nemzetközi együttműködés fejlődése, valamint a politikai és gazdasági integráció jelenlegi és perspektivikus irányultsága tette szükségessé. Elmondható az is, hogy Szlovákiának az euroatlanti struktúrákba való tagolódása, a külkapcsolatok felerősödése, valamint a szellem és a kultúra szabad áramlása az idegen nyelvek tudását, nagyszámú színvonalas fordító és tolmács képzését igényli. Az sem kétséges, hogy a globalizáció korában egyre gyakrabban rendezett nemzetközi konferenciák, szimpóziumok és különböző szintű találkozások szükségessé teszik a nyelveket ismerő és információkat közvetítő szakemberek munkáját. Éppen ezért nyitni szükséges minden lehető szakterületen az európai szellemiség irányába, mindamellert természetes módon kell megőrizni és átadni az oktatott nyelvek és irodalmak, kultúrák sajátos értékeit. A besztercebányai Filológiai Karon, fennállása ideje alatt, több mint egy tucat nyelvi specializáció keretében folyt a jövő fordítók, tolmácsok és

elméleti filológiai szakemberek képzése. Ebbe a rendszerbe illeszkedett be a magyar szakos filológusképzés is. S hiába voltak a Filológiai Karnak az oktatásban és a kutatásban átlagon felüli eredményei, tíz éves sikeres működés után a kart megszüntették, pontosabban az egyetem szervezeti átalakításának keretében tanszékeit, akkreditált alapképzési, mesterfokú és doktoranduszi tanulmányi programjait beolvastották a Humán Tudományok Karába. A tízéves működés egyértelműen példamutató volt az európai szellemiség gyakorlásában, a kapcsolatok kiépítésében, szakpublikációk kiadásában, a szabad szellemiség áramlásának biztosításában és gyakorlati érvényesítésében. A soknyelvűség, a külföldi diákok és tanárok jelenléte, a programok közötti átjárhatóság, s ezáltal az Európai Unióhoz való felzárkózás természetes igényének határozott megjelenése a permanens nyílt és rejtett támadások ellenére jó hírrevet biztosított a tolmácsok és fordítók beszercebányai, mondhatni szlovákiai, képzése számára. A sors fintora, hogy az értelmetlenség és a szűklátókörűség megakadályozta egy nagy ambíciójú egyetemi kar további működését, megakasztott egy európai szintű és szellemiségű képzési formát, amely azóta is hiányzik a szlovákiai egyetemi színképből. S bár a fordítók, tolmácsok és filológiai szakemberek képzése folytatódik, korlátozott értelemben, leszűkített feltételek között, és nem abban a szellemi légkörben, amelyben természetes paramétereit és igényeit létrehozta.³⁰

A kétoldalú kapcsolatok és a „második anyanyelv”

Az Európai Unió a kultúrák közötti párbeszéd javításához tett legutóbbi javaslataiból egyértelműen hangsúlyt kap az a mérsékelt optimizmus, amely a nyelvi sokszínűség kreatív kezeléséből fakad. Az átgondolt stratégiai és metodikai lépések megválasztása előmozdíthatja az európai szellemiség jobb körülhatárolását, erősítheti az Unióhoz tartozás érzését és a különböző kultúrák közötti párbeszéd javulását. Kissé reménykedően még azt is hozzá tehetjük: elképzelhető, hogy a nyelvi sokszínűség adekvát kezelése az európai integrációnak új lendületet és ihletet is adhat. Az elmúlt évben jelent meg az a jelentés, amelyet az Európai Bizottság javaslatára létrehozott munkacsoport terjesztett elő „Hálás

³⁰ Az állítások hitelének kedvéért megjegyezzük, hogy e sorok írója az említett beszercebányai Filológiai Kar dékánhelyetteseként (2001-2004), választott dékánjaként (2004-2006) és a Hungarisztika Tanszék alapítójaként és vezetőjeként (1998-tól) tanúja volt a kar erőszakos és igazságtalan beolvasztásának a Humán Tudományok Karába.

feladat” címen, s melyben a soknyelvűség előnyeit és kihasználható lehetőségeit felmutató ajánlások születtek meg. Alapvető problémáról van szó, mivel a sokféle nyelv és kultúra mögött sokszínűségen alapuló különböző identitások húzódnak meg, melyeknek összeegyeztetése, kezelése egzisztenciálisan fontos tényezővé lépett elő. Jelenünkben Európa szintén a maga identitásának a meghatározásán gondolkodik, úgy, hogy annak tartalmi része bármit is kizárna, s közben megőrzi a világra való nyitottságát.

A nyelvi sokszínűség tartós beemelése az európai népek és intézmények életébe, mindennapi gyakorlatába olyan elérendő célnak számít, amelynek alapvető iránya két pillérre támaszkodik. Az egyik azt hangsúlyozza, hogy az Európai Unió népei közötti kétoldalú kapcsolatoknak elsősorban az adott két nép nyelvén kellene folynia, és nem egy harmadik nyelven. A másik szempont a „*második anyanyelv*” fogalmának nem éppen meggyőző és hiteles népszerűsítését szorgalmazza, amelyet – a javaslat előterjesztői szerint – minden európai ember szabadon választhatna, s amely nem a nemzetiségi hovatartozás szerinti nyelv, de nem is az, amelyet a nemzetközi kommunikációban használ. Ez a különbség elsősorban a nyelvtanulás tekintetében jelent elvi választást és döntést. A nemzetközi kommunikáció nyelvét a széles körű kommunikáció szükséglete irányítaná, míg a művilég kitalált „*második anyanyelvet*” egy sor személyes indok, amely kapcsolódhat az egyéni vagy családi életúthoz, emocionális kötődéshez, szakmai érdeklődéshez, szellemi és más további összetevőkhöz.

Mindezt tudatosítva – az elmondottak értelmében – átértékelődhetnek az eddigi fogalmaink anyanyelvről, nyelvtanulásról, kulturális kapcsolatokról egyaránt. Az igényelt és kívánatos változások és megoldási lehetőségek azonban az eddig érintetlen és sérthetetlen dolgokba is beleszólnak, bevált természetes elveket forgatnak fel, holott sok mindennel kapcsolatban valóságos kételyek merülnek fel. Azzal régióinkban is egyet lehet érteni, hogy az európai partnerekkel folytatott kétoldalú kapcsolatoknak kiváltságos helyet kell biztosítani az adott országok és nyelvek prioritásának kompetenciáját illetően. Nincs mindig szükség egy harmadik (például a preferált angol) nyelv közvetítő szerepére. Nem lenne célszerű – sem kulturális, politikai, társadalmi, gazdasági értelemben – ha például szlovák-magyar, magyar szlovák kapcsolatok tekintetében a szerződések és a járulékos megbeszélések angol, vagy más idegen nyelven történének... Másrészt, filológiai tanulmányainkból tudjuk, hogy minden nyelv

egyedi történelmi tapasztalat terméke, amely emlékeket, kulturális-irodalmi örökséget, egyedi készségeket hordoz, s nem utolsó sorban a kulturális identitás jogos és természetes alapja. Így tehát a nyelvek bizonyára semmilyen viszonylatban nem cserélhetőek össze és nem minősíthetők a fenti módon.

A „*második anyanyelv*” esetleges bevezetésének okán többen leszünk majd olyanok, akik joggal érzik majd veszélyeztetve az egyetlen anyanyelv pozícióját. Nem véletlenül, mivel szakmai tapasztalatok is alátámasztják, hogy tájainkon (különösen kisebbségi viszonyok között) egy „*második*” (idegen) nyelv preferálása az iskolák különböző szintű nyelvi programjaiban sokszor már eddig is az anyanyelvre szánt idő irreális korlátozását eredményezte. Figyelmen kívül hagyva, hogy anyanyelv csak egy van, melynek szerepkörét, funkcióját csak saját maga tudja betölteni, és nem lehet helyettesíteni mással, vagy éppen helyzetét manipulálni – másodfokon sem. Meggyőződésünk, hogy a nyelv a szellem legigazibb kifejezése, az anyanyelv pedig a nemzeti szellem valóságos megtestesülése. Éppen ezért joggal mondható, hogy egy nemzet/nemzetiség nem maradhat meg saját nyelve nélkül, mivel nyelv és nemzet együtt elválaszthatatlanul fejlődik – vagy visszafejlődik.

A szlovákiai magyarok továbbtanulása és a szervezés intézményesített javítása

Felmérések szerint a szlovákiai magyarok továbbtanulási aránya elmarad az országos átlagnál, minek következtében a kisebbségi régiók kedvezőtlenebb gazdasági körülmények és feltételek között élnek, s az iskolázatlan embernek általában rosszabbak az esélyei minden téren. Ahogy mondani szokás: a tanulás esély az életminőség javítására. Ez összhangban van a magyar kultúra integrációjának folyamatával, s a permanens tanulás nemcsak közösségi érdek, hanem az egyén számára is egyfajta követelmény, mivel érvényesülésének záloga. Történelmi és egyben statisztikai tény, hogy egy nemzet, népcsoport fejlődésében és fennmaradásában döntő szerepe van a kiművelt, magas szinten képzett szakembereknek. Ez a megállapítás a kisebbségi helyzetben levő közösségekre még hatványozottabban érvényes, mivel az értelmiség az, amely aktív kulturális és közéleti feladatvállalásával össze tudja tartani a közösséget, művelni és ápolni képes a kisebbségi kultúrát és nyelvet. Közép-Kelet-Európára általában jellemző, hogy az iskolázottak, felsőfokú végzettséggel rendelkezők

aránya jóval alatta marad a fejlett országokénak, egyúttal az Európai Unió átlagának. A kisebbségben élők körében ez a hányad még alacsonyabb.

* * *

Itt és most felhozott példánk szlovákiai magyar kontextusban tipikusnak mondható, s bizonyítja, hogy a szakos anyanyelvi képzés szervezésének szempontjából is van javítani való. Szlovákiában négy (4) felsőoktatási intézményben folyik a magyar szakosok képzése: Komáromban, Pozsonyban, Nyitrán és Besztercebányán. Sajnos a gyakorlat az – néhány alkalmi eseményt leszámítva –, hogy nincs kellő szintű együttműködés a magyar tanszékek között. Szeparáltan működnek, nincs koordinálás, nincs köztük mérvadó intézmény, bár lehetőségeiket nézve a tanszékek külön feltételrendszerben léteznek. Az elfogadható, illetve jó személyi kapcsolatok csupán néhány tanszéki tagot érintenek. A vezetők – jobb esetben – saját intézményi érdekeiket tartják szem előtt, és természetesen védik, illetve preferálják azokat. A kívülálló úgy gondolhatná, hogy – optimális helyzeténél fogva – joggal a komáromi magyar egyetemen működő Magyar Nyelv és Irodalom tanszék kompetenciája lehetne a szlovákiai magyar szakos képzés összefogása és koordinálása, de ez a munkahely eddigi rövid létezésének idejét tekintve még nincs felkészülve sem szakmai, sem oktatói programok tekintetében, sem egyéb stratégiai okoknál fogva arra, hogy vezető szerepet töltsön be ebben a kontextusban. A jövőt illetően ebből a szempontból elvileg továbbra is nyitott a tér. Tényként kezelendő azonban, hogy más érintett tanszék – különböző okoknál fogva – sem szándékszik magára venni ezt a felelőséget.

A szlovákiai magyar szakos tanulmányi programok szakmai garanciáját legtöbb esetben magyarországi „kiutazó” tanárok látják el, mivel nincs elég szlovákiai magyar egyetemi docens és professzor. A magyarországi szakmai garanciák – akár nyelvészek, akár irodalmárok – jobb esetben második, rosszabb esetben harmadik állásként töltik be ezeket a pozíciókat. A szlovákiai magyar szakos képzés, de tágabb értelemben a magyar tanító- és tanárképzés fejlődéséhez pillanatnyilag nincsenek jól definiált célok, s ezek megvalósítását szolgáló eszközök. Nincs vezetőintézmény, és nincs koordinációs fórum. A szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás képzési programjainak jórészt nincs tudományos

megalapozása, doktorandusi programokban való közreműködése és részvétele. Ez utóbbi szempontból kivételt képeznek azok a tanszékek, melyeknek akkreditált doktorandusi programjuk is van.

A magyar tanszékek koncentrációja alapelvének, illetve a kutatási műhelyek integrációjának érvényesítése szempontjából a szlovákiai magyar felsőoktatási képzés színterén a hasonló profilú tanszékek/intézmények szervezeti fúzióját – az elmondottak értelmében – csak teoretikusan és részben lehetne megvalósítani. Az összevonás bizonyára, több pozitívuma ellenére, jelentős térvessztést is jelentene, mert ezek a szellemi műhelyek az ország különböző részein helyezkednek el. A hatékonyabb együttműködést előmozdítandó, elfogadható lenne egy – ugyan költségigényes – „*hálózatba*” szerveződés előnyben részesítése, amely korszerűbb és kevésbé mechanikus egyéb más lehetőségnél. Ez az elképzelés szlovákiai tematikai központok, szakképzés illetve fókuszpontok kialakítását is jelentené, melyek elősegítenék azoknak a feladatoknak a megfogalmazását, melyeket összhangba lehetne hozni – többek között – a magyarországi stratégiai prioritásokkal. A kiemelt irányzatokhoz való kapcsolódás és eredményesség reális alapját képezhetné többek között a finanszírozási szempontoknak, illetve támogatásoknak.

Egyetértünk azzal a kompetens kezdeményezéssel, amely azt szorgalmazza, hogy következetesen értékelni kell a határon túli – így a szlovákiai – magyar tudományos műhelyek, egyetemi tanszékek eddigi és mostani tevékenységét. E nélkül ui. nem lehet elfogadható, objektív képet kialakítani a képzésre, illetve a kutatásra vonatkozóan sem. Az új, kidolgozott elveknek megfelelően mindez a magyarországi és a határon túli kutatások támogatásának felülvizsgálását is jelentené, amire többen is igényt tartanának. A szervezeti koncentráció modelljeinek kialakításakor mindenképpen figyelembe kellene venni az érintett műhelyek és tanszékek mindennemű tevékenységét, véleményét, s a változtatások folyamatának aktív részeseivé tenni azokat.

Fontosnak számít továbbá a tudományos kutatás, eddigiektől eltérő, új keretek közötti beindításában és átszervezésében az információk rendszeres közvetítése, kicserélése, az adekvát közvetlen kommunikáció biztosítása. Az eddigi tapasztalatok is azt mutatják, hogy kölcsönös bizalom nélkül nincs jó együttműködés, a partnerség követelményei és a korszerű tudományszervezési

megoldások számára átgondolt metodikai szempontrendszert szükséges lenne kidolgozni.

A közelmúltban – első látásra – pozitív jellegű változásokra került sor úgy a nyitrai illetékes kar, valamint a komáromi egyetem és pedagógiai karának vezetésében. A lehetőség elvileg adva van a szlovákiai magyar nyelvű felsőfokú képzést biztosító karok és tanszékek az eddig csupán ad hoc szintű kapcsolatának új alapokra való helyezésére és kibővítésére. A jövő mutatja meg, hogy mennyire élünk majd a változások új lehetőségeivel.

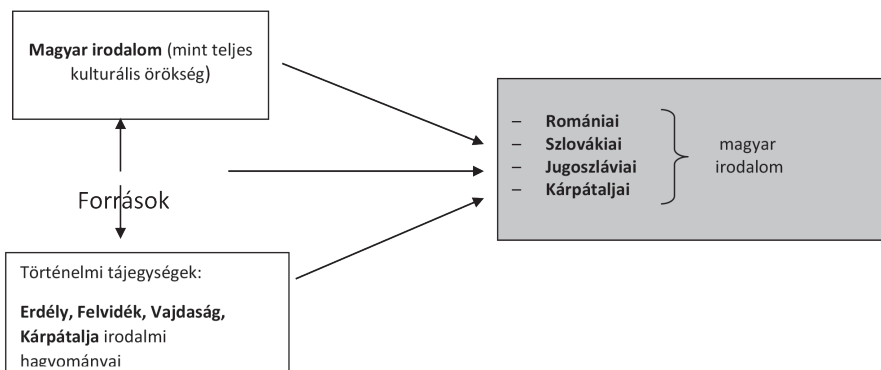
2008

Érték a sajátosságban³¹

(Vizsgálódások a kisebbségi magyar nemzeti irodalom érték-lehetőségeinek kontextusában)

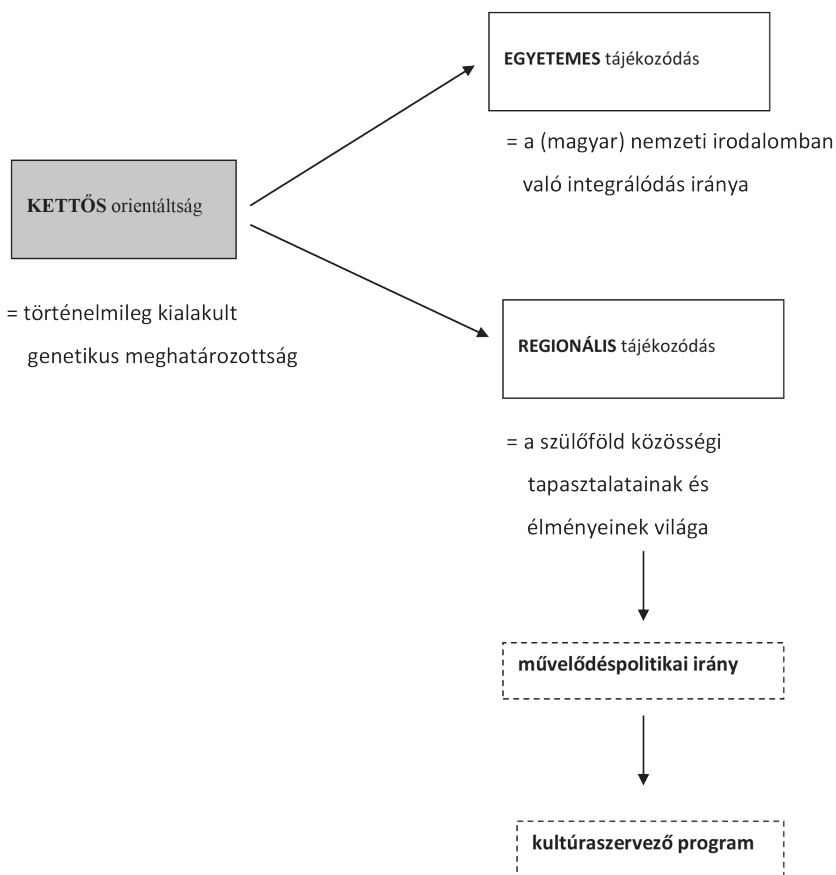
A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak meghatározott fejlődési orientáltsága geneziséük szempontjából

A kapcsolatok, a kommunikációs szintek és a körülmények vizsgálatakor áttekinthetővé válik, hogy egy kisebbségi magyar nemzeti irodalom genezise és forrásainak szférái azonosítható motívumokra vezethetők vissza. Mint irodalom egyértelműen a hozzá közel álló, ill. a vele szerves kapcsolatban levő irodalmi hagyományokkal van ok-okozati összefüggésben: egyrészt az (egységes) nemzeti irodalmi hagyománnyal, másrészt a regionális irodalmi hagyományokkal. Ezek képezik nembeli létrejöttének és fejlődésének legfontosabb és egyben meghatározó forrásait. Eszerint a romániai, a szlovákiai, a jugoszláviai és a kárpátaljai magyar irodalom létrejöttének nembeli meghatározója a magyar irodalom, továbbá az Erdély, a Felvidék, a Vajdaság, a Kárpátalja (mint történelmi tájegységek) által őrzött irodalmi hagyományok világa. A határon túli kisebbségi magyar irodalmak 1918 után ható forrásainak viszonya ennek alapján vázlatosan így értelmezhető:

³¹ Kibővített formában *Irodalmi érték és sajátosság* cím alatt megjelent az *Értékek, dimenziók a magyarságtatásban* című kötetben (szerk.: Fedinec Csilla), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2008.

A hagyományokból (múlt) – mint forrásokból – való megszületés és kialakulás a kisebbségi magyar irodalmak esetében dialektikusan kapcsolódik a fejlődés, majd a perspektíva azonosítható vonalaihoz és irányaihoz. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak létrejöttét elősegítő (irodalmi) hagyományok a későbbiekben meghatározzák azok fejlődési irányultságait és legfontosabb nemzeti orientáltságát. Ha ezt a fejlődési irányultságokat vetítjük ki sematikusán, figyelembe kell vennünk a genezis által adott determinizmusok, valamint a jelen, illetve a jövő számára értelmet biztosító perspektivikus irányokat és programokat:

Terminológiai bonyodalmak

A magyar(ság), a kisebbségi magyar (nemzetiség) és a szomszéd népek kapcsolatrendszerének kutatása során használt fogalmak körül bizonytalanságok uralkodnak. Ennek okai az eltérő fogalomhasználatra, a múlt- és jelenbeli kifejezett valóság sokféleségére vezethetők vissza. A kutatások során alkalmazott fogalomrendszer alakulása nem tartott lépést a társadalmi valóság változásaival, minek következtében a megszokások sztereotípiákat és egyúttal pontatlanságokat eredményeztek. Ennek a kérdéskörnek aránylag gazdag irodalma van az európai kontextusban is, így a nemzetközi és a magyar szakirodalom bemutatása és értékelése külön vizsgálatot és beható tanulmányozást igényelne.

A különböző tanulmányokban és dolgozatokban alkalmazott fogalomhasználat sorából most inkább példákkal igyekszünk rámutatni a legfontosabb sajátosságokra. Így, tudatosan választott és indokolt fogalmi rendszerrel dolgozik Für Lajos *Kisebbség és tudomány* című kismonográfiájában³², melynek a kézírata már 1980-ban elkészült, de csak majdnem tíz éves késéssel jelenhetett meg. Tegyük hozzá: a kéziratban megfogalmazott gondok a megjelenés idejére semmit sem veszítettek aktualitásukból. A kötet szerzője fejtegetései során „nemzeti kisebbség” alatt olyan, népéről levált-leválasztott és kisebbségbe került etnikumot ért, amelynek „*anyanemzete*” önálló állammal rendelkezik. „Nemzetiség” alatt önálló állammal nem rendelkező és kisebbségben élő, nagyságtól független etnikumot ért, az „*etnikum*” vagy „*nemzet*” fogalmába pedig a közös nyelvű, közös kultúrájú és hagyományú (közös múlttal rendelkező) népközösségeket foglal. Für Lajos munkáját a politikai rendszerváltás előtt írta, ami fogalomhasználatából is kitűnik. Az általa alkalmazott használt fogalmak az idő teltével és a társadalmi körülmények megváltozásával bizonyos jelentésváltozásokon, pontosabban szemantikai differenciálódáson estek át. A következő tényekkel és pontosításokkal egészítjük ki:

- jelenünkben a határon túli magyar értelmiségiek a minőség magasabb követelményrendszerét állítják a kisebbségi szellemi (és politikai) élet képviselői elé. A minőség a határon túli magyarok eszmei stratégiájának központi fogalma lett, melynek kiteljesítése érdekében a magyar történelem és kultúra nemzeti és egyben európai értékeit szükséges hasznosítani a megmaradás és felemelkedés érdekében;

32 Kisebbség és tudomány, Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

- a határon túli magyarokat 1945 után a selymes vagy bársonyos forradalmakkal jelzett politikai rendszerváltásig (tehát 1989-ig) a „*nemzetiség*” megnevezéssel és egyben státussal illették, amelyet a szocializmus korszaka talált ki számukra. Nyilvánvaló, hogy ez a megtévesztő elnevezés és státus valójában a szovjet nemzeti/nemzetiségi ideológiát igyekezett utánózni és lemásolni, nem véve figyelembe a Szovjetunió „*nemzetiségei*” és a közép-európai viszonyokból és feltételrendszerből adódó elvi és történelmi különbségeket;
- a közép- és kelet-európai hivatalos társadalomtudományi és jogi szóhasználat és szocialista gondolkodásmód hosszú évtizedeken át de facto elfogadta a „*nemzetiségek*” státusát, azzal a hivatósított intézkedési rendszerrel, melyek eredményeként az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai magyarság identitástudatának fokozatos módosítása, kulturális leépülése, egyben beolvadása valósult meg. A nemzetiségi helyzet egyfajta „*másodrendű*” állampolgári szerep biztosítását is jelentette, melynek elviselőit a szocializmus ideológiája által megszabott keretekben kellett tartani, s a szabályok megtartását ideológiai eszközök bevetésével és fegyelmezéssel volt szükséges biztosítani;
- a múlt század kilencvenes éveitől a határon túli magyarság tudományossága (és publicisztikája is) fokozatosan, de egyértelműen elhagyta és elutasította a „*nemzetiség*” fogalmának használatát és helyette a „*nemzeti kisebbség*” fogalomra és megnevezésre tért át. Ez a fogalomhasználat a két háború közti időszak csehszlovákiai magyar polgári légkörét is felidézte, de a fogalom eredeti, a nemzetközi szakirodalomban használatos jelentése és értelme nem érvényesült, s így a „*nemzeti kisebbség*” fogalma nem is jelentette (jelenti) azt, amit a nyugati szakirodalomban és politikai életben jelent. A különbségeket jelző példa evidens: a határon túli magyaroknak nincs autonómiájuk mint önvédelmüknek fontos stratégiai eszköze és formája, e népcsoportok helyzete nincs megnyugtatóan rendezve, addig (más kisebbségi státussal rendelkező népcsoportok), például a finnországi svédek, a dél-tiroli németek, a spanyolországi katalánok konkrétan meghatározott kollektív jogok és autonómiák adta lehetőségekkel rendelkezve alakíthatják sorsukat, tarthatják fenn nemzeti kultúrájukat és identitásukat (a nemzeti kisebbség fogalma alatt a

felsorolt esetekben tehát más tartalom húzódik...);

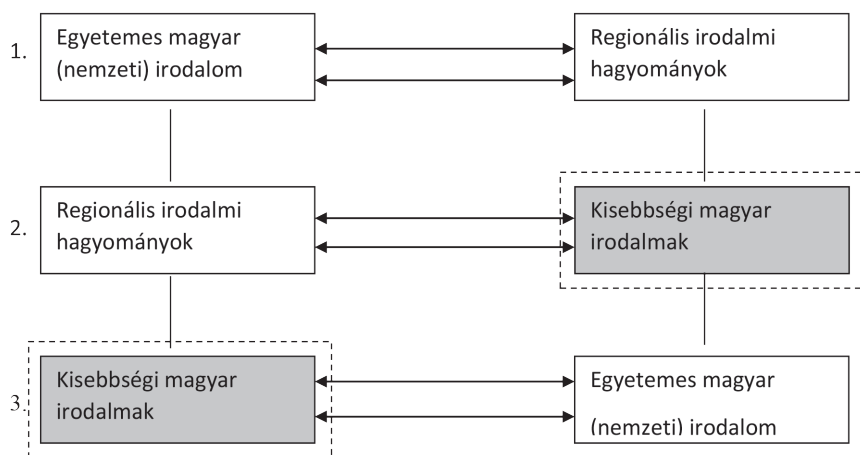
- a megnevezések valóságos helyzetet és lelkiállapotot is kifejeznek, ezért nem meglepő, hogy a „*nemzeti kisebbség*” fogalmát is – az elmúlt tíz év során – többször kritizálták; publicisták, irodalmárok, tanárok (és politikusok!) sem tudják elfogadni fenntartás nélkül, mivel ab ovo magában hordja a hátrányos (ezáltal megkülönböztetett) helyzet elfogadását. A kisebbséghez tartozónak nem kellene saját szülőföldjén „*kisebbséginek*” éreznie magát és sorsából adódóan igazodni a „*többséghez*”, illetve alávetni magát a többségben levők elképzeléseinek. A kisebbségi helyzet elfogadása és mentalitásának gyakorlása ui. magában hordja az önfeladás lehetőségét és az asszimilációra való hajlandóságot. A „*nemzeti kisebbség*” fogalmának eddigi használata ezeknél az okoknál fogva joggal hozta felszínre az átgondolás és a revízió igényét;
- jelenleg bizonyos értelemben tehát egy terminológiai zűrzavar figyelhető meg még a szakemberek és kutatók fogalomhasználatában is, esetenként még egy tanulmány vagy esszé keretében is előfordul a határon túli magyarok különböző megnevezése és más-más státusokba való besorolása. Nézetek és vélemények szembesítésekor ezért az is előfordulhat, hogy a meg nem értések (vagy félreértések) éppen a következetlen szóhasználatból erednek, szükségessé téve az utólagos korrekciókat.

Az irodalmi kontextus változása

A szélesebb értelmű európai polgárosuló folyamat, valamint a fokozatos társadalmi fejlődés részben megváltoztatja a határon túli magyarok (mint nemzeti kisebbségek) önismeretének összetevőit és mélységét. A tudati változás ontológiai szinten már jelenünkben lemérhető ezekben az irodalmakban, további kötődés-rendszerüknek újszerű bővülését illetően is. A nemzeti kisebbségi irodalmak hagyományosan egyrészt etnikai, nyelvi és kulturális, másrészt társadalmi és állampolgári kötődésük által eleve meghatározottak (ún. kettős kötődéssel). Ennek a kötődés-rendszernek a lényegi értelmezése is megváltozott a polgárosuló társadalomban és olyan (talán az eddigieknél fontosabb) momentumokkal bővült, amelyek leginkább kifejezik lényegét, a regionális kapcsolódással, ami a sajátosságból adódó összetartozás tudati megszilárdulásából következik. Ez a regionális kötődés, mint perspektivikus

tény ui. pontosan kifejezi a konkrét nemzeti kisebbségi, az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági, a kárpátaljai irodalom és kultúra konkrét régiókhöz tartozó magyarság etnikai és kulturális hovatartozását, érdekeit, sajátosságait és elkötelezettségét. Ez az ún. regionális kötődés lényegében nem befolyásolja a magyar nemzeti kisebbségek kultúrájának és irodalmának sem etnikai, sem társadalmi viszonyait, de mindenképp elősegíti saját lényegének, belső meghatározottságainak kibontakozását.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak kapcsolat- és kommunikációs szintjének primer fokozatai rendszerben szemlélhetők:

Az egyetemes magyar irodalom, a regionális irodalmi hagyományok és a kisebbségi magyar irodalom kapcsolatai egymást közvetlenül éltető és egyben aktivizáló irodalmi (és kulturális) kontextust jelentenek, melynek részei relatíve önálló egységek, fejlődésüknek (létüknek) bizonyos szakaszaiban azonban kauzális viszonyt is feltételeznek.

A nemzeti kisebbségek magyar irodalmainak ez a dimenzionált kötődés-bővülése nem változtatja meg ezen irodalmak ontológiai lényegét sem, s nem változtatja meg irodalomtörténeti szempontú elhelyezkedését sem. Intézményei fokozatos létrejöttével és működésével, sajátos helyzetének megfelelően funkcionálnak és hatnak, mint önálló (autonómiával rendelkező) alakulatok, intézmények, és önrendelkezési elv alapján alakítják ki kapcsolataikat a számukra ér-

dekes és elfogadható nemzeti és nemzeti kisebbségi irodalmakkal. Legerősebb kapcsolataik a magyar nemzeti irodalomhoz fűzik, mivel ezeket az irodalmakat jelentő műalkotások magyar nyelven íródnak, és ezáltal a magyar nemzeti irodalom részét képezik. Történetileg kialakult rendszerüket és esztétikai értékrendjüket szintén ennek a nemzeti irodalomnak a paraméterei határozzák meg.

Kisebbségi irodalom – nemzeti irodalom

A kisebbségi irodalmak és a hozzájuk tartozó nemzeti irodalom közti kapcsolat meghatározó abban a rendszerben, amelyben a kisebbségi irodalmak léteznek és működnek. A határon túli magyar irodalmak és a magyarországi magyar irodalom közti viszony is – a nyelvazonosság alapján – a legerősebb és legtermékenyebb a saját viszonyrendszerén belül. Vonatkozik ez az erélyi, a szlovákiai, a délvidéki és a kárpát-ukrajnai kisebbségi magyar irodalmakra, de ugyanúgy érvényes a nyugati országokban működő és a tengerentúli magyar irodalmakra egyaránt. Ezért is van az, hogy a kisebbségi magyar irodalmak fejlődési jellegzetességei, és szakaszai, stílusirányzatokban, irodalmi áramlatokban, műfaji aktualitásokban és más kísérletezésekben sokszor (ha némi késéssel és fáziseltolódással is) megegyeznek a magyarországi magyar irodalom tendenciáival, vagy hozzá jelentős hasonlóságokat mutatnak. A hatás azonban nem csupán egyirányú, mivel a kisebbségi magyar irodalmak is hatnak az anyaországi irodalomra. Ez a hatás kisebb, pontosabban fokozatosan erősödő, mert az új társadalmi és politikai feltételeknek megfelelően egyre határozottabbá válik a magyar kultúra és irodalom integrációs törekvéseinek megvalósulása, ami mindenképpen kétirányú építést igényel. Ahogy a határon túli magyar irodalmak fejlődése határozottabbá válik az anyaországbeli magyar irodalom impulzusaitól, úgy a magyarországi nemzeti irodalom is gazdagabb lesz a határon túli magyar irodalmak sajátosságaival, az ábrázolt kisebbségi sors és világ élményeivel, pszichikájának művészi kifejezésével. Az összetartozás tudatát a közös nyelven túl a történelmi múlt és események determinálják, néhány esetben az adott környezet és földrajziség egyediségével teremtve meg a helyi színek eredetiségét, genius loci szellemiségét.

A történelem folyamán már volt rá példa, hogy kisebbségi magyar irodalom – különböző okoknál fogva – különbözni kívánt a magyarországi nemzeti irodalomtól, anélkül, hogy minden általános jegyet az egyeshez és a különleges-

hez idomított volna. Az ilyen törekvéseknek okai általában társadalmi-politikai különbségekre vezethetők vissza, melyekre az írók, költők mindig érzékenyen reagáltak. Az irodalmi-esztétikai törekvésekből eredeztethető különállás, ill. különbözni akarás perspektíváját mindig az határozta meg, hogy a szándék milyen mértékben akarta túllépni az „*elviselhetőség*” határát és hogy az irodalmi emancipáció fejlődésének fokozatai és pólusai milyen egyensúlyban voltak egymással.

* * *

A tömören vázolt elképzelések és fejtegetések lényegéhez tesszük hozzá: ennek a problémakörnek nemcsak külső, hanem belső paraméterei és minőségei is vannak. A kisebbségi nemzeti irodalmak művészeti, esztétikai „*normalizáció-ja*” szoros összefüggésben van az alkotói individualitás változásaival és a művészeti alkotás minőségével. Általános szinten megállapítható, hogy a kisebbségi írók és költők alkotói életművében a fejlődés útja a valóság felfedezésétől, a morál és az identitás keresésétől fokozatokon át az esztétikum megtalálásáig vezet. Közben tudatosíthatjuk, hogy az esztétikai érték (mint a műalkotás belső, meghatározó értéke) nem „*keresi*” identitását, vagy annak megokolását, mivel nincs rá szüksége. Az esztétikai élménynek objektív alapja és jellege van abban az értelemben, hogy ugyanaz a műalkotás hasonló (vagy ugyanolyan) élményeket vált ki az olvasók, mint befogadók nagyrésztében.

Érték a regionalizmusban

Az irodalmi regionalizmus és sajátosság értékei részben megegyeznek az ún. nem regionális értékek rendszerével, másrészt részben különböznek attól. Az esetek túlnyomó többségében egy regionális közegben képződő, létrejött irodalmi és művészi értékélmény egyúttal közösségteremtő energiával és hatásértékkel bír. Ez egyik alapvető jellemző sajátossága. További ismertető jegy, hogy (részben eltérően a modern művészetek értelmezésétől) a regionális műérték bizonyos szinten és mértékben levezethető a korábbiakhoz való viszonyából, sajátosságai révén kapcsolatban áll az előzményekkel. A regionális közegben létrejött műérték – akárcsak általános értelemben – nem vezethető le a műfaji előírások és formák teljesítéséből (vagy tagadásából). Hangsúlyozottan

érvényes ebben a közegben is, hogy minden egyes mű magának teremti meg formaelveit, amelyeket „önerebből” kell beteljesítenie. Eleget kell tennie annak az igénynek, hogy önmagát konstituálja a befogadóban.

A leginkább hagyományokból megszülető regionális érték az új történelmi és társadalmi változások és kihívások következtében dialektikusan kapcsolódik a fejlődés, majd a perspektíva azonosítható vonalaihoz és irányzataihoz. Mondhatnánk azt is, hogy a regionális érték létrejöttét elősegítő (irodalmi) hagyományok az idő előrehaladtával meghatározzák azok fejlődési, változási irányait, legfontosabb nembeli orientáltságát. Ebben az esetben figyelembe kell venniük a genesis által adott sajátosságokat, valamint a jelen, illetve a későbbiek számára jelentőséget és értelmet biztosító perspektivikus lehetőségeket. Ebbe ugyanúgy beletartozik a regionális tájékozódáson túl (pl. a szülőföld közösségi tapasztalatainak és élményeinek világa) mint az egyetemes szintű tájékozódás (pl. a kisebbségi magyar irodalmak esetében az összmagyar irodalomba való integrálódás iránya). Nyilvánvalóan ez a történetileg kialakult több irányú orientáltság genetikusan is kódolt, s a magyar irodalom kontextusán belül meghatározó jelentőségű a regionális irodalmi érték kialakulásában.

Az irodalmi alkotásban levő érték feltételezi a szerzőhöz (alkotóhoz) fűződő genetikai viszonyt, s az értéket képviselő sajátosság helyzeténél fogva is érintett helyzete által és részese az alkotó gondolati-emocionális viszonylatainak és dimenzióinak. A regionális érték célközönsége elsősorban saját regionális (kisebbségi) közege, s azon keresztül az azonos nyelvű és kultúrájú befogadói réteg, magyar kontextusban beleértve az összmagyar irodalom befogadói közönséget, egy további szinten pedig, minden magyarul olvasó befogadót. A műalkotás értéke és hitelessége is függ a szerző (alkotó) kompetenciájától, s attól, hogy az mennyire képes saját élményeit esztétikailag értékesé tenni. Ez a sajátos viszony egyik meghatározó jellemzője az alkotói autentikusság, melynek segítségével definiálható a regionális szerző műve, s melynek létrejöttékor az alkotói attitűd, az alapszeme és érzelmi töltet valójában egy forrásból fakad. Az alkotó és műve a regionális közegben így tehát már genesisénél fogva sajátos szimbiózist alkot, minden külön- és kívülállási viszonyt felszámol és egyúttal egyedi kommunikációs módot és nyelvi, stílusközeget hoz létre. A regionális írói és költői magatartás elkülönítő jegye az is, hogy nem elsősorban a szövegközpontú és kísérletező motiváción alapszik, hanem jóval inkább ún.

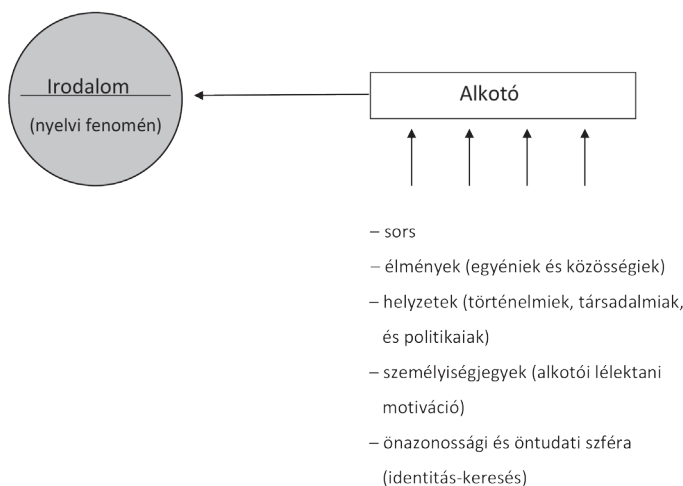
tapasztalati indíttatású, mely kedveli a mimetikus értékteremtést. Ennélfogva nagyrészt üzenetközvetítő szándékot és gondolatot hordoz, amit hitelesen akkor képes kiteljesíteni, ha kevésbé kísérletezik és leginkább a szokványosnak tartott narratív technikákat alkalmazza. Talán azért is valószínű, hogy az irodalmi formákkal való kísérletezés regionális kontextusban kevésbé gyakori, minek következtében a kritika körében figyelmet vált ki. S ez igaz azokban az esetekben is, ha a kísérletezés nem több más nemzeti irodalmakból átmentett szövegalkotási módnál, kolláznál vagy montáznál.

A regionális irodalmakra általában jellemző még az az elbeszélői és asszociatív stílus, annak sajátos gondolkodási jellegzetességeivel és hangsúlyaival, sémáival és érzékenységi területeivel. A szövegen túlmenően a nyelvileg ki nem fejezett jelentéstartalom, kommunikációs mód is árnyalja a regionális kontextust. A regionális kultúráknak ismertetői továbbá azok a nonverbális utalásoknak és gesztusoknak a sora, amelyeknek természetes használata jellemzője a regionális szövegeknek. Ennek egyik fontos eleme és összetevője lehet a multikulturalizmus, melynek szintén megvannak a vizsgálódási eljárásai és a maga esztétikája.

Az irodalmi érték és sajátosságai a kisebbségi magyar irodalomban

Nyelvi szempontból a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak (meghatározó módon) egy nyelvűek. A magyar anyanyelv és írói nyelv azonos, alapvető feltétele a magyar nyelvű irodalom létrejöttének. A nyelv tehát a legfontosabb kritérium, amely szervesen összekapcsolja a különböző szövegeket. A nyelv és az irodalom, a személyiség, a történelem és a nyelv elválaszthatatlansága természetesen teszi lehetővé a további tagolást az összmagyar irodalom egységén belül, úgy, hogy az egység megmaradjon és maga az irodalom gazdagabbá, differenciáltabbá váljon. Több kisebbségi magyar nemzeti irodalomhoz sorolható alkotó azonban degradálónak érzi a „*kisebbségi*”, ill. „*nemzetiségi*” jelzőt, ezért nem tartja elfogadhatónak. Az elkülönülést és elkülönítést úgy hidalja át, hogy művét az egyetemes magyar irodalom részének tekinti, ezzel is tagadva a kisebbségi magyar irodalom létét. Más alkotók (főként kritikusok) külön entitásnak tekintik a kisebbségi irodalmakat, melyek sajátosságaikkal külön részeit képezik az egyetemes magyar irodalomnak. A felmerülő kérdésre – Miért van ez így? – a viszonyulások tisztázásával adható meg a válasz, mivel maga az

irodalom és az azt létrehozó alkotó mibenlétének meghatározó eleme(-i) magukban hordozzák viszonyíthatóságuk szintjeit:

Ahogy az irodalmi művek, úgy a mű szerzőjének is megvan a körülhatárolhatósága és sajátossága. Az alkotó és műve elválaszthatatlan a helyzettől és a környezettől, amelyben létrejött/létrejön, a mű elválaszthatatlan az író élményeitől, személyiségjegyeitől és identitás keresésétől. Ezért válhat problematikussá egy ilyen sajátosságokkal bíró műalkotás a külső (más közegben élő) kritikus és értelmező számára, és talán ezért nem válhat egy kisebbségi író műve teljes mértékben csak egy nemzeti irodalmi kánon részévé. Ezért korlátozott illetékességű minden ún. „*asszimiláló kritika*”, mely inkább beolvasztani kíván egy ilyen alkotást a nemzeti irodalmi vonalba, ahelyett, hogy sajátosságait mutatná fel és azt elemezné integráló értelmezői módszerekkel. A kisebbségi magyar nemzeti közegben létrejött irodalmi alkotás meghatározó jegye, lényege az, hogy magyar nyelven íródott, sajátossága pedig az, hogy az alkotója kisebbségi léthelyzetben él, illetve abból a közegből származik. (Gyakori jelenség, hogy a kisebbségi közeget, élethelyzetet idővel elhagyó író, költő élményeinek hátterét továbbra is előző kisebbségi sorsából meríti.)

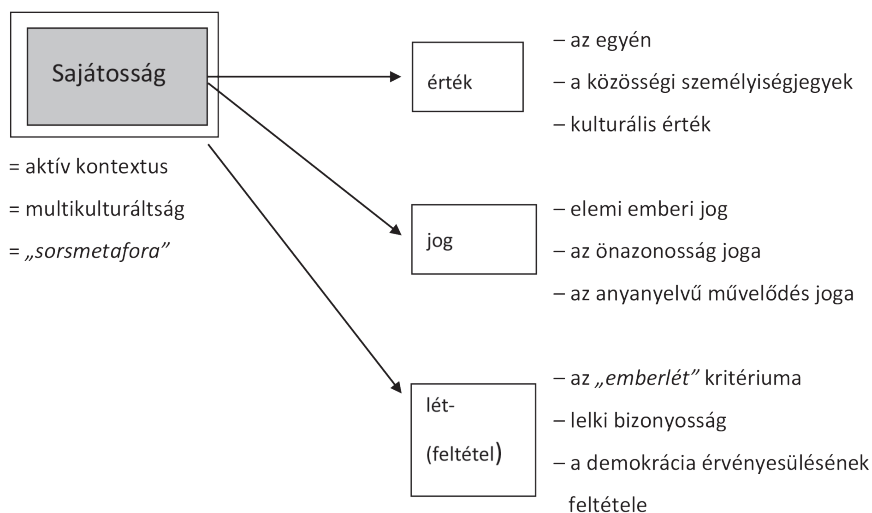
Szinte minden kisebbségi magyar nemzeti irodalomnak voltak felfelé ívelő fejlődési szakaszai, olyan korszakai, amikor európaibb volt az átlagnál, s ekkor

általában a nemzeti-tudat megnyilvánulása is erőteljes volt (például a két világháború közti időszak idején). A kisebbségi magyar irodalom nyitottságának érvényesítésekor sem felejtette el azonban önmaga lényegét, pontosabban: nem engedte, hogy alkotói mivoltát egy hamis tudat határozza meg. A rossz utánérzésekben csupán az európaiság vagy kisebbség hamis dilemmája kapott hangot, talán éppen azért, mert az európaisághoz, mint eszméhez (NB.: egy bizonyos szinten megkülönböztethetőséget jelentő „*couleur locale européens*”) nem tudta megtalálni a pontokat. Ezek a kapcsolódási pontok kultúrtörténeti, irodalomtörténeti, pszichológiai, morális és szociológiai szempontból is összetartják ezt a nagyobb (európai) közösséget és szellemi közeget, nemzeti és kisebbségi körülményekre való tekintet nélkül. Minden alkotói magatartás – ebben a szélesebb értelemben is – függ attól a térségtől, amelyben az alkotó él. A térségen belül az egyes hagyományos régiók, tájak hatnak a kultúrára, a világszemléletre, az életformára és a hiedelemvilágra. A hagyományos közösségek tagjai (a konkrét kultúr-geográfiai térség „*használói*”, így az írók és a költők is alakítói ennek a közegnek, és az szintén alakítja őket. Képletesen szólva: egymásban léteznek, egymásból élnek.

A kisebbségi magyarság írói önazonosságuk tisztázása érdekében nem egy alkalommal ún. kisebbségvédő, kisebbségmegtartó programok keretében is megfogalmazták véleményüket, kifejtették létük és magatartásuk lényegét. Ez a tény egyik meghatározó sajátosságuk. A „*transzszilvanizmus*”, a „*vox humana*”, a „*helyi színek*” programja és elmélete valamint további programos megnyilatkozások esztétikai szempontból értékes irodalmi művek egész sorában jelentek meg, s gazdagították az egyetemes magyar irodalmat. Ahogy az európai sokféle kultúrának és irodalomnak egyik sajátossága a magyar kultúra és irodalom, hasonló módon külön szint és értéket jelent az egyetemes magyar kultúrán és irodalmon belül a kisebbségi magyarság lényegét, „*önazonosságát*” közvetítő és képviselő sajátos irodalmi jelleg és esztétikai érték. A sajátos irodalmi és kulturális érték a néhány évtizede megfogalmazott „*sajátosság méltósága*”-nak elmélete értelmében alkotó részévé válhat az irodalmi mű értékének.³³

33 Lásd bővebben Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága* (Magvető, Budapest, 1983) című könyvét, mely az említett teória alapjául szolgál. Említésre méltó még a szerző a *Kelet-európai írástudók és a nemzetiségi törekvések* (Kossuth, Budapest, 1987) című kötete, továbbá: Cs. Gyimesi

A sajátosság a kisebbségi nemzeti kultúra és irodalom vonalán természetes módon magában foglalja a kisebbségi lét és jog összetevőit is:

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak keretében létrejött irodalmi művek jelentős része a kisebbségi lét kezdetétől érintik (más esetekben részletesen feldolgozzák) a kisebbségi problematikát. Az írói életművekben megnyilvánuló fejlődés a bizonyítéka annak, hogy ez az ihletforrás az idő múlásával és a körülmények változásával új tartalommal és értelemmel telítődik, de mindig szerves kapcsolatban van/marad az önazonosság keresésével és újbóli megfogalmazásával. Ez a sajátosság bizonyítja a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak létét, de nem minősíti azokat sem kevesebbnek, sem többnek más nemzeti vagy éppen kisebbségi irodalmaknál. Másrészt: a természetes indítékokból történő identitás-keresés, sorsproblémás vonás és sajátosság semmiképpen nem lehúzó tehertétele ezeknek az irodalmaknak, s az eszmeiséghez való ragaszkodásuk sincs kárára az esztétikai hitelnek. Nyilvánvaló tény, hogy az értékes irodalmi alkotást kisebbségi kontextusban is kizárólag az esztétikai érték hitelesíti, ahol a gondolat a műalkotás belső világában jelenik meg, annak leválaszthatatlan

Éva: *Honvágy a hazában* (Pesti Szalon, Budapest, 1933, Görömbei András: *A szavak értelme* (Püski, Budapest, 1996), valamint Bányai János: *Kisebbségi magyaróra* (Fórum, Újvidék, 1996).

szerves része. Ezzel az összetett kérdéssel kapcsolatban állapítja meg Görömbei András: „*A kisebbségi magyar irodalmak a kisebbség nemzeti létét fenyegető politikával szemben alakították ki sorsuk kivallásának, sajátosságuk védelmének különféle esztétikai változatait. A kisebbségi magyarság sajátos nemzetiségi történelmének, nemzetiségi önismeretének, helyzettudatának művészi értékű érzékeltetésével hívták föl magukra a figyelmet az egész magyar nyelvterületen. Ezzel jelentettek külön élményvilágból származó külön színt a magyar irodalomban...*”³⁴

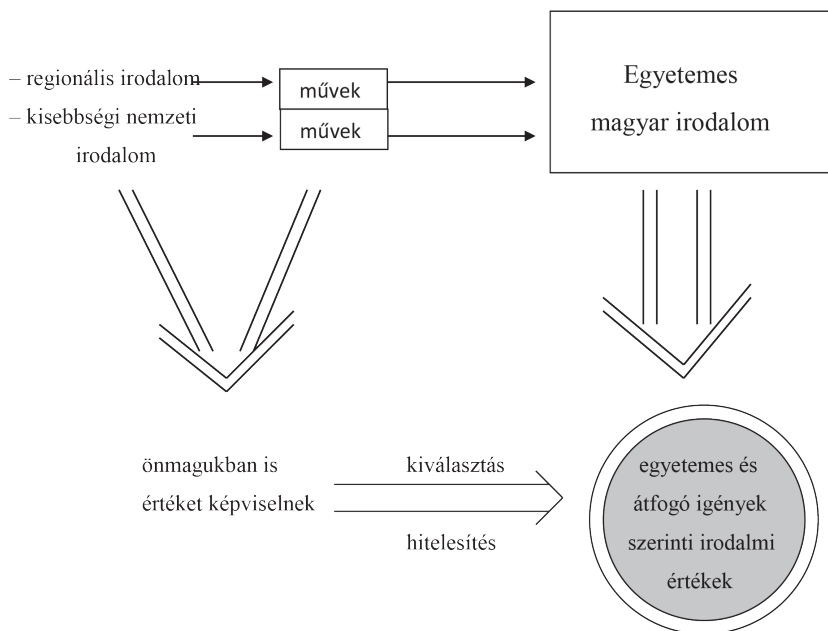
E művekben az irodalmi kommunikáció törvényszerűségei értelmében két alapvető hatásnak kell érvényesülnie, ami érvényesült már a két világháború közti időszakban is, s melynek fontos része az olvasó (befogadó) is. A kisebbségi magyar olvasó saját világát és önmaga lényegét ismerheti meg ezekből az irodalmi alkotásokból, az anyaországbeli olvasó viszont azt tudatosíthatja, hogy mi köti a kisebbségi magyarsághoz, s felismerheti azt is, miben tér el sorsa, különbözik múltja és jelene a kisebbségi magyarok sorsától. Az esztétikai élményen túl ezek az irodalmi alkotások tehát ontológiai funkcióval, szereppel is bírnak, mivel a művészi kifejezés eszközeivel és módozataival egymás megismerését is elősegítik. Az irodalmi műfajok adták eddig a kisebbségi létértelmezés és kisebbségi létdokumentáció legárnyaltabb, legpontosabb és legkomplexebb képét, melynek elsősorban nem informatív értéke van, hanem művészi-esztétikai normákkal és kritériumokkal mérhető hozadéka. Ezek a művek mind alkotó élményi különbözőségükkel, mind esztétikai értékeikkel és sajátosságaikkal váltak olvasmányélménnyé (jobb esetben) a magyar nyelvterület nagy részén és hatottak befogadóikra.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalom értékei meghatározott viszonyrendszerrel és irányultsággal bírnak, melyek egyértelműsítik lényegüket és kiválasztásukat, melyek az egyetemes magyar irodalom szférájában működő értékrend felé haladnak, végcéljukban azonban az egyetemes és átfogó igények szerinti irodalmi értékek szintjére kerülhetnek.

Az irodalmi értékek meghatározó irányultsága regionális és kisebbségi kontextusban (a rész és egész viszonyának, a kisebbségi magyar nemzeti irodalom

34 Görömbei András: *A kisebbségi magyarság és irodalom az ezredvégen* In: Uő (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000. 23. o.

és az egyetemes magyar irodalom viszonyának dialektikája szerint) sematikus vázlat formájában így értelmezhető:

Az irodalomtudományi, ill. elemzési és kritikai megközelítések szempontjait kisebbségi magyar irodalmi vizsgálódások során (amelyek egybeeshetnek a nemzeti irodalmak értelmezésének szempontjaival) a következő meghatározó szempont-csoportba sorolhatjuk:

1. Az alkotó elsőbbségét hirdető biografikus szempont-csoport;
2. Az irodalmi mű szövegének elsőbbségére alapozó (formális) elemzés szempontjának csoportja;
3. Az olvasóra (befogadóra) gyakorolt hatás (receptiós teóriák szerinti) szempont-csoport.

Az irodalomtudományi vizsgálatok során (bár különböző nézőpontok is kínálják magukat) a közép-európai régió kontextusában nem lehet célszerű megkülönböztető eljárások alkalmazása. Az ún. szélsőséges „*meghasonlott hűség*” helyzetét magukra vállaló alkotók nagyban rokoníthatók, amennyiben esetleg nem találják magukat elég reprezentatívnak az adott kultúrák szemszögéből, és

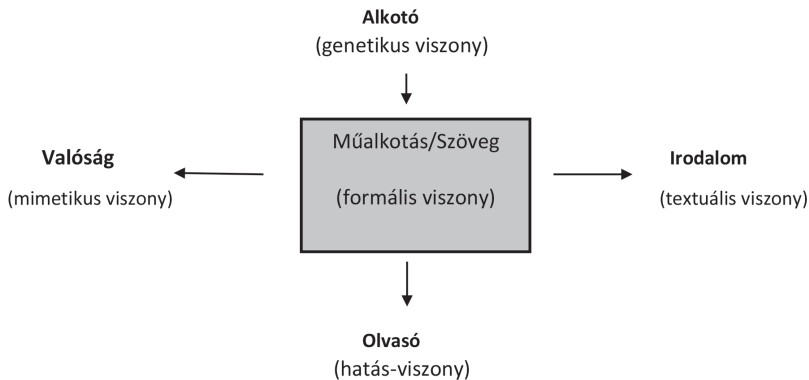
inkább egyszerre többhelyhez-tartozónak vallják magukat, ill. (ami ezzel szinonim jelentésű) igazából sehova sem tartozónak hiszik attitűdjüket.

Írók esetében kevésszer, kutatók és elméleti szakemberek esetében viszont gyakrabban tapasztalható, hogy a lokális kultúra közegébe jobban beilleszkednek, rosszabb esetben kultúrát (esetleg nyelvet), pontosabban szakterületük domináns kultúrához tartozó részét tekintik kutatói területük meghatározójának, mondván, hogy a kisebbségi irodalommal, kultúrával való foglalkozás nem alkalmas és elégséges a szakmai karrier kiteljesítéséhez.

Az említett kiemelt szélsőséges magatartásformák azonban nem meghatározóak a kisebbségi magyar irodalmak kutatásának és feldolgozásának területén, mert a hagyomány ereje – akár a vizsgálódások szempontjait, akár az alkotói-kutatói magatartás hitelét illetően – meghatározó módon történetileg is adott. Ahhoz, hogy a kisebbségi magyar irodalomtudományi vizsgálatok esztétikai-eszmei szempontok alapján értékeket tudjanak felmutatni, ugyanúgy szükség van az irodalmi kapcsolat- és kommunikációs rendszerben való szemlélet érvényesítésére, a szerzőt meghatározó (biografikus, identitáskereső) szempontok figyelembevételére, a szövegvizsgálat formális elemzésére, a sajátosság, mint értékminőség felismerésére, s amennyiben az lehetséges, az olvasóra (mint befogadóra) gyakorolt hatásérték, recepció felfogására. Ennek a komplexitásnak az igénye objektív esetben értékteremtő módszer-együttes alkalmazásaként is értelmezhető, mivel meghatározható elemzési és értelmezési területek funkcionális működtetésére vonatkoznak.

* * *

Azokat a kritikai modelleket, amelyek az alkotóhoz, a szöveghez, a tartalmi-eszmei irányultságokhoz és a világhoz való viszony alapján történő besoroltságukat jelenti, a következő sémában lehet összefogni:

Az ábra – mely az amerikai Donald Keesey által összeállított kritikai szemlénygyűjtemény bevezetőjében megtalálható modell³⁵ általunk módosított változata – az irodalmi értékelő/értelmező gyakorlatban érvényesülő kritikai szempontrendszert és viszonyait vázolja fel. Részei a potenciális kortárs kritikai modellek összetevőit is jelentik. A viszonyrendszer és a szempontkategória – nyilvánvalóan a hangsúlyok érdekében – olyan pólusokban megtestesülő „szélsőségeket” tételez fel, amelyek előfordulhatnak a valóságban, mégis leginkább az egyes szempontok keveredéseként, szimultán alkalmazásaként fordulnak elő.

A szerzői (alkotói) alaphelyzet feltételezi a műalkotáshoz fűződő genetikus viszonyt; az alkotó ui. ennél a helyzeténél fogva maga is érintett és elkötelezett a saját kisebbségi lényege által és így részese (nem elfogulatlan szemlélője) az alkotás gondolati-emocionális viszonylatainak. Az alkotó célközönsége elsősorban saját kisebbségi közege, s rajta keresztül az azonos nyelvű szélesebb olvasói réteg, beleértve az egyetemes magyar irodalom olvasóközönségét, egy további szinten pedig minden magyarul olvasó befogadót. A műalkotás hitelessége és művészi értéke is függ attól, hogy az alkotó mennyire képes saját érintettségét és kompetenciáját (elfogultságát) művészileg „megnemesíteni” és értékesé tenni. Ez a genetikus viszony legjellemzőbb adott jegye a szerzői „bennfenteség” és autentikusság, amelynek segítségével meghatározható (elkülöníthető) a kisebbségi magyar szerző műve, melynek genezisénél alkotó és idea (téma)

35 Donald Keesey (ed.): *Contexts for criticism*. Mountain View, CA, Mayfield Publishing, 1998. Idézi Szigeti László: *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2002. 4. sz., 395–421. o.

valójában egy forrásból fakad. A kisebbségi magyar irodalmi művek értelmezésénél és értékelésénél gyakran előforduló és elszeretettel alkalmazott ún. „*életrajz-központú*”, történetileg is kialakult kritikai eljárás az említett genetikus viszony alapján mondott és mond véleményt. Ennek ismeretében joggal állapítható meg az is, hogy a kisebbségi magyar író és költő alkotói magatartása nem elsősorban a képzeleti, a szövegközpontú és kísérletező motiváción alapszik, hanem inkább „*tapasztalati*” indíttatású, mely alapvetően mimetikus módszerrel teremti értékeit. Az alkotó és műve a kisebbségi magyar közegben már geneziséknél fogva „*szimbiózist*” alkot, a beleszületettség minden különállási viszonyt felszámol, és sajátos kommunikációs módot, nyelvi közeget teremt.

További értelmezői ismérve a kisebbségi magyar irodalomnak, hogy az ideartozó művek nagyrészt meghatározott üzenetközvetítő szándékot hordoznak, amit hitelesen és optimálisan akkor teljesíthetnek ki, ha az alkotók kevésbé kísérleteznek és leginkább a szokványosnak tartott narratív technikákat alkalmazzák. Ezért van az, hogy az irodalmi formákkal való kísérletezés kisebbségi magyar kontextusban aránylag ritka, és mindig megkülönböztetett figyelmet vált ki a kritika körében, még azokban az esetekben is, ha a kísérletezés nem több külföldi irodalmakból „*átmentett*” szöveg-eljárási módnál. Megfigyelhető, hogy a kisebbségi irodalom egyik sajátossága a kisebbségi kultúrára amúgy is jellemző elbeszélői/elbeszélési stílus, annak gondolkodási jellegzetességeivel és sémáival, hangsúlyaival és érzékenységi pontjaival. S ezen túlmenően a nyelvi- leg ki nem fejezett jelentéstartalom is árnyalja a kisebbségi magyar kontextust, azoknak az utalásoknak a sora (konkrét verbalizáció nélkül), amelyek mégis sajátos „*beszéd*” jegyei az egyes kisebbségi kultúráknak, és amelyeknek természetes használata az egyik fontos és kézenfekvő jellemzője az autentikus kisebbségi magyar szövegnek. Ennek egyik eleme lehet a multikulturalizmus, melynek szintén megvan a maga esztétikája, s melyeknek kimutatására és identifikálására az irodalomtudományi vizsgálódások során különböző nézőpontok és eljárások sokasága kínálja magát.

A kisebbségi közegben született művek befogadásának olvasói szempontjait már érintettük. Hangsúlyoznunk szükséges még azt a tényt, hogy az egyes olvasói értelmezések nem egyenértékűek, és nem függetlenek az irodalmi és műveltségi felkészültségtől. Még a szűkebb körű értelmezést alapul vevő olvasói szemponttól sem, amely feltételezi a „*beleértő olvasót*”, s amelynek meghatá-

rozását végső soron az irodalomszociológiának kell majd pontosan definiálnia. Alkalmi tapasztalatok azt látszanak bizonyítani, hogy az általános műveltség felett álló, informált és többnyelvű olvasó is, akinek felkészültsége túlhaladja a mű szerzőjének felkészültségét, abba a helyzetbe kerülhet, hogy nem képes a szöveget a benne meglévő hivatkozások, nyelvi kifejezések, történelmi és kulturális utalások adekvát értelmezései szerint értékelni. A sajátosságok, valamint a specifikus utalások és megjegyzések sok esetben dekódolhatatlanok az idegen olvasó számára, főleg annak kisebbségközpontúsága, történetisége, esetleg eszmei-politikai töltete miatt. Szélsőséges esetnek számít a nyelvi szabadosság vagy a stilisztikai elemek sajátosságai által okozott meg nem értés, ill. érthetlenség, amelyet csak egy szűk körű olvasói tábor képes értelmezni és értékelni. Ilyen esetekben az általános megértést lábjegyzetek vagy magyarázatok segítik elő, amelyek az „*érthetetlen*” nyelvi betétek szövegkörnyezetének értelmezését teszik lehetővé. Evidens ténynek számít, hogy a kisebbségi magyar közegben keletkező művek megértésénél a monokultúrájú olvasó nem egyszer bizonyos értelemben hátrányban van, mivel a kisebbségi író műve a multikulturális szöveg sajátosságait hordozza magában. Igaz, a mű(szöveg) nem maradéktalan megértése nem feltétlenül előidézõje a mondanivaló és esztétikai értékelés sikertelenségének, mivel a szöveg elsősorban a kisebbségi multikulturális helyzet sokszor fonák és ellentmondásos élményét közvetíti. Biztosan állítható azonban az, hogy az idegen olvasók közül viszonylag kevesen képesek a teljesség igényével értelmezni és elfogadhatóan értékelni az ilyen kisebbségi magyar művet (szöveget). Mindez az ilyen jellegű alkotások értelmezésének és érvényesülésének korlátait is jelzi. (2008)

A hungarológia megújulása és a magyarságkép formálódása³⁶

„Hungarológia, hungarisztika, magyarságtudomány: a magyar nyelv, kultúra, civilizáció és történelem nemzetközi szintű kutatásával és oktatásával foglalkozó tudománysszakok együttes elnevezése...”

Magyar Virtuális Enciklopédia

Lényegi meghatározók és értelmezési lehetőségek

Már az elején szükséges jelezni, hogy a hungarológia nem valamiféle állandó és stabil paraméterekkel rendelkező, változatlan „*diszciplína*”, amelynek lényegét egyszer és mindenkorra lehetséges megfogalmazni, esetleg újból és újból mozgásba lendíteni. A szakmai körök és a vele foglalkozók másképpen közelítik meg, fogalmazzák meg tartalmi és szerkezeti részeit. Nincs mindenki számára elfogadott hungarológia-fogalom tehát, s amikor az a kiindulópont érvényesül, miszerint előbb meg kell határozni a hungarológia fogalmát, majd ehhez kell rendelni az intézményeket, ki kell tűzni az egyes feladatokat és létrehozni a szervezeti egységeket, bizonyára nem jól járnak el az illetékesek. Azért lehet ab ovo hibás ez a módszer és kiindulópont, mert egy fogalom meghatározása mindig csak teoretikus szinten marad, és nem hozhat létre a gyakorlattal összekapcsolható érvényes hungarológia fogalmat. Másrészt, a fogalom feladatokkal való rendszeres, konkrét összekötése sem hozhatja meg a fogalom elfogadható komplex definiálását, mivel nem rendszerezi az általános ismereteket.

A kezdeti, legrégebbi definíciók és értelmezések következtében a történelmi fogalomhasználat is különbözőképpen alakult: az egyik felfogás a magyar tudomány és kultúra külföldi terjesztésének egészét besorolja a hungarológia tárgykörébe, a másik szerint csupán a magyar filológia és leginkább annak egy része, a magyar nyelv mint idegen nyelv oktatása tartozik a hungarológiába. Anélkül, hogy itt és most részletekbe bocsátkoznánk, elvi szinten megállapítható, hogy a hungarológia definíciója többször átalakult, kimutatható és megállapítható, mit jelentett fejlődésének különböző szakaszaiban, milyen diszciplínákat fo-

³⁶ Módosított, kibővített formában megjelent a *Hungarológia és önismeret* című tanulmánygyűjteményben, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2012.

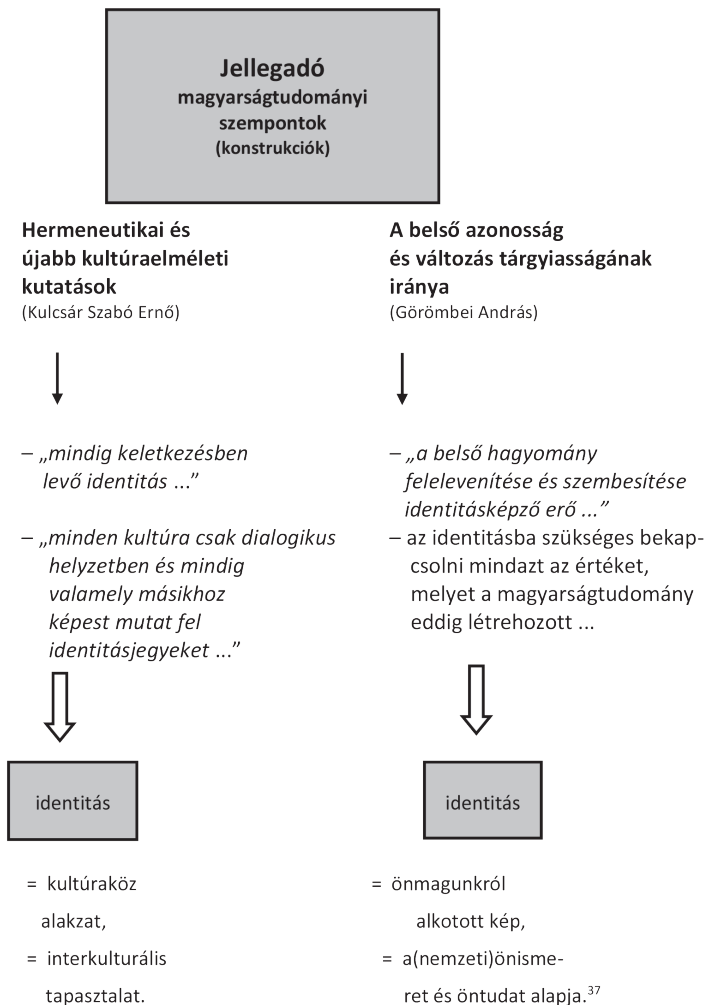
gott össze, hogyan korszerűsödtek módszerei és eszközszerzője, hogyan tudta hatékonyan segíteni a magyarsággép hazai és külföldi formálását.

A kisebbségi magyar nemzeti irodalmak megértésére és értékelésére fordított figyelem számára törvényszerűen fontossá válik, hogy feltárja, miért fontos a tiszta önismeret, milyen szerepe van és lehet az önazonosság megtartásában a nyelvnek, a kultúrának, az irodalomnak valamint a tudásnak és a tudománynak. Magyar identitásunk és önazonosságunk jórészt a meglévő és kipróbált értékek megőrzésének és felkutatásának kettősségében és egyben feszültségében formálódik – tehát szükségszerűségből és egyben elhatározásból fakad. Talán a legfontosabb forrása mindennek a magyarságtudomány és magyarságtudomány (hungarológia) múltjának, de még inkább jelenének és jövőjének a megismerése, alakulásának formálása. A hungarológiának mindig is fontos szerepe volt a magyar nemzeti tudat megújításában, s nincs ez másképp az európai integráció korában sem, mivel egyben a magyar kultúra történelmi integrálódásának korát éljük. A Kárpát-medencei magyarság soha nem hagyta el szülőhelyét, a kisebbségi helyzetbe kényszerített nemzetrészeket ui. kétes politikai döntések következtében csatolták el az anyaországtól, vagy éppen különféle okokkal motivált kiválás, emigráció idézte elő. A következtetés így tudatilag és logikailag sem hagy kételyeket afelől, hogy a korszerű nemzeti önismeretnek a magyarság minden részére szükséges kiterjednie, mivel az egész nemzet csupán a kisebbségek együtt látásával és tapasztalásával ismerhető meg hitelesen. S a magyarságtudomány értelmezésének és egyben jövőjének is ezt az igényt kell alapul vennie ahhoz, hogy a részek csak az egészben nyerjenek céltudatos értelmet.

Bár lehetnek különböző nézetek a hungarológia lényegének és perspektíváinak értelmezésében és megítélésében, mindig érezhető a téma összetettsége és az a tény, hogy identitásunk legfontosabb sajátosságait a korszerű nemzet-tudomány (magyarságtudomány) eszközeivel lehet elsősorban megvilágítani, s hogy kutatási módszerében nyitottnak kell lennie, amely megállja a helyét a szembesítések és összehasonlítások során. Csak így válhat a kívánt megőrzés és változás termékeny – egyben jövőt biztosító – egységének képévé.

Alapjában a hungarológia fogalmának jelenünkben kétféle értelmezése létezik, s a két fő csoportot legföljebb kiegészítik a további felvetett szempontok. Az egyik irány önálló tudományszakként értelmezi a magyarságtudományt,

s ennél fogva igyekeznek definiálni saját kutatási tárgyát, alkalmazott módszereit és eljárásait, a másik elgondolás viszont gyűjtőfogalomnak, interdiszciplináris feladatkörököt egyesítő tudományos tevékenységnek tartja a hungarológiát³⁷:

37 A kiválasztott és felvázolt hungarológia-elméleti jellemző jegyek és szempontok többek között a következő forrásokból lettek kiemelve: Kulcsár Szabó Ernő: A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája – avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia”? In: *In honorem Tamás Attila*, Debrecen, 2000, 471–483. o., továbbá Görömbei András: *A magyarságtudomány útkeresései*, Hungarológia, 2 (2002)/3, 23–40. o. (Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000).

Az értelmezési lehetőségek kibővítését, differenciálását figyelembe véve idé-
zünk egy további véleményt is Rákos Péter tollából: *„A hungarológia megte-
remtői, meghatározói s olyan – hogy így mondjam – törvényhozói mint Németh
László, vagy másfelől Ortutay Gyula stb. a magyar tárgyú tájékozódást, kutatást
interdiszciplináris, komplex tudományként kívánták műveltetni. Ha ezt a sokszor
hangoztatott igényt kellő következetességgel végiggondoljuk, elérkezünk egy fontos
felismerésig: a hungarológiát alkotó tudományzajok: a nyelvtudomány, az iroda-
lomtudomány, a történettudomány, a néprajz, a zenetörténet, a művészettörténet,
a magyar tudomány története stb. nem pusztán összegükkel alkotják a hungaroló-
giát, nem is csupán a felsoroltak és fel nem sorolt számos továbbiak interferenci-
ája, kölcsönös viszonylataik szövevényes hálózata, hanem valamely egységes, nem
tartalmi meghatározottságú, hanem bármely »nemzettudomány«-ra alkalmazható
metodológiai elv, amely illetéknéppen tehát nem csupán »interdiszciplináris«, ha-
nem »szupradiszciplináris« jellegű: az említett egyes tudományágak fölé emelkedve
meghatározza illetékességüket, illetékességük mértékét, jellegét, körét és arányát:
melyiktől mire várhatunk feleletet, melyek tényyszerűségük, tudományos prognózi-
saik ellenőrizhetőségének ismérvei, hogy ötvöződhetnek részeredményeik egységes
nemzetismeretté, mi az a tárgy, amely felé a nemzetismeret tudományos művelése
konvergál; ez már lényegesen több annál, mint amikor – például – a magyar ő-
shaza történész kutatói a nyelvtudománnyal és a zenetudománnyal szövetkeznek
céljuk elérése, vagy más esetben a régészet a művészettörténettel valamely lelet azo-
nosítására és besorolására. A hungarológiának, mint tudománynak a tárgya tehát
elvileg a magyarságra vonatkozó ismeretek summája is: az egyes magyar tárgyú
tudományzajok összeműködésének komplex eredményei is: de ezenfelül, a tudo-
mányos megismerésnek inkább már céljaként, mint tárgyaként a nemzet történeti
fejlődéséből vagy tudományosan rögzíthető egyéb adottságaiból levezethető jelen-
kori vagy jelenlegi helyzete, magatartása, szokásai, fejlődésének további esélyei.»³⁸*

Rákos Péter értelmezésében a „szupradiszciplináris” jelleg, továbbá a „magyar-
ságra vonatkozó ismeretek summája” kitétel a hungarológia fogalmának integ-
ráns megközelítését jelenti, amelyben benne foglalják egy olyan dimenzió,
mely elsősorban nem a tartalmi determinációk primátusát jelenti, hanem a
részdiszciplinák fölé emelkedő és a kutatásban alkalmazható metodológiai elv
fontosságára hívja fel a figyelmet. Mindez jelenünkben összekapcsolódik a re-

38 Rákos Péter: Hungarológia: a dolog és a szó. In: *A hungarológia régen és ma*. Budapest, 1983.
321–328. o.

ális nemzeti önismerettel és a magyarság identitástudatának megerősödésével, valamint a magyarság szellemi egészének integrációjával a fokozatosan változó európai kontextusban. Mivel a formálódó társadalmi körülmények között egész Európában a nemzettudományok megújulnak, a magyarságtudomány korszerűsödése objektív igényként is felmerül és ennek alapján értelmezhető.

Összegző kiadvány – új koncepció

A hungarológia tárgykörének pontosításában, értelmezésében és gyakorlati megnyilvánulásában fontos állomásnak tekinthető az 1991-ben megjelent A magyarságtudomány kézikönyve című összegző kiadvány. A kézikönyv alap-koncepciójából kiindulva: „...a hungarológia, más szóval magyarságtudomány nem önálló tudományszak, hanem a tudományközi kapcsolatok egyik fontos, összetett megjelenési formája. A beletartozó tudományágak koronként és esetenként kisebb nagyobb mértékben változtak, szinte minden elképzelés megfogalmazásakor cserélődtek. Ez a lehetőség ma is fennáll, és egy újabb tartalmi értelmezést nyújtva e könyv szerzői is élnek vele, amikor a magyarságtudományi alapismereteket összegezik.”³⁹ A kötet összeállítójának és anyagának elvi kiindulópontja, hogy a világ különböző pontjain élő magyarokat a nyelv, az etnikai összetartozás tudata, továbbá a kulturális és történelmi tradíció köti össze és nem a gazdasági vagy állami élet. Ennek értelmében a hungarológia alapja a nyelvi-kulturális összetartozás és nem a mindenkori állapotoknak megfelelő államnemzet, a magyarságtudomány határai sem élesen elkülöníthetők, bár időben szemlélve a hungarológia fejlődését, a vele kapcsolatos közelmúlt történelme és a korabeli jelen bemutatása a kézikönyvben nincs képviselve. A könyv további szempontjának újszerűsége, hogy nem törekszik csak a nemzeti jelleg, az etnikus jellemzők feltétlen kiemelésére, mint az több hungarológia-interpretációban dominánsan megtalálható, hanem a közép-európai régióban élő magyarság történeti–kulturális beágyazottságára, önálló kultúra-teremtő képességére is hangsúllyal figyel. Ez a kontextus érvényesül nem csupán a hungarológiai törekvések bemutatásánál (Kiss Jenő), Magyarország történetének összefoglalásánál (Gergely András), a (magyar) irodalom és művészetek két fejezetben történő ismertetésénél (Kő-

³⁹ A magyarságtudomány kézikönyve (szerk.: Kósa László), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 11. o.

szegi Péter, Szegedy-Maszák Mihály), a néprajz és folklór helyzetének feltérképezésénél (Kósa László, Szemerényi Ágnes).

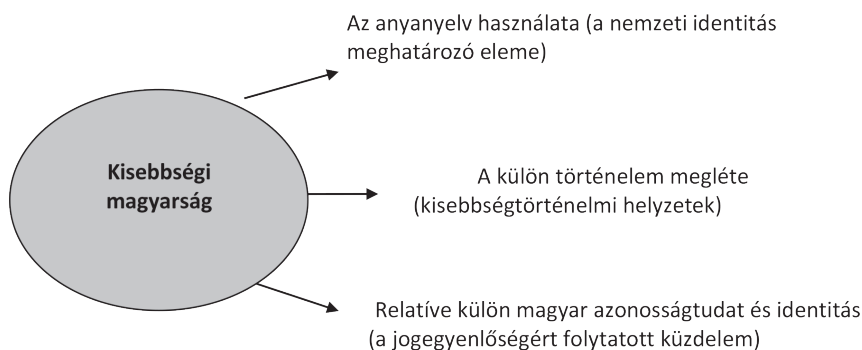
A hungarológia kutatásának és oktatásának a feltételei, igényei, feladatai és funkciói a földrajzi tájak szerinti lehetőségekhez igazodtak az évek során, s ilyen értelemben az említett kézikönyv is eszerint különbözteti meg különböző hangsúllyal a legáltalánosabb ismerveket. Hozzá kell tennünk, hogy a magyarországi hungarológia-értelmezés (beleértve az egyes részeket és szakterületeket) az általános műveltség szerves részeként értelmezhető, melynek területei, oktatása és kutatása egyetemi, főiskolai és tudományos intézetek tanulmányi és kutatói programjaiban vannak konkrétan megfogalmazva, s bizonyos szinten hálózatot hoznak létre. Külön sajátos területet jelent a Magyarországgal szomszédos országokban a hungarológia interpretálása, ahol legtöbbször úgy oktatják és kutatják a hungarológiát, mint nemzetiségi-anyanyelvi tárgyat, amely elsősorban a nyelvre és az irodalomra korlátozódik, s melynek éppen ezért jelentős közösségi tudatformáló szerepe és funkciója van. Harmadrészt pedig megállapítható, hogy az anyaországtól földrajzilag távolabb eső európai országokban (például Svédország, Olaszország és más országok) és az amerikai, ausztráliai kontinensen történő hungarológiai tárgyak oktatásának kevésbé van nemzeti és anyanyelvi jellegük az előző két besoroláshoz képest. Az ilyen utóbbi esetekben a kutatás és az oktatás színvonala és irányultsága is eltérő, azokat általában a hagyományok, a helyi feltételek és a személyi adottságok nagyban befolyásolják. Ebből következően mindhárom csoport igényeinek, szintjének megfelelő adekvát olvasói (befogadói) csoport is kialakult, melynek értelmében a hungarológia tárgyait kellő tartalmi elemekkel és metodikával szükséges oktatni. Azok a magyar származásúak, akik a magyar nyelvet elsajátítva a magyar történelmi múlttal és kultúrával már megismerkedtek nyilvánvalóan más igényeik vannak, mint azoknak, akik anyanyelvi iskola nélkül nőttek fel, alapműveltségüket is más környezetben szerezték, vagy azoknak, akiknek tudásuk valamilyen okoknál fogva elhalványodott, de szeretnék azt feleleveníteni.

Az említett elvi szintű megkülönböztetés azért is fontos, mivel a magyarságtudomány Magyarországon az általános műveltség részét képezi, az egyes szakterületek oktatását és kutatását is beleértve. A határon túli kisebbségi közegben azonban – mint jeleztük – a hungarológia közösségi tudatformáló szerepe jelentős, elsősorban anyanyelvi tárgykörként van jelen, jórészt leredukálódva a

nyelvre és az irodalomra. Ez utóbbi szempont nem érvényesül az anyaországtól földrajzilag távolabb eső európai és tengeren túli országokban, ahol az oktatás és a kutatás irányultsága is eltérő a közép-európai értelmezésektől.

Újabb konkrét eredmények az integráció szintjén

A hungarológia jelenlegi helyzetének jellemzésében, jegyeinek feltárásában fontos szereppel bír az MTA Magyar Tudományosság külföldön Elnöki Bizottsága által 2008-ban kiadott tanulmánygyűjtemény⁴⁰, melynek értékes Előszavában (A nemzeti önismeret értékei) Görömbei András letisztult formában néven nevezi a hungarológiai kutatás jelenlegi meghatározó jegyeit, fogalmait és értékeit. A európai áttrendeződés az utóbbi évtizedekben addig nem tapasztalt kihívások elé állította úgy a közösségeket, mint az egyéneket, s az új történelmi helyzet egyértelműen megköveteli a korszerű önismeretet. Az önismeret fontos szerepe abban van, hogy az Európai Unióban kialakult újabb szellemi és szemléleti irányzatok hatással vannak a magyar kultúra integrációs törekvéseire, s közben lehetőséget adnak az egyes régiók specifikumainak és sajátosságainak a felmutatására. Ezzel lehetőség nyílik az egység és a sokféleség dialektikájának egyre határozottabbá válásának, melynek szerepe, funkciója lehet egy differenciáltabb magyarsággép kialakulásában. A sajátosságok a kisebbségi magyarság egészének, valamint nemzeti kisebbség anyanyelv-használatának kérdéskörében is elvi szinten fejtik ki hatásukat:

40 *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Szerk.: Fedinec Csilla, MTA, Budapest, 2008.

A kisebbségi magyar alkotók egyénítő sajátossága főként azt jelenti, hogy műveikben a kisebbségi élet, lét és sors tapasztalatai örökítődnék meg, az alkotások közös jegye pedig az, hogy anyanyelven, azaz magyar nyelven íródtak. A meghatározó jegy és az egyénítő sajátosságok kisebbségi közegben erősítik egymást az identitás-keresés és a kisebbségi lértér értelmezés, valamint az önismeret tisztázásában. Ezek a különlegességek fontos egyedi és utánozhatatlan részeivé válhatnak/válnak a művészi (esztétikai) kifejezés szintjén és annak hatásértékében.

A tanulmánykötet négy nagyobb fejezetében (*Identitáskonstrukciók, A nyelv mint szimbólum, Történelmi léthelyzetek, Az irodalom eszköztára*) feltárt anyag arról tanúskodik, hogy a Kárpát-medencében a magyarság jelenünkben az anyaországon kívül hét országban létezik – mint nemzeti kisebbség. Magyarországgal szomszédos országokban élő nemzeti kisebbségekről van szó, amelyekben nagyrészt az évtizedek során a magyar nemzeti kisebbség programos felszámolása, pontosabban „*homogenitásának megszüntetése*” kapott hangsúlyt. A fokozatosan kialakuló új történelmi helyzetben a diktatúrát felváltotta a demokrácia, de a társadalmi-politikai rendszerváltás és az Európai Unió létrejötte közel sem oldotta meg a szétszórt magyarság (nemzeti) gondjait. Ezért hangsúlyozza a kötet Előszava, hogy a „*korszerű nemzeti önismeretnek tehát a magyarság minden részére ki kell terjednie*”. Ennek egyik fontos állomása a többszöri mellőzés és gyakori kirekesztés után, hogy 1990-ben az anyaországban állami és akadémiai szintre emelkedett a határon túli magyarsággal való következetesebb törődés, melynek következtében fokozatosan csökken az „*állami identitások kultusza*” és fokozatosan felerősödnek a regionális és etnikai-nemzeti identitás különböző formái. A fokozatosan európaivá váló magyarság értéke a sajátosságai lehetnek, amelyeket „*úgy kell megfogalmazni, hogy a magyar értékek az európai összefüggésekben is megmutatkozzanak. Önmagunkat az új idő kihívásaira adott korszerű válaszok révén is meg kell őriznünk, de jövőnk alapja a megőrzés és változás termékeny egysége lehet*”.⁴¹

A változás színtere az utóbbi években több szempontból is megmutatkozik. Bár az anyanyelv determináns tényező a kisebbségi magyarság nemzeti identitásának szempontjából, az ún. „*nyelvi szétfejlődés*” tényként kezelendő, ami

41 Uo. 10. o.

azonban közel sem olyan veszélyes, mint a nyelvi leépülés, a nyelvi rendszer felszámolódása vagy a „nyelvi funkcionális térvésztes”.

Jogos megállapításoknak és elvárásoknak számítanak az alábbi kitételek a nemzeti kisebbségek anyanyelve használatának színterén:

- a nemzetiségi kisebbségek anyanyelve és annak használata az európai jogrend szerint legyen biztosítva;
- a magyar nyelvi ún. „szétfelődés” a Kárpát- medencében jelenünkben hét országban változó szinten mutatkozik meg;
- a határon túli magyar közösségek „sajátos szavai” természetes jelenségek;
- a bilíngvizmus ténye az, hogy különböző nyelvi hatásokat fogad be a magyar nyelv;
- a cél nem lehet a kölcsönszavak kiirtása, hanem a meglévő „közmagyar megfelelőik” elterjesztése.

A jövőt illetően további változást jelent a kisebbségi nemzeti identitás átértelmezett megfogalmazása, mely védelmet jelenthet a kisebbségi kiszolgáltatottság minden formája ellen. Ebben a vonatkozásban alapvető tényezőként tartható számon a kisebbségi magyarság külön történelme (kisebbségellenes intézkedések, kényszerítő rendelkezések és lépések a magyar nemzeti identitás feladására...). A magyar nemzeti identitás egyik leghivatottabb feltárója bizonyítottan az irodalom, mivel a külön élet és sors külön sajátos színeket adott a kultúra és művészet területén. Hasonlóképpen van ez a kisebbségi magyarság identitását illetően is, melynek közegében az önazonosság relatív változása tényként kezelendő, a megtartó értékek megőrzése és kibontakoztatása pedig fontos feladatnak számít. Az Európai Unióba belépő magyarság jelenében és jövőjében valójában külön hangsúlyt kap a kisebbségi történelem és az ebből adódó helyzet, mely külön színeket ad/adott a kultúra és a tudomány minden területén. *„Az egyes kisebbségi magyar irodalmak történetét újra és újra megírják – állapítja meg Görömbei András. Elfogadott tehát a kisebbségi magyar nemzeti identitás léte és sajátossága... A nemzeti kisebbségek irodalmának a külön számbavétele sohasem a magyar irodalomtól való elszakításra ösztönöz, hanem a magyar irodalom egészében mutatja meg az egyes részek külön színét és értékét. Különleges figyelmet kapnak így a magyar nemzeti kisebbségek irodalmi, hiszen ha mindig csak a*

*magyar irodalom egészét szemlélnénk, a kisebbségi magyar irodalmak értékeinek jó része említést sem kapna.*⁴²

Ha csupán a most értett kérdésekre gondolunk, észre vehetjük, hogy az Európai Unióban mennyiben megváltozik a közép-európai nemzetek és nemzeti kisebbségek helyzetéről kialakított kép. Ezzel kapcsolatban – kiegészítésként – az identitás még két kiválasztott jellegzetes, egyben forrásértékű motívumát érintjük röviden, annál az oknál fogva, hogy befolyásoló hatásuk határozottan érezhető a hungarológia tartalmi kiteljesedésének kontextusában.

Nem fér hozzá kétség, hogy a tájélmény a magyar irodalom és művészet egyik legrégebb és leginkább meghatározó, az identitást jelző hagyományai közé tartozik, melyre számtalan példát lehet hozni Petőfi Sándor költeményeitől Tamási Áronig. A táj különleges szerepe nemcsak a lírában, hanem a prózában, a festészetben, zenében és további művészeti ágakban megfigyelhető, úgy is mint életszemlélet, gondolat és stílus művészi megjelenítése, vagy éppen úgy, mint az identitás-keresésének szemléletes példája. A „forrás” fontosságának egyértelműsége szinte evidencia: a folklór (népköltészet) sokrétű és gazdag világából származó elemek különösen a gyűjtés és a feltárás után (a 19. század közepétől) a nemzeti identitás kifejezésének váltak fontos motívumaivá vagy éppen művészi-poétikai alkotórészeivé. A nemzetiségi (kisebbségi) identitástípus – hasonlóan az anyaországiéhoz – a (határon túli) magyarság irodalmában bontakozott ki fokozatosan, egyfajta rejtjeles nyelvet is képezve – a többségi nemzetétől eltérő önazonosság hordozásának egyik determináns forrásaként. A saját kultúrába való zárkózás attitűdje mellett persze megfigyelhető az is, hogy a kisebbségi alkotók gyakran az identitás-keresés motívumait multikulturális, sőt egyetemes színvonalra emelésének igényével tették a két világháború között és teszik ma is (Győry Dezső, Szenteleky Kornél, Fehér Ferenc, Sütő András, Kányádi Sándor, Tolnai Ottó, Tőzsér Árpád...).

A másik jellegzetes példánk azt az interdiszciplináris szándék-megvalósulást jelzi, amelynek elsődleges célja a közép-európai kontextusban vizsgálni és látatni a magyar kultúrát, művészetet és irodalmat. Bár Közép-Európa a maga nemében „virtuális tartomány”, mégis jogos az a feltevés, hogy az egyetemes vagy akár a magyar nézőpont is hiányos lenne szempontjai nélkül, mivel reálisan léteznek közép-európai művészeti és tudományos kérdések, sőt létez-

42 Uo. 12. o.

nek az egyetemes stílusoknak közép-európai (regionális) variációi, melyeknek létrejöttében, fejlődésében meghatározó szerepük van a történelmi-társadalmi-politikai (és egyúttal természeti!) adottságokból fakadó sajátosságoknak. Tovább haladva: egyes irányzatok, műfajok és motívumok előfordulási gyakorisága hasonlóknak (esetenként azonosnak) mondható a régió több országában. Ezek jegyében és ismeretében kimutatható a közép-európai nemzeti, kisebbségi (nemzetiségi) és regionális – olykor „kettős” – identitás, mely szinte kicsinyített mása lehetne Közép-Európa belső történetének.

Az identitásoknak – ebből a két példából is kellően kitűnhet – eltérő viszonyrendszerük van, mely különböző nézőpontokból szemlélhető, különböző hangsúlyokkal kezelhető és minősíthető. Fontos megjegyeznünk, hogy az eltérő identitástartalmak vizsgálatakor a lokalitás kiemelt szerepet kap.

Tudatában vagyunk, hogy több fontos, egyszerűnek látszó kérdéskör további felderítésre, pontosításra és értelmezésre vár: Milyen részei, elemei vannak az identitásfajtáknak és ezek közül melyek a legmeghatározóbbak az anyaországi és a határon túli (kisebbségi) magyarok számára? Mit jelent a kisebbségi mentalitás és a belőle fakadó viselkedésforma, gondolkodás és élethelyzetek ábrázolása az irodalomban? Természetesen összetettebb kérdések is megvilágításra várnak, melyek még további felismerések forrásai lehetnek: Mennyiben lehetséges jelenünkben az irodalom identitásképző és -megőrző szerepe? Melyek azok az összetevők, amelyek az irodalmi „*egyetemesség*” és „*sajátosság*” párhuzamaiban meghatározóak? Mennyire vállalhatnak szerepet az irodalmi kanonikus és kritikai attitűdök és egyben nyújthatnak alapot a kollektív identitásképző, – választó és – megőrző „*értéktudatok*” kialakulásában? Mik a nemzeti identitás és az interkulturális kommunikatív kompetencia lehetséges összetevői?

* * *

A kérdések tovább gyűrűzhetnek, újabb és újabb szempontokat vehetnek fel és adhatnak támpontokat a hungarológia fogalmának értelmezéséhez. Rövid lezárásként a hungarológia megújulásának néhány aspektusát említjük:

A hungarológiának két megkülönböztethető irányultsága van: létezik egy ún. „*belső*” magyarságtudomány és annak országon belüli öröksége, és van olyan vonala, amely a külföld számára, a nemzetközi tudományos fórumo-

kon a kultúratudományok kontextusában fejt ki hatását. A kulturális önmegértés és megértetés számára mindkettő fontos, mivel jó esetben összefüggnek egymással, egymásra épülnek. A hungarológiának így lehet meg a hazai és a nemzetközi pozíciója és egyben megismerésének és hatékonyságának esélye. Amennyiben divergens a kialakított kép, az értékrendek is eltérően nyilvánulnak meg. [Ebből a szempontból példaként lehet megemlíteni Kertész Imre művének kritikai értékelését, mivel ő magyarországi szakmai és olvasói körökben elismert írónak számít ugyan, de éppen e befogadói körök előzetes véleménye szerint (mint ahogy ezt annak idején többször megírták) nem ő látszott magyar díjazott esetén a Nobel-díj várományosának. Ebben az esetben is eltért egymástól a hazai és a külföldi kialakított kép az irodalmi érték milyenségéről, s a kiválasztásnál bizonyára művészetpolitikai szempontok és szerepet kaptak.]

Az utóbbi évtizedben tovább mélyült és gazdagodott a hungarológia fogalmi tartalma, függetlenül attól, hogy a fogalom sokféle megközelítéséből és az elméleti igényű definíciós törekvésekből nem jött létre teljes körű szakmabeli közmegegyezés. A leginkább szembeötlő szemléleti változást jelenti a filológia kereteit kítágító interdiszciplináris szempontok alkalmazása, valamint a magyar nyelv és magyar civilizáció külső kapcsolatrendszerének egybevető, összehasonlító (kontrasztív, komparatív, interkulturális, „szupradiszciplináris” – sic!) vizsgálata – különös módon a szomszédos kultúrákhoz, az európai kontextushoz és az egyetemes civilizációhoz viszonyított kötődéseiben. E kutatások eredményeit a magyar nyelv és kultúra egybevető vizsgálatára, illetve a magyar nyelv és irodalom recepciójára és kapcsolattörténetére irányuló gazdag hagyomány képviseli elsősorban, s e nyelvközpontú tényezők egy tágabb hungarológiai horizonton a mindenkor adott kontextusok igényeihez igazodhatnak. Az összehasonlítás lehetősége fontos ismeretforrást jelent ebben az esetben is, mely befolyásolja az önazonosság változó értelmezését. A kulturális másság tapasztalata ui. részben átírhatja (a napi gyakorlatban is) az eddigi kialakított saját kultúráképet, más paraméterekkel ruházhat fel normákat és értékeket. Az ilyen (interkulturális) tapasztalat azt is előidézheti, hogy az identitás kérdéskörét is újabb megvilágításba láthassuk és felismerjük, hogy a saját identitásunk is foly-

tonos megújulásban (változásban) van, hogy nem statikus, hanem folyamatosan elmozduló képződmény.

A hungarológia megújulása szervesen összefügg a magyarságkép formálódásával. A kérdés az, hogy a sokféle irányultságú, stílusát is tekintve különböző magyarságkép sokszínűségében képes-e szisztematikus „tudásformává” válni, amely alkalmas lesz arra is, hogy akár egy interdiszciplináris kooperáció, illetve egy kultúratudományi diskurzus problémáira és kérdéseire is adekvát választakat tudjon adni. Mindemellett – s ezt szükséges hangsúlyoznunk – a hungarológiának a legkomplexebb módon kell tudnia definiálnia a magyar identitást, beleértve a genetikus önismeret összetevőit és a magyarságtudomány által eddig felszínre hozott minden értéket.

2011

Egy majdnem elfeledett ankéhoz

Jövönk: Európa

(Ankét az Európai Unió csatlakozásáról)

1. Az új évezred a kelet-közép-európai országok egy része számára is elhozta az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetőségét. Tájainkon, 2004. május 1-jétől új időszámítás kezdődik. Az új kihívások, vagy ahogy sokan mondják: az „újgyarmatosítás” miatt, a nemzeti megmaradás számára a küzdelem elejét is jelentik ezek az évek?

Az új „*időszámítás*”, az új kihívásokkal való szembenézés kétségtelenül új történelmi fejezetet nyit az EU-hoz csatlakozó államok életében. Tükrözi ezt az a tény is, hogy a jövő Európájának kialakításáról szóló társadalmi vita központi fogalomává vált régióinkban, aminek egyik meghatározó jellegzetessége a többértelműség. Az a természetes többértelműség, amely kezdettől kíséri és jellemzi az európai integrációs folyamatot. Túlzásnak érzem az „*újgyarmatosítás*” fogalom használatát, mivel önkéntes belépésről, csatlakozásról van szó, s ez az alapelv ab ovo meghatározza a folyamatban való részvétel egyenrangúságát és további minőségeit. Másrészt viszont felmerülnek az olyan kérdések is, hogy „*Mit is tudunk mi Európáról?*” „*Mi is a mi európaiságunk lényege?*” „*Mi azonos a különböző etnikumú, nyelvű, különböző kultúrájú és múltú nemzetekhez tartozó emberekben?*”

Más és más kép rajzolódik ki Európáról az egyes generációkhoz tartozó véleményekben. Az idősebbekben él egy eléggé határozott politikai és ideológiai indíttatású Európa-tudat, amely elsősorban – különösen az értelmiségiek számára – a szabad véleménymondást, a politikai ráhatástól való mentességet jelentette. Az általános szintű köztudatban mindez inkább a nyugat-európai magasabb életszínvonalra való utalásokat, a jobb használati tárgyakat és fejlett technológiákat jelentette. A fiatalabb generáció elképzeléseiben az európaiság egyértelműen a kedvezőbb anyagi-gazdasági körülményeket, a világ bármely részére a szabad utazás lehetőségét és az új munka- és érvényesülési lehetőségeket jelenti. A magyar nemzethez való tartozásunk szintjén kétségtelenül létezik egy történelmi szintű Európa-tudat is, mely abból indul ki, hogy az

államalapítás és a kereszténység felvétele óta a magyarság európainak vallja magát, ami több mint ezeréves történelmet és múltat is jelent Közép-Európában. Ehhez a politikai indíttatású és történeti motiváltságú Európa-tudathoz társul még a magyarság mentalitásából fakadó ismérvek sora, mely nem csupán a földrajzi meghatározottságokat jelzi, hanem a mindennapi szokásrendet, az emberi-viselkedésbeli tulajdonságokat és sajátosságokat is jelöli. Közép-Európa kis népei – beleértve a magyarságot is – ebből a szempontból is bizonyos értelemben „köztes” helyzetben vannak, mivel a „*homokóra nyakában*” (Tözsér Árpád helyzetjelölése) úgymond átszűrődnek és átértékelődnek az élet dolgai, új jelentésekkel telítődnek. Ez egyrészt a nyugati kereszténységgel évszázadok során kialakult kötődést hangsúlyozza, a számtalan mentalitásbeli és szokásrendi kötelékekkel, másrészt a magyarságtól keletre élő, ortodox hitben nevelkedett népekkel való kapcsolatokról sem feledkeznek el, melyek az európai peremvidéket jellemzik. Mindezeket a kérdéseket azért szükséges emlegetnünk, mivel az Európai Unió csatlakozás új kihívásainak szempontjából is fontossá válik az önismeret, melynek összetevői hozzájárulnak a magyarság nemzeti öntudatának megerősödéséhez, s az új feltételrendszerbe való méltó beilleszkedéshez. A magyarság évezredes európai történelme azt érezteti, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás a nemzeti megmaradás számára nem a küzdelem elejét, hanem az új körülmények közti határozott folytatását igényli az eddiginél fejlettebb társadalmi berendezkedés szintjén.

2. Európában utoljára a 18. században halt ki egy nép, mint entitás, és pedig egy kelta töredék, a cornwalliak Angliában. Mario Vargas Llosa, ismert perui író szerint „a globalizáció: a kultúra szabadsága”. Miért kell akkor aggódniuk a kis nemzeteknek, s egyáltalán indokolt-e a félelem, vagy az elhíresült herderi jóslat emlegetése (miszerint a magyarok „bóditók közé nyomultak”, s a „szlávok, németek, vlachok és más népek közt... évszázadok múltán talán nyelvüket is alig lehet majd megtalálni”)?

Le lehet szögezünk azt az elvi alapállást és igényt, hogy az Európai Unió küszöbén szükséges felkészülnünk azokra a kihívásokra, amelyek a nemzeti értékek, sajátosságok, várható kulturális, nyelvi és egyéb más kihívások hátrányos helyzetű megkülönböztetését jelenthetik. Az egyik legfontosabb kérdésnek a

megválaszolása ebből a csomagból nyilvánvalóan az, hogy mennyiben jelent nyelvi és kulturális fenyegetettséget, hátrányt egy kis nemzet számára az EU-ba való belépés? Az Európai Unió nem a nyelvek és kultúrák „*olvasztó tégelye*”, mint a klasszikusnak mondható Amerikai Egyesült Államok példája statuálta, ahol a bevándorlók nyelve egy-két nemzedék ideje alatt megszűnik, s átadja a helyét az angolnak, mint államnyelvnek. Nem lehet hasonlítani azonban az ENSZ szervezete által alkalmazott nyelvhasználatához sem, ahol a hivatalos tevékenység a meghatározott hat világnyelven történik, s az ún. kisebb nemzetek nyelvének használata nem jön számításba. Az EU-ba belépő államok nemzeti nyelvei – az alapidokumentumok értelmében – egyenrangú hivatalos nyelvnek számítanak, a nemzeti sajtóságok pedig megbecsülendő értéket jelentenek. Ennek szellemében a hivatali ügyvitelt is a soknyelvűség jellemzi majd, ami bizonyára sok leküzdendő nehézséget okoz, és igényli a szakképzett fordítók és tolmácsok színvonalas felkészítését.

Elvárt igény a csatlakozó országok szintjén, hogy az uniós nyelvpolitikának megfeleljenek, és nagy hangsúlyt fektessenek az idegen nyelvek tanulására és tanítására. Az angol nyelv a nemzetközi információcsere legfontosabb eszköze, de mellette fokozatosan megjelenik az ún. második idegen nyelv (szintén világnyelv) ismeretének igénye. Egy további szinten – valószínűleg harmadikként – a szomszéd államokban beszélt nyelvek valamelyikének ismerete is lényeges szereppel bír, mivel a kisebb régiók együttműködése igényli a szomszédokkal való közös tervek kidolgozását, amihez nyelvi hatások és kölcsönhatások is járnak. A régiók közötti együttműködés nagyobb európai struktúrák megteremtését is lehetővé teszi, mivel a közép-kelet-európai államok régiói is részei a kooperatív hálózatoknak, s a kölcsönös megértés és kommunikáció alapja ebben a vonatkozásban a megbízható nyelvismeret.

Az idegen nyelvek tanulása és tanítása mellett nyelvi kihívásnak foghatjuk fel az anyanyelvhez való kötődésünket, mely megbecsülendő nemzeti kincsnek számít. Azért is van fokozott szükség a nyelvművelésre és az anyanyelvi tudat/öntudat erősítésére, hogy a most formálódó újabb generáció ne veszítse el nyelvi identitását, hogy az idegen kultúrák térhódítása és az idegen nyelvek

tanulása mellett az anyanyelv sajátosságainak ismerete ne veszítsen, hanem nyerjen az újabb ismeretek által.

Az irodalom (szépirodalom) szempontjából, melynek magyar vonatkozásban nélkülözhetetlen önismereti és önazonosító szerepe van, lényeges a szélesebb, nemzeti kereteken túli megjelenése és hatása. Ennek elősegítője a műfordítás, melynek közvetítésével művészi alkotások juthatnak el más nemzeti kultúrákba és a világirodalomba. Nem lebecsülendő az az imázs, melyet az irodalom jelenít meg egy nemzet sajátosságairól és értékeiről. Ezekre a tényezőkre is szükség van, hogy egy kis nemzetnek ne kelljen aggódnia identitásának elvesztése miatt, hogy a nagy kultúrák és nyelvek között is megtalálja helyét és jövőjét biztosítva lássa.

3. Az Európai Unióban nem szűnnek meg a nemzetállamok, a határok viszont légiesülnek, szimbolikusakká válnak. Történelmünk során megtapasztalhattuk, az állam erőszakszervei nemcsak az ideálisnak, államinak kikiáltott vallás szokásait védték a „mássággal” szemben, hanem a nemzeti kultúrákat is tüzzel-vassal hozták létre. Megtiltották az anyanyelvi oktatást, könyvkiadást, sőt az istentiszteleteket is, és – horribile dictu – az etnikai tisztogatás eszköztől sem riadtak vissza Közép-Európában, a második világháború végén. Mi a biztosíték arra, hogy ezek a nemzetállami „szokások” végképp a történelem szemétdombjára kerülnek?

A tervek és előrejelzések alapján a nemzetállami „szokások” kezelését az EU eddigi gyakorlatán és a jövő számára készített, megvalósítandó dokumentáció hitelességén mérhetjük le. Talán az eddigi legjelentősebb Európai Uniói Szerződés 1991-ben, a maastrichti csúcsértekezleten született meg, mely nem véletlenül az integrációs folyamat mérföldkövének is számít, mivel eddig legtisztábban fogalmazta meg a megvalósítandó uniós célokat. Ezek az átfogó célok rendszert alkotnak, s egyben a különböző területeken garanciáját is adják annak, hogy a történelem a nemzetállamok diktatórikus és sokszor sovén-nacionalista volt politikai gyakorlatát egyértelműen meghaladott múltnak tekintsük. A kiegyensúlyozott, tartós gazdasági és társadalmi haladás biztosítékaként a célok között szerepel „*egy belső határok nélküli térség létrehozása*” a gazdasági és társadalmi kohézió javításával, a Gazdasági és Monetárius Unió megterem-

tésével, amely hosszú távon az egységes valutára is kiterjed. Ez a „*belső határok nélküli térség létrehozása*” nemzetközi síkon összefügg az EU identitásának megőrzésével, elsősorban a „*közös kül- és biztonságpolitika*” révén. A maastrichti értekezleten a résztvevők abban is megállapodtak, hogy „*hatékonyan megvédelmezik a tagállamok polgárainak jogait és érdekeit az uniós polgárság bevezetésével*” és hogy a tagállamok „*a bel- és igazságügy területén szoros együttműködést alakítsanak ki*”. Ezek a kiemelt területek majdani következetes működtetése minden közérdekű politikai ügy demokratizált formáját is igényli és a szabályozások (bár területenként jelentős különbséggel) biztosítják a szükséges funkcionalitást és hatékonyságot. A közös kül- és biztonságpolitika jogi és intézményi háttere így garantálja a túlkapasok elleni fellépéseket.

A nemzetállamok kisebbségek elleni antidemokratikus intézkedései, beavatkozásai megfékezésére sokat tett eddig is az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ), melynek bizalomerősítő intézkedései az államok és polgáraik közötti érintkezés átfogó fejlesztésével járult hozzá – többek között – a kelet-nyugati konfliktus rendezett lezárásához. Az 1992-es helsinki csúcstelenedhetetlen célokként határozta meg az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartását, ideértve a nemzeti kisebbségek jogait, a demokráciát, a jogállamiságot és további más fontos jogokat. Az EBEÉ célterületei közé tartozik továbbá a határok sérthetetlensége, a belügyek tiszteletben tartása, az emberi jogok és az alapvető szabadságok, a népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga stb. A „*humán dimenzió*” nyomán, melynek homlokterében a személyek, információk, gondolatok szabad mozgásának megvalósítása áll, a viták és nézetcserek fokozatosan áthelyeződtek azokra a szabályokra és eljárásokra, amelyek e célok elérését szolgálják. Ez érvényes a kisebbségpolitika, a diszkriminációmentesség, valamint a helyi és regionális szintű demokrácia központú kérdéseire is.

Minden biztató jel ellenére az is megállapítható, hogy bár bőven akadnak dokumentumok, amelyek rendezik a kisebbségek helyzetét és dolgait, a legtöbbjük nem kötelező érvényű, hanem ajánlás csupán. Az EU arra is kötelezi a tagállamokat és a csatlakozni szándékozókat, hogy különféle szintű kisebbségvédelmi törvényeket hozzanak. Leginkább azonban csak a törvény elfogadását kéri számon, annak betartására már nem mindig figyel oda. Ezen túlmenően vannak még és működnek kisebbségvédelmi állami és nem állami szervezetek,

intézmények, amelyek időnként jelentéseket készítenek a kisebbségek helyzetéről és javítani igyekeznek azok státuszát. A kisebbségvédelem tehát egyre inkább jogi és szakmai kérdéssé válik, ami megítélésünk szerint kedvező jelenség, mivel az etnikai és nemzeti kisebbségek Európa sokszínű nyelvi, életmódbeli és kulturális örökségének, értékeinek hordozói. A kisebbségek identitását megfelelő intézmények, törvények, valamint az egyházak szolgálata mellett tudták és tudják fenntartani jelenünkben is. A jövő biztosítása számára azt is indokoltnak tartanánk, hogy az etnikai közösségek és nemzeti kisebbségek önálló jogon kapjanak képviselőket és képviselői helyeket a legfontosabb törvényhozói testületben, az Európai Parlamentben.

4. A harmincas évek közepén Fábry Zoltán – a hazavesztéssel és a kiszolgáltatottsággal szemben – a hazánk: Európa eszméjét emlegette. „Ebben az atmoszférában – írta 1936-ban – árvaságot szüntető egyformasággá színesedhetünk: emberré. Emberré, aki nem magyar, nem cseh, nem német és nem francia, de európai”. Ezzel együtt Európát nehéz hazának mondta. „Nyakig egy nehéz hazába, morális kötelezettségbe, európai küldetésbe” csöppenve (Fábry Zoltán szavait idéztük), milyen jövőt jósol Ön a magyar irodalomnak, kultúrájának Európa új korszakában? Vajon az „egyformává színesedés” nem az önfeladás, a lemondás felé viheti a kislepeket, kultúrákat?

Fábry Zoltán kisebbségi sorsból védte jogait és harcolt magyarságáért a legbátrabb és leghaladóbb európai szellemiséggel egyvonalban, s így örök példa marad a kisebbségi magyarok számára. Kisebbségi sorsba került, de nem a szemlélet és szellemi lehetőségek értelmében. Ami hátránya lett volna, azt előnyére változtatta és magát az európai szellemi élet körébe kapcsolta. Az európaiság lehetősége és igénye átfogja egész életművét, az új sors és törvény elfogadása a megújhodást jelentette számára és a változás kényszerét hozta. 1937-ben írta a Csehszlovákiai magyar irodalom, európai kultúra című cikkében: „Kicsinyességünket túl kellett fokozni. Az igényminimumból egyszerre igénymaximumba kellett átcsapni. Európa nem könnyítés. Európa a legnehezebb haza. Életlehetőség, amely egyúttal köteletségmaximum is. És itt, a kiindulóponton lett nyilvánvaló a veszély: bírjuk-e az iramot, lényegünkkel, sorsunkkal avathatjuk-e az európaiságot?

Másrészt: igazolja-e ez a megváltásnak hitt európaiság azt a friss, szűzi hitet, mely itt felé áradt?” A stószí író tiszta látása, lehetőségeinek számba vétele, aggodása gondolatainak teljes értékű aktualitását jelzik ma is. Állásfoglalása és döntése az európaiságot jelentette, mely akkor – még tradíció híján – merész választást és elszántságot is magában foglalt. Ha élne, saját egyéni és történelmi tapasztalata alapján most bizonyára újból Európát választaná, mely számára már a két világháború között a humanizmust, a kultúrát, a morált és az igazságot is szimbolizálta. Nem a nagy szavak ereje, hanem perspektivikus világlátása, a magyarság (beleértve a kisebbségi magyarságot is), sorsáért való gondja és aggodása kapott hangot írásaiban más alkalmakkor is a „szellemtaposó és humánumtagadó” valósággal szemben.

Jelenünk megítélésénél nem mellőzhetjük el azokat a társadalmi és politikai tényeket, változásokat, amelyek közvetlenül érintik a magyar kultúra és magyar irodalom alakulásának sorsát. Ennek pedig egyik fontos jellemzője az 1989. évi átalakulások sora Közép- és Kelet-Európában, melyek alapján megváltoztatták az addig kialakult és érvényben levő Európa-képet. A politikai rendszer megváltozása után új jellemezték a hagyományos kötődések és a történelmileg kialakult kapcsolatok. Így bővült ki határozottabban Magyarország és a határon túl élő kisebbségi magyarság kapcsolatrendszere is, öltött intézményesített formát, s valósult meg a kisebbségi kultúra, irodalom és iskolaügy támogatásának szervezett irányvonala.

A magyarság integrációját illetően – beleértve a magyar kultúra és irodalom jövőjének lehetőségét – alapján véve két irányvonal figyelhető meg. Az egyik irány képviselői annak a meggyőződésüknek adnak hangot, hogy az európai integráció majd lehetővé teszi a magyarság európai keretek közötti újraegyesítését, s ezt elősegíti majd az egyetemes magyar kultúra és irodalom integrációja is. A másik csoport véleményformálói nem nagyon hisznek ebben a lehetőségben, mivel az Európai Unióban kötelező kisebbségvédelmi minimum egyelőre nincs, s az európai jövőképpel kapcsolatban is szkeptikusak. Úgy vélik, hogy a kisebbségekben élő közösségeknek önálló entitássá kell válniuk a magyar és a többségi nemzet mellett. Ennek érdekében a jövőben szükséges az európai kisebbségi modell kidolgozása, az ún. szubnacionális szint önkormányzati intézményrendszerének megteremtése, illetve az etnikai csoportokat toleráló szint növelése. A két említett lehetőség alapján befolyásolja a magyar kultúra

és irodalom jövőjének alakulását, az anyaországbeli és a határontúli magyar irodalmak kapcsolat- és viszonyrendszerét. Meggyőződésem, hogy a magyar irodalmi kutatások fontos területét jelentik majd a magyar-magyar irodalmi viszonyrendszer új szempontok alapján történő elemző értelmezései.

Az európai kisebbségi kultúrák utóbbi kutatásának egyik eredménye az az elvi felismerés, hogy az integráció az önazonosságok újjászerveződésének útja, melynek értelmében Európa célja nem egy jellegét veszített, nivellált halmaz létrehozása, hanem az *„egyesült szülőfölkék”* közös Európájának megteremtése lehet. Ennek értelmében a kisebbségek identitása elismertetésének érdekében szívós és átgondolt küzdelmet kell hogy folytassanak önkormányzatuk és intézményrendszerük kialakításáért és elismertetéséért, amely konvergál egy új európai jogrend létrehozásával. Ehhez elsősorban arra van szükség, hogy az illetékes törvényhozók ne csak az állam szintjén legyenek képesek érzékelni a kulturális különbségek elvének jogosságát, hanem értsék az ún. állami szint alatti (szubnacionális) nemzeti kisebbségek igényét arra, hogy a kulturális különféleség elve alapján segítséget és támogatást kaphassanak önazonosságuk megőrzése érdekében.

A magyarság egészében való gondolkodásnak és tervezésnek súlyos kérdése az, hogy a határon kívüli, pontosabban a Kárpát-medencében élő magyarok miként kapcsolódnak az európai integrációhoz. Az egyidejű belépésről szó sincs, s így a magyar-magyar kapcsolatok területén elért eredmények veszélybe kerülnek, a különböző régiókban élő magyarokat nehezen átjárható határok választanák el egymástól, s ez nagymértékben nehezítené meg a magyarság kulturális, irodalmi (és lelki) egységének kialakulását. Mindennek ellenére csak az képzelhető el reálisan, hogy a három és félmillió kisebbségi magyarnak saját szülőföldjén szükséges megtalálnia boldogulását és jövőjét és az anyaország támogatásával és segítségével kell kiharcolnia kollektív jogait és elérni önrendelkezését a társadalmi, politikai és kulturális intézményrendszerrel. Ez biztosíthatja Európa új korszakában a magyar kultúrának és irodalomnak a jövőjét, ez védheti meg az önfeladástól és a lemondásoktól, ez mentheti meg sokszínűségét, sajátosságait és értékeit.

5. Ha nem ütköző zónát viszünk Európába, hanem a nemzeti értékekkel, sajátosságokkal akarjuk gazdagítani a népek nagy közösségét, számolnunk kell-e azzal, hogy Európa elsősorban nagyhatalom akar lenni, s ebben a törekvésében a francia – német dominancia fontosabb, mint a kultúra vagy az irodalom, netán a nemzeti sajátosságok? Kérdéses, persze az is, mivel a demokrácia szokásai a csatlakozó államokban nem alakultak ki, egy önelégült és magával elfoglalt Európában a más eszmék, alternatívák és utópiák hogyan határozzák majd meg a nemzeti kultúrák helyét és szerepét?

Egyértelmű, hogy Magyarország és Szlovákia is nemzeti értékeikkel és sajátosságaikkal is akarják gazdagítani a népek nagy közösségét, de azzal is számolni kell, hogy a döntések meghozatalánál érdekkülönbségek mutatkoznak majd Európa gazdag és fejlett államai és a gazdaságilag kisebb potenciával rendelkező közép-kelet-európai államok között. Ezért perspektivikusan a csatlakozás után sem vesztek el jelentőségüket az EU-n belüli kisebb-nagyobb érdekvédő csoportosulások, tömörülések, melyek gazdasági – politikai – kulturális – regionális sajátosságaiknál fogva eltérnek a fejlett nyugati civilizációktól. Feltételezhető, hogy a „*Visegrádi Négyek*”, már eddig is bizonyos értelmű közös múlttal rendelkező államai – amelyek egymással most is szorosan együttműködnek – hatékonyan juttatják érvényre közös álláspontjukat az EU-val folytatott párbeszéd során a belépés után is, egymással továbbra is együttműködve juttathatják kifejezésre közös regionális érdekeiket. Ez azonban semmiképpen nem jelentheti az egyes nemzeti kultúrák külön érvényesülő/érvényesíthető jellegzetességeit és sajátosságait, bár ezeknek az államoknak el kell sajátítaniuk a demokrácia szokásrendjét és meg kell tanulniuk megfelelően politizálni a közép-kelet-európai régió gazdasági és szellemi felemelkedéséért, melynek az említett visegrádi államok is tagjai, részesei.

Közzétett nyilatkozatokból tudjuk, hogy a közép-kelet-európai kormányok (köztük a magyar kormány) álláspontja az, hogy az EU elmélyítésének és bővítésének egyidejűleg, egymást erősítő módon kell történnie. Az európai integráció megvalósítása és továbbfejlesztése esélyt kínál a kontinens megosztottságának végleges felszámolásához, a nyugat-európai stabilitás és jólét kiterjesztéséhez is. Már most látható, hogy az ún. „*régiók Európája*” elképzelésnek, tervezet-

nek fontos szerepe lesz abban, hogy Európa regionális egységei között egyfajta esélyegyenlőség jöjjön létre. Ez idő tájt persze még attól is lehet tartani, hogy csak azok a régiók vehetnek majd részt az európai politika hathatós átalakításában, a regionális területfejlesztés lehetőségeiben, amelyek saját mozgástérrel, ill. személyi és pénzügyi tartalékokkal rendelkeznek. Ennek egyértelműen a gyengébben fejlett régiók látnák a kárát, éppen ezért jelentős követelmények fogalmazódnak meg a központilag irányított államokkal szemben az elmaradottabb peremvidékek szükségleteinek megfelelő regionális szerkezetpolitika kialakítását illetően.

Úgy vélem, hogy a közép-európai ember életszínvonalának emelése és demokratikus társadalmi viszonyok között való léte érdekében képes lesz megtanulni az új szokásrendhez való alkalmazkodást. Ragaszkodva saját kultúrájához és hagyományaihoz (a kirekesztettség után) minden téren vissza kíván térni az európai fejlődés fő irányvonalához. Ez számára az értelmes perspektíva lehetősége, s ezt fejezte ki már az 1989-90-es politikai rendszerváltás egyik leg-átfogóbb célkitűzése is, mely új Európa-tudatának kiindulópontja lett, a rossz politikai hagyományoktól való elszakadás záloga, nemzeti és egyéni érdekei kiteljesítésének garanciája.

(A riportot Fónod Zoltán készítette)

2005

Metamorfózy kultúrnej identity

Resume

Štúdie uverejnené v tejto publikácii vznikli v necelom ostatnom desaťročí, v ktorom sa stali aktuálne spoločenské a kultúrne zmeny, vyvolané s rozvojom a európskym integračným procesom. Kultúra, ktorá je determinujúcim prvkom národnej, národnostnej/menšinovej kultúrnej identity, ako aj bohatým priestorom pre sústavnú a pravidelnú spoluprácu národov a národností, sú dôležitou pôsobiacou silou integrácie nášho regiónu, resp. regionalizácie celého stredo európskeho priestoru. V rozmanitých možnostiach kultúry, predovšetkým práve jazyk a literatúra disponuje najintenzívnejšiou úlohou a funkciou, ktorá v umeleckom, jazykovom sprostredkovaní hodnôt napomáha sebazpoznaniu a vyjasneniu sebastotožnosti identity s prihliadnutím na jazykovú a literárnu komunikáciu.

Autor publikácie – vychádzajúc z postavenia národných menšín v Strednej Európe – skúma a interpretuje vplyv jazyka, literatúry a bilingvizmu na formovanie a vývin kultúrnej identity jednotlivca a kolektívu v rámci integračného procesu. Zdôrazňuje dôležitosť uznania a akceptovania inakosti ako aj spoznanie a diferencovanie kultúrnych hodnôt jednotlivých národov a národností. V tomto kontexte považuje za dôležité a determinujúce motivácie procesu sebazpoznania, vnímanie zmien kultúrneho identického vedomia ako aj školskej výchovy a tolerantnej sebevýchovy. Charakterizuje súčasný stav menšinových maďarských literatúr a poukazuje na niektoré komponenty perspektívy týchto literatúr v zmenených spoločenských podmienkach v posledných desaťročiach. Vyzdvihuje podstatu a perspektívu regionálnych kultúr, trojdimenziovej viazanosti menšinových maďarských literatúr a definuje základné tézy kultúrnych a literárnych integračných smerov v strednej Európe. Zdôrazňuje špecifickosť vzťahu jazykovosti a morality v menšinových podmienkach a v ďalšej časti štúdie vytyčuje hranice novej literárnohistorickej etapy v maďarskej literatúre od roku 1990.

Do zborníka sa dostali štúdie, ktoré obsahovo súvisia, dopĺňajú sa a zaručujú monografický charakter výberu. Časť štúdií publikácie skúma súvislosti a spojitosti integrácie, európskosti a kultúrneho kontextu; druhá interpretačná úroveň sa pokúša skoncipovať podstatu identity, imidžu a literárnej hodnoty.

V osobitnom kontexte dostáva priestor interpretácia osobitostí a svojrázností javov identity ako dôležitá súčasť zložiek kultúrneho života. Všetky tieto vrstvy nadobúdajú zmysel, úlohu a funkciu tým, že sa navzájom obohacujú a individualizujú obsah a podstatu samotnej kultúrnej identity.

Charakter publikácie ponúka príležitosť pre poznanie a uvedomovanie si osobitostí a zvláštností stredoeurópskeho /najmä maďarského/ kultúrneho a literárneho kontextu. Odkrýva po národnej a národnostnej/menšinovej línii možnosti a zložky sústavy vzťahov, prehodnotené v dôsledku aktuálnych spoločenských zmien, ako aj perspektívy kultúr, literatúr a umeleckého prekladu v stredoeurópskom kontexte. Dôraz kladie na novší vývoj a smery sprostredkovania a diferencovania kultúrnych hodnôt; vyzdvihuje potrebu a požiadavku výskumu literárnych javov a procesov, ako aj analyzujúce hľadiská prispôbené novému vývoju a podmienkam kultúry. Obzvlášť zdôrazňuje, že pri skúmaní osobitostí národných a národnostných/menšinových literatúr je potrebné prehĺbenie a rozšírenie metód skúmania v záujme diferencovaného zaobchádzania s hodnotami a interpretácie týchto hodnôt, aby nové aspekty dostali väčší priestor, a tým hodnotenie kultúry a identity sa mohlo uplatňovať čo najkomplexnejšie.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Alabán Ferenc

A kulturális identitás metamorfózisai

Recenzensek: Dr. Zimányi Árpád, CSc.

Doc. PaedDr. Andruška Peter, PhD.

Nyelvi lektor: Dr. Varga Gyula

Szerkesztő: H. Nagy Péter

Első kiadás

Nyomdai előkészítés: Bartal Mária

Nyomda: Maps-Consulting Kft., Pécs

Terjedelem: 7,27 szerzői ív

Példányszám: 100

Kiadó: Selye János Egyetem, Komárom, 2016

František Alabán

Metamorfózy kultúrnej identity

Recenzenti: Dr. Árpád Zimányi, CSc.

Doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.

Jazyková korektúra: Dr. Gyula Varga

Redaktor: Péter H. Nagy

Prvé vydanie

Tlačová príprava: Mária Bartal

Tlač: Maps-Consulting Kft., Pécs

Rozsah: 7,27 AH

Počet výtlačkov: 100

Vydavateľ: Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2016

ISBN 978-80-8122-177-4